

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 12 1895

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1895 № 12

ԵՐԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Կրես

1	ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ.	1545	Նոր-Տարի (կաղանդի պատմ.):
2	ՊԼԵՇԶԻԵԼԻՑ—Ա. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ.	1554	Յառաջ!
3	ՇԱՆԹ.	1556	Դուրսեցնեք (վէպ. չարուն.):
4	ՊՈՒՇԿԻՆԻՑ—ՏԼԻՐ-ԳԷՈՐԳԵԱՆ.	1592	Ժլատ ասպետ (Դրամական պատկեր):
5	ՇԱՆԹ.	1611	Ստեբրդ (բանաստ.):
6	ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ	1612	Խղելախատ (պատմաժ.բ):
7	ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ, ԳԱՐԵԳԻՆ, ԲԺ.	1625	Շիճարութիւն:
8	ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ.	1631	Վիեննայի Միթարեանները (Պատմական տեսութիւն Հ. Ալտինեանի խորհրդի առիթով):
9	ԲԱՐ.	1661	Երզնկեան՝ «Պատմութիւն մանկավարժութեան»:
10	ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ.	1667	Ժամանակակից տեսութիւն—Հայկական խնդրի ներկայ դրութիւնը:
11	ԱՐԿՈՄԵԴ, Տ.	1670	Երևանի քաղաքագլխի ընտրութիւնը:
12	ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ, ԴԷՈՐԳ.	1676	Չալնագրութեան դաստաւութիւնը:
13	ՄՈՒՐԱԳԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ.	1680	Սև ծովի ափերից, IV:
14	ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ, ԼԵՈՆ.	1687	Հայկական թատրոն III:
15	ԽՐԲ.	1695	Ջանադան լուրեր:
16	Ա. Ա.	1706	Բովանդակութ. «Մ»-ը 1895 թ.

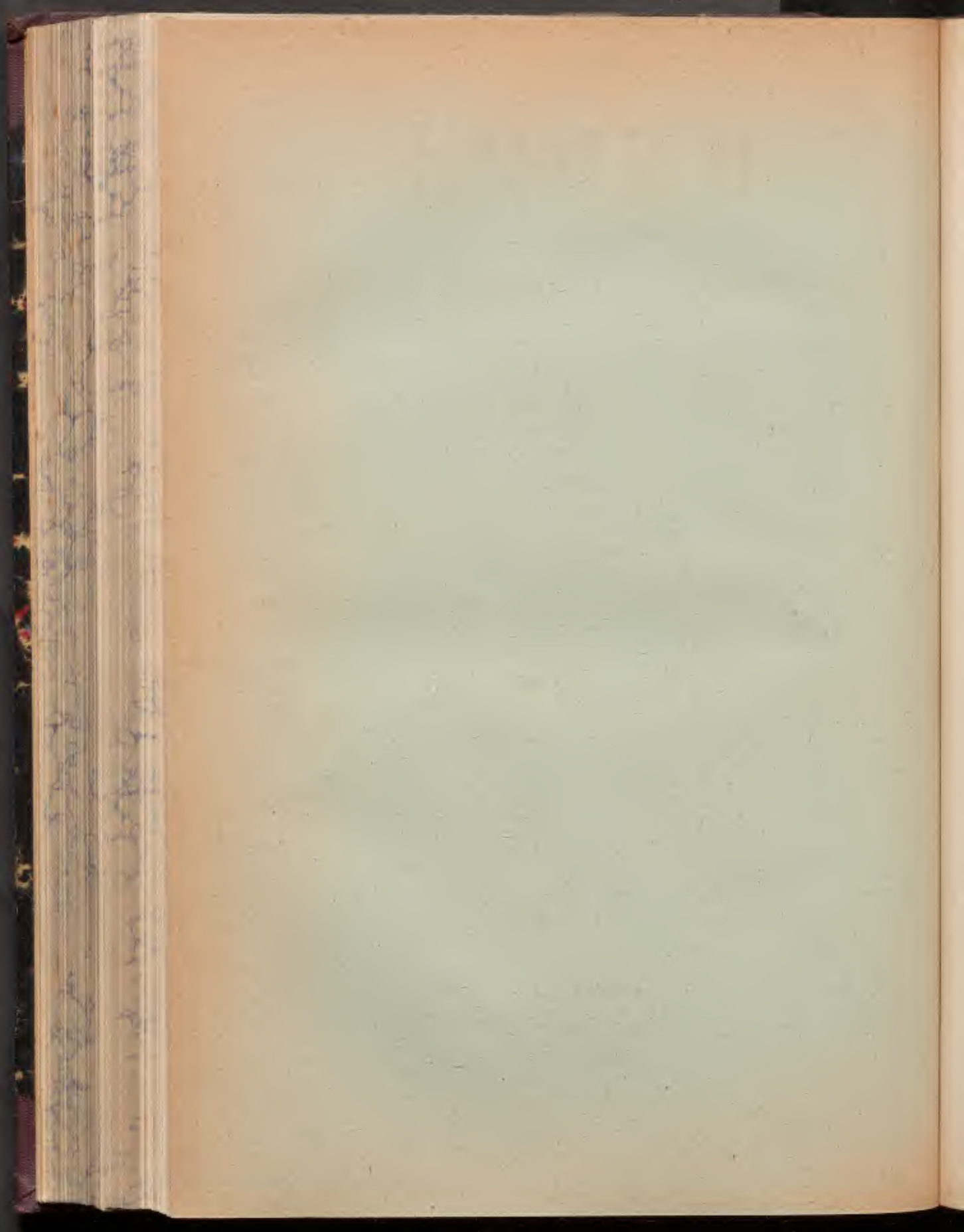
ՏԵԳԵԿԱՏՈՒ ԵՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԵԱՆՅԻ

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр., д. № 41.

1895

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 12 1895

Դ Ե Կ Տ Ե Ս Ր Ե Ր

1895 № 12

ԵՕԹԵՐԱՐԴ ՏՂՐԻ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԻԱՆՑԻ

Типографія М. Д. Ротиніанца, Гол. пр. 4. № 41.

1895

УЧЕБНИК

АРИТМЕТИКИ

ДЛЯ ДЕТЕЙ

ИЗДАНИЕ

ВТОРОЕ

ИЗДАНИЕ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 13 Декабря, 1895 г.

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ИЗДАТЕЛЬ

VIII ՏՄԻ

”ՄՈՒՐՃ“

ՏՄԻ VIII

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1896 ԹԻԱԿ. ՀԱՄԱՐ ԲԱՅԻՍԹ Ի

«ՄՈՒՐՃ» ամսագիրը 1896 թվականին կը հրատարակի նոյն ծրագրով և նոյն դիրքով, որպէս և նախկին եօթ տարիներուն։ «ՄՈՒՐՃ»-ը, որպէս անցեալումն էր, նոյնպէս և ապագայում կը բովանդակի՝

- I. Յօդաւածներ մեր կեանքի հիմնական պայմանների մասին։
- II. Վէպեր և պատմաճշման՝ ինքնուրոյն և թարգմանական։
- III. Ոտանաւոր-բանաստեղծութիւններ, պօէմաներ՝ ինքնուրոյն և թարգմանական։
- IV. Նկարագրական-ճամբորդական։
- V. Պատմական։
- VI. Գիտական հանրամատչելի յօդաւածներ։
- VII. Յօդաւածներ տնտեսական և սոցիալական խնդիրների մասին։
- VIII. Գրական քննադատութիւն։
- IX. Գրախօսութիւն նոր լոյս տեսած գրքերի մասին։
- X. Փամանակակից ճեսութիւն։ Յօդաւածներ հայկական կեանքի ընթացիկ խնդիրների մասին։
- XI. Գաւառական նամակներ։
- XII. Թատրոնական քրոնիկ և քննութիւններ։

XIII. Թղթակցութիւններ Ռուսաստանից և Արտասահմանից:

XIV. Կարևորագոյն լուրեր ամսուայ եղելունթիւներից:

XV. Տեղեկատուներ և յայտարարութիւններ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ կը շարունակի «Մուրճ»-ում նաև 1896 թւականին առանձին ուշադրութեան առնելի այն ձևով, ինչպէս արդէն յայտնի է 1895 թւականի բաժանորդներին: ՄՈՒՐՃ-ի ՎԻՊԱԿԱՆ բաժինը ներկայումս աւելի քան երբ և իցէ ապահոված է յատուկ աշխատակիցներով:

«ՄՈՒՐՃ»-ի ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ կը ֆնայ նոյնը ինչ միշտ եղել է՝ յաւաքդի մական-քննադատական:

«ՄՈՒՐՃ»-Ը ունի անշխատակիցներ ի մի սուար խումբ, որը կազմած է ամսագրի եօթնամեայ կեանքով և որով ապահովուած են ամսագրի կարևորագոյն բաժինները: Աշխատակիցների կազմը լրացուած է նորերով, որոնց նպաստները երբեք չեն սլակասել «Մուրճ»-ին:

«ՄՈՒՐՃ»-ի 7 տարւայ նիւթերի լիակատար ցանկը տպագրելու է առանձին բրոշիւրով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ: «Մուրճ»-ի տարեկան բաժանորդագիրն է 10 ռուբլի: Ուսուցիչները և ուսանողները վճարում են զիջումով՝ 8 ռուբլի, արհեստավորները և բանւորները՝ 7 ռուբլի:

ՎՃԱՐԸ կարելի է հատուցանել նաև մաս-մաս՝ 3 ռուբլի սկզբում, 3 ռ. ևս մինչ մարտի 1-ը, ֆնացածը մինչև յունիսի վերջը: ԲՈՒՈՐ 7 տարիների «Մուրճ»-ը 14 հատորով կազմած վաճառուած է 50 ռուբլով, իսկ առանձին-առանձին՝ որոշ դներով՝ համաձայն առանձին յայտարարութեան:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ընդունուած են ամբողջ տարով՝ տողը 1 ռ., կէս տարով՝ տողը 75 կոպէկ:

Դիմել Խմբագրատունը—Тифлисъ, въ редакцію „МУРЧЪ“

Արտասահմանից—Tiflis. Rédaction „MOURTCH“:

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

(Կաղանդի պատմություն)

Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆՑԻ

Կէս գիշերն անցել է: Քնել չէ յաջողում նրան. կոպերն անգամ չեն ծանրացել: Ցանջում է:

Ընկղմել է բազկաթուռի մէջ — ճրագ չունի. վառած-դէմքը լուսաւորւած վառարանի մէջ ճարճաթող խորոյկի ոսկեգոյն բոցով, գլուխը դրել աջ ձեռքին, արմուկը աթուռի թւին և տամուկ ճակատը կնճիւղներով ակոսած՝ երազում է:

Երազում է և տանջւում: Յիշողութիւնն է պրպտւում և նրա արտայայտութիւնները աչքան վշտալից են ու աչքան դառն, որ իրենց ծանրութեամբ կորացնում են նրա գլուխը կրծքի վրայ:

Վաղուց է որ նա չէ յիշում կաղանդի երբ լինելը. 20 տարեկանից ի վեր է որ նա այլ ևս չի իմանում թէ երբ է վերջանում տարին և կամ երբ սկսում:

Այսօր մէկը նրան ասել էր որ Կաղանդի օր է:

Եւ այժմ, նստած բազկաթուռի մէջ, կրակի առաջ, յիշում է նա իր մանկութիւնը, ծնողների, եղբայրների հետ անցկացրած կաղանդի օրերը, երբ նա անհամբերութեամբ սպասում էր միւսների հետ՝ հօր տուն գալը, ճրագների վառւելը ու կաղանդի ծիսակատարութեան սկսւիլը:

Այդ ծիսակատարութիւնը աչքան քաղցր և աչքան խոր տպաւորութիւն էր թողել նրա ուղեղի վրայ, որ նա՝ մի սքանչացման ժպիտ դէմքին՝ թաղւեց անցեալի արտացոլման մէջ ու կամեցաւ մի առ մի մտաբերել, նորոգել բոլորի յիշատակը...

*
* *

...Ահա մտնում է ալեգարդ հայրը ծառացի հետ և ծառան ծանրաբեռնաժ և չորս-հինգ մեծ կապոցներով: Հայրիկը մի խորհրդաւոր, սիւրպրիզ պատրաստողի նշանական ժպիտ դէմքին՝ շըրջապատւում է մանուկներով: Նրանցից մի քանիսը վազում են դէպի ծառան և հարցնում:

— Ի՞նչ է այդ, Ալեքսան... այդ ի՞նչ է:

— Ոչինչ, ոչինչ... Թոթովում է ծառան, ժպտում և փախչում է կապոցները տանելով:

— Ոչինչ, աւելացնում է իր կողմից հայրիկը— ճոթեղէններ են, հագուստ:

Բայց նրանք չէին իաբւի. նրանք հոտառութեամբ զգում էին որ այդ կապոցներից, քիչ յետոյ դուրս էին գալու անուշ-անուշ մրգեր— խոշոր ընկոյզների, փափուկ թուզեր, տկլւզ—երկար նշեր, ուռածափոր սև չամիչներ ու դեղին սաթի պէս բոված սիսեռներ. ապա գողտրիկ կլորիկ տկողինները...

Եւ նրանք սկսում էին դուռալ, կանչել, թռչկոտել հօր չորս կողմը. հայրիկի, որ այդպէս շրջապատւած ու երջանիկ ծիծաղ դէմքին, հանում է վերարկուն: Ամենապստիկը քաշում է նրա փշից, իսկ ինքը—տան չարածճի մանուկը Վարդը—enfant terrible-ը կապիկի պէս վեր-վեր ցատկելով՝ աշխատում է հօր ժամացոյցի շղթան պոկ սալ: Յուզումն ու ցոյցերը ընդհանուր են:

— Թողէք հանւեմ, չարեր, գոչում է հայրիկը— իսկ դու, Վարդ, եթէ չես դադարիլ, մի՞րգ չես ունենալ:

Ա՛, ուրեմն մի՞րգ էր ծառացի բերածը. վաճ, վաճ, հայրիկը մատնեց իրեն:

— Դէ, կորէք, չարեր, ծիծաղեց ամաչած հայրիկը— դադար նիքը դուրս թուցրիք բերանիցս:

— Ես արդէն գիտէի... երգում է Վարդը:

— Ես էլ, ես էլ, շարունակում է Սեդրակը:

— Մենք էլ, մենք էլ, ընկերակցում են բոլորը:

Հայրիկը սենեակն է մտնում. նստում է, պահանջում է քիչ հանգիստ թողնել իրեն և, ընկողմանած բարձի վրայ, հանդիսատես

է լինում մանուկների տան տակն ու վրայ անող խաղերին: Նրանք գլորտում են, վազվզում, թռչկոտում, իրարու կամթում, գոռացնում և... ամենից աշխոյժը, ճարպիկը, ամենին յաղթողը ինքը—Վարդն է. Վարդը—մի սնտիկանման մի արարած, գողտրիկ-կարմիր թշերով, առողջ-լաջն կուրծք, ջղոտ մարմին, գեղեցիկ թաւ յօնքեր, սիրուն բոցավառ խաժակն աչեր:

Այ՛, տան enfant terrible-ն էր նա. ամենքին զարճացնող, ամենքից շատ գոռացող ու թռչկոտող, ամենից աւելի սրամիտ՝ նորանոր խաղեր հնարելու, բոլորին ծիծաղից թուլացնելու և ամենից աւելի սիրելի իր ծնողներին, մինչև իսկ եղբայրներին ու քոյրերին:

...Ահա հետզհետէ ներս են գալիս բոլորը. մեծ քոյրը՝ իր կէս հեգնական ժպիտը դէմքին, որ ուզում է ասել թէ ինքն էլ տան մեծ է ծնողներից յետոյ: Նրանից յետոյ մեծ եղբայրը՝ մի խոշոր սպի ճակատի վրայ և աջ աչքը միշտ շարժող... յետոյ էլի քոյր, էլի եղբայր և մինչև 8 հոգի շարւում են պատերի տակ: Մանուկների խաղերը հետզհետէ դադարում են. մօտենում է հանդիսաւոր ընկեր. ծառան ներս է գալիս և աշտանակները մի առ մի վառում. բաց դու մայրիկը չէ երևում, նրա ներս գալուց յետոյ միայն պիտի հանդէսը սկսէր:

Լռութիւն է տիրում: Վարդը աչքերը դռնին յառած, սպասում է մայրիկին, բաց աւելի՝ մեծ սինիին, որի վրայ բլրակի պէս դարսւած կը լինէին չոր մրգերը և որի շուրջի բազմաթիւ բացարձակ մոմերը կը շողշողեցնէին խոշոր օսկեգոյն ընկոյզներն ու արծաթազօծ խնձորները:

Որքան շար էր այդ մայրիկը: Գիտէր որ իրեն սպասում են. միւս սենեակում նստել, քթի տակ ծիծաղելով, գիտմամբ ուշանում է և խաղում մրդի բլրակի հետ: Հայրիկն անգամ սկսում է անհամբեր դառնալ և կանչում է.

—Ա՛յ կին, ինչ եղաւ քեզ, եկ է է.

Մայրիկը քիչ էլ է ուշանում, յետոյ յանկարծ դռները ուժգնութեամբ բանալով ներս մտնում: Ամէնքի դէմքի վրայ փայլում է ուրախ ծիծաղ: Բոլորը նրան են նայում և իսկոյն յետոյ էլ նրա ետևից, աղախնի ներս բերած հսկայ պնակին ու վրան պիզւած

մրգի բլրակին. Մոմերը երեքցնում են իրենց բոցերը, աղախինը կքում էր սրևակի ծանրութիւնից:

Նստում է մայրիկը, փոքրիկին իր մօտ առնում և ետ հրում Վարդին, որ կա Ռեհալով շատ բաժին ստանալ, շտապել էր մօնել մօր թևի տակ:

— Սատանայ... հեռացնում է նրան մայրիկը — ի՞նչու ես ինձ մօտ գալիս, անց, գնա հայրիկի մօտ:

Բայց հայրիկի մօտ գնալը միտք չունէր. հայրիկն էլ միւսնների պէս իր բաժին էր ստանալու և իրաւունք չունէր ձայն ծռւտուն հանել: Իշխանը և բաժանողը միայն մայրիկն էր:

Եւ ահա սկսւում էր հանդէսը մեծ քոյրիկով: Սա ծանրութեամբ ու յարգանքով մօտենում էր հայրիկին, կէս ծունկ չոքած համբուրում էր նրա ձեռքը. հայրիկն էլ համբուրում էր նրա ճակատը և յուզւած ձայնով ասում.

— Շնորհաւոր քեզ նոր տարի, սիրելիս.

Յետոյ մայրիկի մօտ նոցնն էր կատարւում և մեծ քոյրիկը ետ էր դառնում կամ բուռը և կամ փեշը մրգով լցրած ¹⁾:

Հայրիկը, որ մի շատ յուզւող ծերունի էր, սկսում էր հոսեցնել իր կլոր աչտերի վրայ՝ աչքերից բղխող ուրախական արցունքի կաթիլներ: Նա կաթոգին սիրով համբուրում և շնորհաւորում էր բոլորին: Եւ երբ Վարդն էր մօտենում, այդ սիրելի հայրիկը սիրալիր կերպով գգւում էր նրա շքեղ-երկար մազերը, կարմիր թխլիկ թշերը, համբուրում էր ու՝

— Քեզ էլ շնորհաւոր, ասում էր — քեզ էլ, չնայ Վարդա.

Ո՛հ, որպիսի զւարթ էր անցնում՝ յետոյ. ի՞նչ ուրախութիւն, ի՞նչ երգեր, խաղ, պար, շարածճիւղութիւններ:

Բոլորը ուրախ էին, շնորհաւորում էին միմեանց և նա — Վարդը — երջանիկ էր. ան, շատ երջանիկ:

Յիշում էր այժմ այդ բոլոր ոսկեզօծ երջանիկ անցեալը. չիշուս էր իր բարի և պաշտելի ծնողներին, իր սիրելի եղբայրներին և քոյրերին մէջ անցկացրած կաղանկները:

Որքան վաղուց էր այդ և սակայն որքան պարզ ներկայանում էր այդ բոլորը նրա աչքի առջև:

¹⁾ Այդ սովորութիւնը պահպանւում է Հայաստանի շատ կողմերում:

*
* *

Վառւում էր խարոյկը հնոցի մէջ, բոցավառ կրակը ջերմացնում էր նրա ճակատը, պեղում նրա յիշողութեան հեռաւոր խորշերը. և նա յիշում էր բոլորը:

...Անցել էին տարիներ. մտել էր մի զիշերօթիկ ուսումնարան, Ս', այո՛, յիշում էր այնտեղ անցկացրած կեանքը մի առ մի. յիշում էր նոյն իսկ կադանգները:

Յիշում էր որ ընթրիքի սեղանի վրայ աշակերտները սովորականից դուրս զւարթ էին լինում և աղատ. երգում էին, աղմուկ հանում. վերակացուն ծիծաղում էր ու մեծերի հետ կատակներ անում փոխանակ սաստիկու կամ բարկանալու:

Ահա դպրոցի շարութիւնների ինիցիատոր Քրիստափորը բարձրացաւ նստարանի վրայ և գոռաց. «լուծթիւն, տղայք»: Բոլորը լուում են. նա ձեռքը բարձրացնում է և գոչում.

—«Մարթին ախպարը՝ պիտի երգել:

Եւ սկսում է իր կաշաղակի ձայնով.

«Մարթին ախպար, Մարթին արպարը՝

Ու մինչ մի խումբ նրա հետ շարունակում է՝

«Վեր ելաւ, վեր ելաւ՝

Մի ուրիշ խումբ նորից սկսում է երգը սկզբից. այդ խումբն էլ երբ հասնուս է երկրորդ տողին, երրորդ խումբն է սկսում սկզբից: Իսկ առաջին խումբը, երգի բոլոր տողերը վերջացնելուց յետոյ, առանց կանգ առնելու՝ վերսկսում է:

Ամբողջ սրահն է թնդում, խառն ի խուռն լսում են՝

«Մարթին ախպարը, Մարթին ախպարը

Վեր ելաւ, վեր ելաւ

Ձանգակները զարկաւ

Տի՛հ բո՛մ բո՛մ,

Տի՛մ բո՛մ բո՛մ:

Վերակացուն յոնքերն է սլուստում ու մոմռում.

—Հը՛մ, էլի «Ուղտի երգը» սկսեցին:

Այդ՝ իսկապէս ուղտի՝ երգը տեւում է ամբողջ կէս ժամ: Խեղ-

կատակ Քրիստափորը որ սկսել էր, էլի թռնում է նստարանի վրայ ու որքան ոյժ ունի՝ գոռում է.

— Բաւական է, բաւական է:

Վերջանում է երգը. առաջ գնացողները հասնում են «տիմ բոմ բոմ»-ին են սպասում, մինչև որ միւսներն էլ հասնում են և երգը մի ընդհանուր տիմ բոմ բոմ-ով դադարում է:

Ծառաները ներս են բերում 5—6 ահագին տոպրակներ: Չոր մրգեր են. ամեն մէկին տալիս են երկու-երկու փոքր պնակներ. ամեն ոք տկզեցնում է զրպանը, յետոյ, առանց արձակման հրամանի սպասելու, բոլորը միասին խուժում են սեղանաւանդի դուրս, վազում, հաւաքւում դասարաններում, ահագին դղրդոցով նստարանները քաշում—դարսում են պատերի տակ, յետոյ պազում խումբ խումբ և շրջանաձև ու սկսում են ընկոյզներով, նշերով խաղեր սարքել:

Քիչ յետոյ հնչում է մեծ զանգը. պատառաքաղի պէս մօրուքով վերակացուն մի առ մի բաց է անում դասարանների դուռը և հրամայում որ դուրս գնան: Բոլորը գոռգոռալով ու կորիդորը փոշիով լեցնելով վազում են բազրւ Սկսւում են խմբական երգեր, լուսավառութիւն, խաղ, գծութիւններ:

Յետոյ, միմեանց գլխի վրայից ցատկելով վազում են դէպի մեծ սրահը, ուր պիտի ներկայացում տեղի ունենար:

Յիշում էր թէ որպիսի ծիծաղելի բան էր դուրս գալիս, երբ կնոջ դերը կատարում էր մի տղայ և շարժելով աղերսագին իր մօրուքը, գոչում էր մի ուրիշ մօրուքւորի. «Սիրում եմ քեզ»:

Յիշում էր թէ նա—միշտ նոյն շարաճճի Վարդը—մի անգամ մտաւ բեմի ետեւ, ճանաչեց այնտեղ Տիգրանին, որ մի կեղծ, բըրդեաց սպիտակ մօրուք դրած, երեսին ու մազերին ալիւր քսած՝ ծերունի էր դարձել: Նա ծիծաղեց երկար, յետոյ վերլերեց մի մոմ և երբ Տիգրանը զբաղւած էր ածուխով ճակատի վրայ կնճիռներ կազմելու, նա կրակ տւեց ցանցառ բուրդին ու փախաւ: Տիգրանը բարկացաւ, բոցափռ մօրուքով դուրս թռաւ բեմի ետեւից և վազեց սրահի մէջ ապաստանող Վարդի ետեւից: Բոլորը, նոյն իսկ վարժապետներն ու տեսուչը ծիծաղից թուլանում էին: Տիգրանի մօրուքը արծարծւում էր, Վարդը փախչում խուսափում էր նրանից, իսկ ըէժիսէօրը բեմի առաջ եկած, խղճալի դէմքով գոռում էր.

— Զգանարէլ, եկ, թշւառ:

Զգանարէլը մոռացել էր ամեն ինչ, և ուզում էր վրէժ լուծել: Ախ, որքան չար էր այն ժամանակ:

Ստիպւած էին անտրակտը քիչ երկարեցնել՝ Զգանարէլի մի նոր մօրուք շինելու համար, իսկ ներկայացումից յետոյ Տիգրանը արդէն մոռացել էր նրա մօրուքին հասած փորձանքի մասին:

Յիշում էր այդ բոլորը — այդ մանկական անմեղ զւարճութիւնները. ախ, որքան կ'ուզէր կարողանալ խաղալ մի անգամ այնպէս... Յիշում էր իր բարեմիտ ու ներողամիտ ուսուցիչներին ու սիրելի ընկերակիցներին, որոնց մէջ նա անց էր կացրել երջանիկ տարիներ ու կաղանդներ:

Շատ վաղուց էր այդ, բայց շատ պարզ ներկայանում էր բոլորը նրա առջև, շատ պարզ... և որքան հաճոյք էր պատճառում այդ պատկերացումը:

*
* *

Եւ վառւում էր խորոյկը հնոցի մէջ. ճարձաթում էին փայտերը, բոցը արեան գոցն էր ստանում, տաքացնում նրա ճակատն ու պեղում նրա յիշողութեան ոչ-շատ հեռաւոր, սակայն վշտալից խորշերը:

...Սահել էին շատ տարիներ:

Դպրոցից դուրս եկած, վաղուց էր որ կեանքի մէջ էր մտել, շատ բան տեսել, վշտեր կրել, փորձանքների մէջ ընկել, բայց չէր ընկճւել:

Կեանքը սկսում էր հասկանալ և... ոչինչ լաւ բան չգտնել նրա մէջ, եթէ ոչ անիրաւութիւն, թշւառութիւն և զրկանք:

Նա կուէլ էր «բաղդի» դէմ. ինչ որ «բաղդ» էին կոչում մարդիկ, նա նրան «պոռնիկ» էր գտել, որ գնում է նրա մօտ, ով ուրիշի դառն քրտինքը արծաթ արած թուխս է նստել վրան. ինչ որ ուրիշները «յաջողութիւն» էին անւանում, նա ստուգել էր, որ կամ ստորացումն էր նշանակում և կամ հարստահարութիւն:

Եւ նա չգիտէր «յաջողութիւն» ունենալ. ու մնացել էր աղքատ, թշւառ ու զրկւած: Բայց կուէլ էր. կարողացել էր իրեն շրջապատող տիղմից դուրս գալ, կարողացել էր լաւ կեանքի պա-

հանջը զգալ և նրան փափաւել... բայց հէնց զրանով նա տանջ-
ւում էր:

Նրանի էր տալիս նրան, ով պահանջ չունէր, ով զոհ լինել
գիտէր. գոնէ չէին տանջել այդպիսիները:

Իսկ ինքը. մի քաղցր թույլ ունեցում: Մենակ է. կորցրել է.
այլ ևս ոչ միայն զւարճութիւնը, աշխոյժը, այլ մինչև իսկ նիհա-
րացել է. այտերը դեղնել-թոշնել, աչքերը փոս ընկել—փայլը կորց-
րել. խանդը մարել. մեղամաղձոտ, վատառողջ և մի սուտեր:

Որք էլ մնաց. մայրը վաղուց մեռել էր, եղբայրներն ու քոյ-
րերը ցրւած բոլորովին. իսկ հայրը...

Հայրը—նա վաղուց աչկար. այնտեղ-հեռու մեռած:

Յուսահատութիւնից յետոյ կատաղութիւն էր յաջորդել նրան.
նրա մէջ ծագել էր վրէժխնդրութիւն, փափագ, վրէժ տոնել. բայց
ուժից. չէ որ ընկերութիւնը իր և իր պէս զրկւած մտածողների
համար չէր կազմւած, այլ ճիշտ իրենց թշւառացնողների օգտին:

Բայց աշխատել էր, գործել... որքան ժամանակ, ինչպէս, ինչ
օգուտ ունեցաւ այդ բոլորից—չէ կարողանում ջիշել, չգիտէ. գիտէ
միայն որ իր վրէժը շատ դանդաղ էր քայլում, գրեթէ չէր քայ-
լում, իսկ ինքը մաշւում էր, ծիւրւում և իրա հետ շատ շատերն
էլ...

Նշխարհը թշւառներով և թշւառացնողներով էր միայն լիքը.
նրա համար գոցութիւն չունէին ոչ կաղանդ, ոչ նոր տարի,
ոչ զատիկ կամ տօն, ոչ ուրախութիւն և ոչ էլ զւարճութիւն...

Աչինչ, ոչինչ, եթէ ոչ մի խոր վիշտ, թանձրացած սև մեղա-
մաղձոտութիւն, սուր դառնութիւն և բարկութիւն դէպի այդպիսի
մի անտանելի կեանք, վշտալից երիտասարդութիւն, որ աւելի վատ-
թար էր, քան ամեն տեսակ ապիկարութեամբ լիք անզգայ զա-
ւամութիւն:

Թաղել էր նա ուրախութիւնը. և եթէ մի թույլ զօրում էր
երջանիկ լինելով ուրախ լինել—այնքան բռնազբօսիկ և արհես-
տական էր լինում նա, որ ամենքը գտնում էին նրան ծիծաղելի:

Կարծես վիշտն էր նրան ծնողը, ցաւեր՝ մեծացնողը և թշւա-
ռութիւն՝ սնուցողը:

Նւ վառւում էր խարոյկը՝ ճարճաթում էին փայտերը. բոցը

արիւն էր կտրել, տաքացնում էր նրա գլուխն ու պտպտելով նրա յիշողութեան տխրալից անկիւնները, վերարտադրում էր նրա համար միմիայն դառնութիւնն ու տանջանք:

Ո՛ր, կաղանդներ. վաղուց էր որ նա մոռացել էր ձեր գոյութիւնը, ձեր զանազանութիւնը միւս օրերից. վաղուց էր որ նա վարժւել էր ոչ իր մանկութիւնը յիշել և ոչ էլ անցեալ անհոգ օրերի երջանկութիւնը:

Վաղուց էր որ նա ուսել էր տանջւելը տեսնել, ինքն էլ տանջւել:

Բայց երբ յիշում էր որ այդ օրը կաղանդ էր, որ գիտէր թէ ի՞նչ են եղել կաղանդները հետու անցեալում իր համար:

Հիւանդ էր արդեօք... բայց ոչ, չնայելով որ կէս գիշերն անց էր, քնել չէր կարողանում:

Ոչ ոք նրա պէս չէր տանջւում այդ միջոցին:

Հիւանդ չէր, ոչ կոկորդն էր սեղմւում. յիշում էր անցեալը... յիշում էր շատ բան, սոսկալի պատկերներ... Եւ սակայն որքան կ'ուզէր, որքան տուփում էր մի օր երջանիկ զգալ իրեն՝ իր մանկութեան կաղանդների օրերի պէս... օրօրւել մի սիրելի ոչ զրկի մէջ, գգւանք ստանալ, փայփայել, գլուխը սիրուց տրոփող մի սրտի կռթնեցնել, շրթունքները տենդոտ համբոյրների պարզել և մի քաղցր, անուշ ու սիրով լիքը ձայն ունենալ, որ շնչէր նրա ականջն 'ի վեր մի նոր, երջանիկ տարւայ ծնունդը:

—Շնորհաւոր նոր տարի, նոր աւելի լաւ կեանք, ուր այլ ևս չի լինիլ թշուառութիւն և զրկանք:

ՅԱՌԱՋ!

(ՊԼԵՇՉԷՆԻԻՑ)

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՇԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

(ՆԻԷՐ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻՆ)

Յառանջ, դէպի գործ — մի գործ սրբազան
Դիմենք, ընկերներ: Երկիւղ ու կասկած
Թող կորչին խալառ: Ահա փրկութեան
Տեսնում եմ արդէն ոսկի լուսաբաց:

Ձեռք ձեռքի տւած, ազատ, համարձակ
Գրձ տանք միասին, յառանջ ընթանանք.
Թող մեզ փողփողի գիտութեան զրօշակ,
Ամրանան մեր ուխտ, մեր սուրբ դաւանանք:

Արդար քարոզով անվերջ նախատենք
Սըրտութեան մեղսոտ, խարդախ քուրմերին.
Եւ թըմրածներին դէպի կեանք կոչենք,
Դէպի սուրբ կըռիւ դիմենք խըմբովին!

Ձրկանդնենք երբեք կուռքերին բազին
Ո՛չ երկրիս վերայ, և ո՛չ երկնքում.
Այս փուշ աշխարհի պատուին ու փառքին
Գլուխ չխոնարհենք մեր մատաղ կեանքում:

Քարոզենք միշտ սէր, սիրոյ գաղափար
 Եւ աղքատներին, եւ հարուստներին.
 Տանենք հալածանք այդ սիրոյ համար,
 Ներելով մեզ կոյր հալածողներին...

Երանի նորան, ով ջերմ փափազով
 Սպրեկ է կըռուում, դառն հոգսերում.
 Ով երբէք ընկճւած, ստրկական հոգով
 Իւր վառ յոյսերը չէ թաղել հողում:

Թող մեզ ուղեցոյց փարոսի նրման,
 Շողայ, շողշողայ սուրբ ճշմարտութիւն.
 Օ, հաւատացէք, ձայնը փրկութեան
 Զի կորչիլ երբէք կեանքում ապարդիւն:

Լսեցէք, եղբայրք, ձեր եղբօր ձայնին,
 Եւ քանի մեր մէջ եռում են ոյժեր—
 Մատաղ, վառ ոյժեր—գրոհ տանք խրմբովին!
 Յառաջ, միշտ յառաջ դիմենք անվհճեր!

Մոսկւա, 1895 թ.

ԴՈՒՐՍԵՑԻՆԵՐԸ

Շ Ա Ն Թ Ի

(Շարունակութիւն ¹)

Է.

Բագրատ տարակուսանքով զուրս ելաւ ու բաղնեց միւս սե-
նեակին դուռը:

—Մտէք:

Բագրատ բացաւ. ու սեմի վրայ կանգ տուաւ:

Բաց դաշնակի առաջ դաշնակի աթոռակին վրայ նստած էր
Լուիզը և անոր ծունկերուն մէջ կէս մը գետինը, կէս մը անոր
գիրկը ինկած էր Օգիւստան և դէմքը թաղած քրոջը ծոցին մէջ
ջղածգօրէն կուլար:

Լուիզ երբ Բագրատը տեսաւ, ոտքի ելնելու շարժում մը ըրաւ
ու կարեկցօս ձայնով մը հարցուց.

—Պարոն Սուրեմեան, այս խենթը ինչո՞ւ կու լայ:

Այդ երկու քրոջ պատկերը, Օգիւստայի հեծկլտուքը, Լուիզի
անուշ-քննող հայեացքը դաշնամուրի մոմերուն կէս լոյսին մէջէն
մեծ ազդեցութիւն ըրաւ Բագրատի վրայ:

Բագրատ երկու քայլ ըրաւ, մօտեցաւ աղջիկներուն, ծռեցաւ
ու փորձեց Օգիւստայի գլուխը քրոջը կրծքէն բարձրացնելու: Աղջիկը
ընդդիմադրեց, ու Բագրատի ձեռքը սեղմեցաւ Օգիւստայի ճակտի

¹) Տես «Մուրճ» № 14, 1895 թ.

ու Լուիզի ծծերուն մէջ: Բագրատի ձեռքը՝ զողաց, և կարծես վախնալով ետ քաշել ուղեց, բայց չքաշեց:

Դուք ասոր բան մը ըրե՞ր էք. կրկնեց Լուիզ:

— Ինքս ալ չգիտեմ, եղաւ պատասխան:

Յանկարծ Օգիւստան գլուխը ետ առաւ քրոջը ծոցէն, և արցունքի մէջ լողացող դէմքը Բագրատին դարձնելով՝ կըտրուող ձայնով մը հեծկըլտաց.

— Զգիտէ՞ք. ես ձեզի ի՞նչ ըրի, որ ինծի այնպէս յանդիմանեցիք:

Բագրատ խղճահարեցաւ այդ աղւորիկ էակը իզուր տեղը վշտացուցած լինելուն համար. արդէն այսօրւան յուզումէն ջիզերը քօլորովին թուլցած՝ ինքն ալ ծունկի եկաւ աղջկան քովը. յուզւած դէպի իրեն քաշեց անոր գլուխը ու սկսաւ համբուրել անոր արցունքոտ այտերը՝ կրկնելով.

Մի՛ լար, մի՛ լար, սիրունա. ներէ. ուրիշ բանի վրայ սիրտս նեղացած էր:

Աղջիկը առանց արտասուելէ դադրելու՝ գլուխը յենեց Բագրատի ուսին:

— Բայց մի՛ լար, հերիք է. կ'ըսէր աղան:

— Ա՛խ չեմ կարող. կակազեց աղջիկը: Միայն այլևս բարկանալնուդ համար չէ, որ կուլամ. աւելցուց արցունքի տակէն ժլպտեղով:

— Թողէ՛ք, որ հանգստանայ. մէջ ինկաւ քոյրը՝ Բագրատի գրկէն աղջկան գլուխը հեռացնելով:

Բագրատ նայեցաւ Լուիզին. անոնց աչքերը իրարու հանդիպեցան. աղջիկը աչքերը փակցուց: Այդ աչքերու փակուտը նորէն տեսակ մը ցնցում՝ սուաւ Բագրատին:

Ելաւ ոտքի ու դուրս ելնել կ'ուզէր, երբ Օգիւստան աշխոյժ շարժումով մը ցատկեց ոտքի, փաթթեցաւ տղուն՝ հծծելով.

— Ո՛հ. ես ալ հետդ պիտի դամ:

— Եկ՛ուր. ըսաւ ան. ու կէս մը գրկւած միասին սենեակէն դուրս ելան:

Լուիզ նայեցաւ ետևնուն. երբ անոնք հեռացան՝ պահ մը նոյն դիրքով աչքերը դռան անշարժ փնաց. շրթունքները երերացին,

կարծես բան մը ըսաւ. յանկարծ «է» բացականչեց, դարձաւ դաշ-
նակին ու սկսաւ ամուր-ամուր նւագել:

Իսկ Բագրատ՝ աղջկան փաթթըւած՝ հազիւ ոտքը իր սենեա-
կին ներս դրած էր, երբ քանապէին խորերէն սոսկալի քահքահ
մը փրթաւ, որ ամբողջ սենեակը լեցուց.

Բագրատ կանգ առաւ, աչքերը մութին մէջ այն կողմ յա-
ռած:

— Եկուր, եկուր նայինք, խելօք պարոնս. ինչ եկեր բարկութիւնդ
խեղճ աղջիկներէն կ'առնես:

— Սարգիս, դո՛ւն ես:

— Հրամանոցդ ծառան. ինչ ըրիր նայինք ընկերութեանդ
Փոնդը. անշուշտ վերջացուցիր, ինչ ըսել կ'ուզէ:

Ելէնին լոյսը բերաւ:

Բագրատ առանց պատասխանելու նստեցաւ բազկաթուին մէջ
ու մտածկոտ սկսաւ աղջկան մագերը շոյել:

— Է՛, չիսլատասխանե՛ս. հարցուց Սարգիս ու սկսաւ նորէն
խնդալ: Լաւ, լռէ դուն. Թորոսեանին քովէն կու գամ. պատմեց
քաջագործութիւնդ: Սիրելիս, ինչո՞ւ քիչ մը փորձածներուն ականջ
չես դներ. այդ մարդիկներէն մեզի օգուտ չի կայ: Այդ մարդիկը
ո՛չ այն գլուխը ունին քու ըսածներդ ըմբռնելու, ո՛չ ալ այն սիր-
տը՝ գէթ առանց լաւ ըմբռնելու զոհողութիւն մը ընելու:

— Ո՛չ. ես զոհողութիւն չեմ ուզեր. շահ, շահ, իրենց շահը:

— Զոհողութիւն անոնց համոզումով. ո՛չ ալ այնչափ յանդըգ-
նութիւն ունին հասկընալնէն վերջը գործի ձեռնարկելու: Անոնք
քեզի պէս նորութեան, յառաջդիմութեան, փոփոխութեան սիրա-
հար չեն. անոնք ամեն նորութենէ այնպէս կը վախճան ինչպէս
մուկը կատուէն. անոնց ձգէ, որ իրենց հայրերու ատենը տեսածը
կրկնեն ու կրկնեն:

— Բայց, բարեկամ, ժամանակը այլ. Լա՛ւ իրենց հայրերու ժա-
մանակը չէ:

— Է՛, այդ փիլիսոփայութիւններդ որո՞ւ կը հասկըցնես:

— Բայց, եղբայր, եղածը իւրաքանչիւրի համար քանի մը
տասնեակ ոսկիի խնդիր է միայն. մէջտեղ բարդ հաշիւներ ալ
չկան:

—Այդ միւսնոյն է. տասնեակէն հարիւրեակին անցնիլը դիւրին է. առաջին քայլն է դժւարը: Ե՛, ալ այսօրւնէ քիչ մը կը խելօքնաս, չէ՛: Գիտես քեզի անցեալ օր ալ այնքան ըսի, որ այդ մարդոց օձիքը բաց ձգես, որ անոնք այդ տեսակ գործերու համար ստակ տըւող չեն. իսկ դուն ինծի չէ՛, դուն ալ Պոլսեցի ես դարձեր. Թուլամորթ, առանց փորձելու ոչինչ չի յաջողիր» կ'ըսէիր. դէհ, կը շնորհաւորեմ փորձդ:

—Իմ սկզբունքս նորէն նոյնն է. առանց փորձելու ոչինչ չի յաջողիր. միայն այսօր պիտի աւելցնեմ՝ առանց անյաջողութեան ալ ոչ մի փորձ չի յաջողիր:

—Դուն դեռ յոյսդ կտրած չե՞ս:

—Ամենեկին:

—Մարդու զրուսը կամ դատարկ տակառ լինելու է, կամ քուկինիդ պէս քամիներով լեցւած, որ այսօրւան փորձէդ ետքը նորէն այդ փորձը կրկնել ուզէ:

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես. եթէ գործ տեսնել կ'ուզենք՝ մաքառենք պիտի, աշխատենք պիտի, զրուս պիտի հանենք. ոչ թէ կէս ճանապարհին ետ քաշենք, կամ նոյն իսկ դեռ գործի չսկսած, մտածելով որ անկարելի է. այդպէս դատելով է, որ մինչև հիմա ոչինչ չենք շինած:

—Գործէն ձեռք վերցուր չեմ ըսեր քեզի. միայն հիմակու հիմա այդ հաստատ Ֆոնդէն վազ անցիր:

—Լաւ, ըսենք, նախնական ծախքերը կերպով մը գոցել կըշնանք. բայց այն ատեն Թարգմանիչները, հեղինակները ինչո՞վ պիտի վարձատրենք քիչ-շատ. Ոսիրի օղո՞վը:

—Ճիշտ իմ ըսածիս եկար. առայժմ այդ վարձատրելու խնդրէն ձեռք վերցնելու է:

—Բայց մի՛ մոռանար, որ այդ աշխատողները գրեթէ բոլորն ալ խեղճ մարդիկ չեն, մե՛ծ մասով ուսուցիչներ:

—Այո՛. բայց գործի յաջողութեան համար, ո՞վ որ կրնայ, պէտք է զոհողութիւն մը ընէ: Սե այդ ալ առժամանակ մը միայն. մինչև որ գործը իր սեփական ոտքերին վրայ կենայ:

—Հիանալի տրամաբանութիւն. Ֆոնդ, այդ հոտած զաղափարներէն, տես, դեռ դուն ալ չես ազատուած. հասարակութեան մէկ

անհաւար ոչինչ չունի, կարօտ է, խեղճ է. բայց ի՞նչ ընենք, ազգասիրաբար պէտք է աշխատի ազգին զործերուն ձրիաբար. իսկ անպին միւսները հարուստ են, հանգիստ. բայց որովհետեւ անոնք չեն բարեհաճիր հասարակութեանը որ և է կերպով պէտքի գալ, անոր համար ալ ձեռք պիտի չի տանք անոնց: Մէկէն պահանջենք, որովհետեւ արդէն ձեռքէն եկածը կ'ընէ. իսկ միւսը հանգիստ ձգենք, որովհետեւ ոչինչ չընէր և ընելիք ալ չունի. հա՛:

—Այդ բոլորը ես ալ գիտեմ. միայն առաջինները որովհետեւ գործը կ'ըմբռնեն՝ կրնանք զոհողութիւն մը ընել տալ. իսկ երկրորդները քանի որ...

—Պատճառը ի՞նչ կ'ուզէ լինի. ինծի համար ըսածներուդ եզրակացութիւնը միշտ նոյն է. «Որ ունիցի տացի նմա, և որ ոչ ունիցի՝ բարձցի ինմանէ». այս է ըսածդ՝ որ կողմ որ դառնաս:

—Ի՞նչ ընենք, սիրելիս, աշխարհք այդպէս է:

Բազրատ կամաց մը աղջիկը գիրկէն հեռացուց, ոտքի ելաւ, եկաւ կեցաւ շիտակ Սարգսի դէմը ու պատասխանեց.

—Ո՛հ. աշխարհք այդպէս չէ. միայն մենք մարդիկս այդպէս կ'ընենք. մեր կարգերը, մեր օրէնքները, մեր հազիւ զարգացման ճամբան գտած քաղաքակրթութիւնն է, որ այդպէս կ'ընէ: Այո, քանի մը անհատներու ձեռքը ստակը քոլերայի բացիլին պէս կ'աճի, մինչ անպին հազարաւորներու կեանքը դժոխք կը դառնայ. իրաւ, այս իրողութիւն է. բայց ի՞նչ, մի՞թէ պիտի այդ դաւաճանք շինենք, մի՞թէ պիտի ընդունինք, որ այդ է աշխարհքի բնական ընթացքը. դուն չե՞ս համոզւած, որ այս բոլորը փոխանցման շրջանի մը մէջ է հին կեանքին ու նորին մէջ, որ արդէն սկսած է իր զարնան ծիլերը արձակել. դուն չե՞ս հաւատարմարդկային նոր, մե՛ծ վերածնութեան դարին...

—Նորէն բըռնկեցաւ մեր լուցկին: Լաւ. ըսենք թէ երբ այդ ապագան զայ՛ կը փոխւին սոսկմանները. բայց հիմա որ դեռ փոխւած չեն...

—Գործենք, ինչ որ գիտենք թէ սխալ է, հա՛. շարունակեց Սարգսի կէս ձեռք նսխադասութիւնը:

Եւ պահ մը կարծես պատասխանի սպասելէն վերջը՝ շարունակեց.

—Եթէ ամեն մարդ այդպէս մտածէ՝ երբէք այդ ապագան չի գար. այդ ապագան երկնքէն իջնելու չէ Երեմիա մարգարէին կռքերովը. այդ ապագան մեր արդի կեանքէն պիտի զարգանայ, այդ ապագան մենք պիտի ստեղծենք:

Սարգիս ժպտեցաւ. Բագրատ շարունակեց.

—Մենք պարտական ենք ամեն վայրկեան ձեռքերնուս եկածը ընենք հինը բարեփոխելու, քայլ մըն ալ նորին մօտենալու համար: Ամէն թուր-թիւն ու դանդաղկոտութիւն յանցանք մըն է ժամանակին դէմ, որ նոյն ժամանակին ձեռքովն ալ անպատճառ կը պատ-
ժուի:

—Աղէկ, թող այդ փիլիսոփայութիւններդ ու ինծի ըսէ տեսնեմ, ի՞նչ ես մտաւոր հիմա ընելու: Չկարծեմ որ ոստիկանութեան ձեռքով անոնցմէ բռնի ստակ առնել մտածես:

—Ոստիկաններէն աւելի կարող ոստիկաններ կան մարդու վրայ:

—Նորէն փիլիսոփայութիւն. օրինակ.

—Օրինակ. ձանձրոյթ, ամօթ, նախանձ, ոգևորութիւն, մագնիսացում, հոսանքի ենթարկում, ալ կ'ուզես:

—Իրաւ, որ չեմ հասկընար լեզուդ:

—Մէկին կարելի է ամբշցնել, միւսին ոգևորել, երրորդը ձանձրացնել, չորրորդին իր դրացին օրինակ տալ, ու գործը առաջ քշել: Արդէն ես այսօր նկատեցի, որ միջերնին մէկը շատ ազդեցաւ. Թորոսեանը արդէն մերինն է. կարելի է մէկ երկու հատ ալ ճարել. ու գործը եփեցաւ:

—Եւ դուն կը կարծես, որ այդ կերպ սկսած գործը առաջ կ'երթայ. առանց ոգևորութեան, առանց հաստատ գիտակցութեան:

—Դուն ինքդ ըսիր, որ գործը անգամ մը սկսելը դժուար է. եթէ այդ մարդիկը անգամ մը տեսնան, որ ոչ միայն տուած ստակ-նին չըկորաւ, այլ և մէջը իրաւ շահ մը կայ՝ իրենք ալ կ'ազդուին: Մենք հիմա այն տեսակ վիճակի մը մէջ ենք, որ ամեն բան բնականին հակառակ ծայրէն սկսելու ենք. փոխանակ գիտակցութենէն, կամքէն գործ յառաջացնելու, պիտի աշխատինք կատարած գործէն գոնէ կամք ու գիտակցութիւն առաջացնենք:

—Հոգիս, աղոնք և ընդհանրապէս բոլոր ըսածներդ սիրուն խօսքեր են, բայց չեն յաջողիր, անիրագործելի են:

—Իրագործելի են, թէ ոչ՝ այդ օրեկտիւ կերպով դատելու կարողութիւն չունինք մենք: Միայն այս ըսէ ինծի՝ քու համոզումովդ այդ բոլորը ճիշտ է, շիտակ է:

—Անտարակոյս. այդ ամենը իւրաքանչիւր մարդու գլխին մէջն ալ կայ քիչ կամ շատ:

—Եթէ աղոնք ճիշտ են, եթէ աղոնք ամեն մարդու գլխին մէջն ալ կան, ուրեմն աղոնց համեմատ ալ պէտք է գործենք. իսկ ո՞վ որ իր գլխին մէջ եղածը իրագործելու չաշխատիր՝ անազնիւ մարդ է ան, կամ առնւազն անպէտք մարդ:

—Ե՛, սիրելիս, շատ սուր կը խօսիս. քանի մը տարի դեռ եփւելու ես կեանքին մէջ:

—Այսինքն, խաշած մսի պէս, մէջս եղած բոլոր սննդարար, կենսատու նիւթը դուրս տալու եմ ըսել կ'ուզես:

—Ո՛չ. նորէն չափազանցում. այլ միայն քիչ մը աւելի դրականանալու ես:

Բազրատ արհամարանքով ուսերը ցնցեց:

Ը.

Խոնաւ ու ցուրտ գիշեր մըն էր:

Թէև հազիւ էր արեւը մայր մտեր, բայց շուրջը կէս գիշերւան պէս մութ էր:

Պերայի կողմնակի նեղ ու տղմոտ քանի մը փողոցներ անցնելէ վերջ՝ Բազրատ զարկաւ բարձր տան մը դուռը: Դուռը բացւելու կ'ուշանար. տղան անհամբերութենէն ոտքը գետին կը տուփէր ձիու պէս:

Դուռը իվերջոյ բացւեցաւ. Բազրատ արագ քայլերով սկսաւ բարձրանալ ոլորուն սանդուղէն վեր. այս վերելքը բաւական երկար տեւեց: Շնչասպառ ու հոգնած կանգ առաւ վերջապէս դռան մը առջև. կամոց մը հրեց ու ներս մտաւ:

Փոքրիկ սենեակ մըն էր, անկողինը տրորւած, աթոռները խառնակ ու ամենուն վրայ հագուստի կտոր մը. ասդին, անդին կօշիկներ, վրձիններ, պատուտած թղթի կտորներ, ճմութքած թերթեր, կէսը բաց մնացած մարդակազմութեան քարտէջ մը. վառարանին մօտիկ սեղան մը զրքերու ու լրագիրներու կոյտի մը տակ

Թաղւած. իսկ աղոնց բոլորի վրայ ինկած երիտասարդ մը, որ նստած կը կարդար՝ լացն վերարկոյին մէջ պինդ մը փաթթւած:

Դռան թեթև ճոճոցը կարգացողի ուշադրութիւնը զրաւեց. նստ դարձաւ կամաց մը ու թեւերը պարզեց. կարծես նորեկը զրկել էր ուղէր. բայց իսկոյն բացաւ բերանն ալ, խորունկ մը յորանջեց, պինդ մը կոտորուեցաւ, և յանկարծ մէկ ոստիւնով ցատկեց ոտքի ու կեցաւ հիւրին առջևը, որ դռան յօտը կեցած կը ժպտէր:

—Ի՛նչ քարացար, վրայինդ չհանձնա՛ւ է՛, աղէկ որ եկար. սիրտըս սկսեւ էր նեղանալ. երեւակայէ. այսօր տունէն դուրս ելած չու՛նիմ. մինչև հիմա կը կարդայի. վերին աւտիճանի հետաքրքիր:

—Կարդացածդ ի՛նչ է:

—Նոր բնագիտական երկ մը. ճիշդագոյններու հասարակական կեանքը, շունչանորդի. կենդանիներ կան, որոնք մեզմէ շատ աւելի խելօք հիմքերու վրայ են դրած իրենց ընկերական չարաքերութիւններու շէնքը:

—Աղէկ, տ. գնահ անոնց հասարակութեան մէջ մտիր:

—Այո՛, ի՛նչ գիտցար. ո՛չ միայն ես, դուն ալ, ամե՛նքն ալ այդ հասարակութեան մէջ պիտի մտնենք օր մը:

—Վայ. այդ դիտը նոր ես ըրեր:

—Ինձի նայէ. կենդանական կեանքի մի՛ակ ու բոլոր ձգտումը իր ու իր սերնդի տեսականութիւնը ապահովելն է. բայց մենք՝ մարդ-անասուններս, որ ամենազարգացածը լինելու հաւակնոտութիւնը ունինք, մեր զարգացած ուղեղէն այն տեսակ պայմաններ ենք ստեղծեր, որ նոյն իսկ մեր գոյութեան խորհուրդը ոտքի տակ կուտանք. մեր ըրած ամեն քայլը սխալ է. մեր վարչական կազմակերպութիւնները, մեր անտեսական չարաքերութիւնները, մեր ընկերական նիստ ու կացը, հրը, հրը բնական շաւղին մէջն է. ամենքն ալ մեզի գէպի կորուստ, գէպի մեր սեռի կործանումը կը տանին. մենք ո՛չ միայն դրականութիւնը հիւանդոտ երեւակացութեան արգիւնքը եղող բանաստեղծութեան ենք վերածեր, այլ նոյն իսկ մեր կեանքը: Մենք պարզ ու բնական կեանքի շնթացքը թողած՝ ուղեղնիս կը շարշարինք ու իր ուժերէն վեր բաներ արտադրել կը պահանջենք. է, ինչքն ուղեղն ալ ինչ ընէ. երբ կովին ծիծը շատ կ'թեւ՝ կաթի փոխարէն արիւն կուգայ:

—Օ՛հ, ձգէ, Վասակ. քու բնագիտական անվերջ քարոզներդ ամբողջ օրը ինչ գլուխ կ'ուռեցընենք հերիք է. ելա՛յ քեզի եկայ, քիչ մը կը բացւեմ՝ ըսի. դուն ելեր ես գլխուս գաջլի աւետարան կը կարդաս: Դպրոցը ինչ գլուխ կը ցուցընենք բաւական է:

—Տեղն է. քեզի ո՞վ ըսաւ աչդպէս յիմար զործերու մէջ մտնես: Բայց, ներէ, մոռցայ, որ յիմարներէն ամենէն մեծը դուն ինքդ ես:

—Նորէն բերաննիս աւրեցինք:

—Բագրատ, ձեռքէս որ գաջ քեզի բլիկ-բլիկ պիտի ընեմ. դուն, որ իբրեւ թէ խելօք հասկըցող երիտասարդ ես, էականը թողած երեւակացական բաներու ետեւէն կը վազես, հասկա միւս խեղճերը ինչ ընեն:

—Այսօր նորէն քրիզիսիդ օրն է. հասկցայ. ցտեսութիւն:

Գլխարկը առաւ, որ դուրս ելնէ: Վասակ վազեց դէմը, գըլխարկը խեց ձեռքէն, նետեց անկողնի միւս ծայրը, Բագրատը բռնի աթոռին վրայ նստեցուց ու առանց անոր թեւը բաց թողնելու՝ շարունակեց.

—Բագրատ, եկողը ինծի լսէ, դուրս թափէ գլխէդ այդ յիմարութիւնները. ես քեզի շնորհքով մարդ կը մկրտեմ:

—Մկրտէ, նայինք. ըսաւ Բագրատ ժպտելով:

—Հա՛. դէ՛հ, ուրեմն ըսէ ինծի հեա հրաժարիմքը: Հրաժարիմ ի դպրոցէ և յամենայն յիմարութեանց նորա. հրաժարիմ յիդէալէ և յամենայն զեւզեկութեանց նորա. հրաժարիմ ի բանաստեղծական ցնդաբանութիւններէ, յանուրջներէ և ի յօդաւճներէ. ի... է՛, չըսես:

Բագրատ սկսաւ ջղաձգօրէն խնդալ:

—Ապուշ. մարդ դառնալիք չունիս. եզրակացուց Վասակ. Գլխիդ մէջ այնքան աւլուկ-թափուկ բաներ ես լեցուցեր, որ շնորհքով գաղափարի ալ ևս տեղ չէ փնացեր:

—Ինծի նայէ, աղւոր Վասակս, իրաւ գլխուս մէջ քու այդ շնորհքով գաղափարներուդ տեղ չի կայ. բայց հաւտան, որ ստամոքսիս մէջ ահագին տեղ կայ քու Ռուսաստանի թէյիդ ու խաւեարիդ համար. դէ՛հ, շնտ, գործ տես:

Վասակ խկոյն ողի լամպը վառեց, թէյամանը դրաւ վրան.

բերաւ քանի մը մանր մեւեր ուտելիքէններ ու Բագրատի ուզած խաւեարը:

Ծամելիքները իրենց դերին մէջը մտան. և ըստ երևոյթին կատարեալ լըջութեամբ. բաւական երկար երկուքն ալ լուռ էին:

Վասակ յանկարծ այդ լուռութիւնը մէկէնիմէկ ընդհատեց.

— Շիտակ ըսէ, Բագրատ, մինչև հիմա քանի աղջիկ սիրած ես. մի գիտէ՝ գուցէ սիրած ալ չես:

— Ի՛նչ հարցում է այդ: Քանի մը անգամ կարծիր եմ թէ սիրած եմ. սակայն երկար տեւած չէ. զգացումներու զրգուում մը, որ անցած է արագ. խորունկ, ամբողջական զգացումներու ցնցումը դեռ ունեցած չեմ:

— Է՛, ես քեզի այդ չեմ հարցներ. քու ծթուած, բանաստեղծական շիւանդոտ զգացումներուն հետ ես գործ չունիմ. իմ հարցուցածս բնական, ֆիզիքական, առողջ սիրոյ մասին է: Տես, Է. շուտով քսանընիւթ տարեկան պիտի լինիս. ուժերուդ դադարածնակէտը. և ուժերդ իր նպատակին չես ծառայեցներ. հրէշութիւն է այդ պարզասէս:

Բագրատ թեթեւ մը կարմրեցաւ. ու չի պատասխանեց:

— Ահա, այդպէս էք դուք, իդէալիստ ապուշներ: Մարդիկ անօթի «հնց, հնց» կը պոռան երեսնուդ. դուք անոնք իդէալներով, բանաստեղծութիւններով, բարոյական քարոզներով, աստուածաբանական տափախութիւններով, անձնւիրութեան ու ինքնադրժման անբարոյական խրատներով կը կերակրէք: Մարդիկ ամեն կողմ բնութիւնէն խթւած «սերել, սերել» կը կրկնեն. դուք անոնց ըսածը կը ծռէք, «սիրել, սիրել» կը ծամածռէք, զգացումներու նրբութիւններ կը հնարէք. ճաշակագիտական, իդէալական նախապաշարումներ կը փաթթէք խեղճի գլխուն. կրօնական առաստոց օրէնքներ ալ մէջքին կը կապէք, կը կաշկանդէք, կը ծռէք խեղճ արարածը, ու կ'երթաք սլարլամէնտներու մէջ տարիներով ապահարդանի մասին կը վիճէք, առանց ժամանակնիդ մեղքընալու: Ա՛, անխելքներ, ծրուած, խեղաթիւրւած անխելքներ:

— Այդ բոլոր փամփուշտ բառերը մէկդի: Ըսածէդ ինչ դուրս եկաւ. քու կարծիքով սէրը հանդիպած աղջկան գիրկը նետուի՞ն է. առանց հակումի, առանց զգացումներու բնական զարգացման,

առանց մտքի ու բնաւորութեան փոխադարձ կապակցութեան. ուրիշ խօսքով երկու էակներու մէջ կապ մը, որ այս իրիկուն չի կար եւ որ վաղ առաւօտ նորէն լինելու չէ. կապ մը, որ պտուղ ալ չունի. անչառ, հա, բնական սէրը, մարդկային սեռի զարգացման նպաստողը: Բարեկամ, այդ բոլորը ինչ կ'ուզես անւանէ, բայց միայն ոչ սէր: զոնէ անւան սիրունութեանը խնայէ:

—Այո. անւան սիրունութիւնը. բանաստեղծութիւնը վրայէն վար կը թափի, անպէս չէ: Որչափ դժւար է ամեն բանին իր ճշմարիտ անունը տալը: Իսկ ստեղծ, երեակայեցի, բանաստեղծեցի, ազոնք ուլիւ. Սո՛ւրբ սէր, իդէալական սէր, զգացումներու յորդոթիւն, հակում, միտում, համակրութիւն. ես ի՞նչ գիտեամ—տոպրակներով բառեր էք հնարեր. մինչդեռ մէկ պարզ բայ մը հերիք էր:

—Երկարելու ակորժակ չունիմ. արդէն ժամանակն ալ ուշ է. բաժակ մը թէյ ալ տո՛ւր. տաք-տաք խմեմ ու ելնեմ:

Թէյը խմեց. ելաւ, հազաւ վերադառնալու ու միասին սանդուղի գլուխը ելան:

Նոյն միջոցին վերի յարկի սպասուհին արագ սահեցաւ անոնց առջևէն ու վերի սանդուղը անցաւ:

—Մարիանի. կանչեց Վասակ:

Սպասուհին կեցաւ ու ժպտեցաւ:

Վասակ անոր մօտենալ կ'ուզէր, որ աղջիկը կարծես միտքը հասկըցաւ ու վեր վազեց խնդալով: Վասակ ցատկեց ետևէն, բռնեց հագուստին քղանցքէն, զրկեց բռնութեամբ, պինդ մը համբուրեց երկու աչտերէն ու վեր հրեց, մինչդեռ աղջիկը գէշ-գէշ կը ձըռձըւար:

Երբ տղու թևերէն ազատեցաւ՝ նախ բարկացած դէմք մը շինեց, ետքը մատը տղուն վրայ թափ տըլաւ, խընդաց ու վեր փախաւ:

Բագրատ դէմքի տարօրինակ արտայայտութեամբ մը կեցած էր անշարժ:

Երբ աղջիկը անցայտացաւ՝ դարձաւ Վասակին.

—Է՛, այս է սէրը, հա:

Վասակ յաղթական ու նշանակիչ շեշտով մը վրայ բերաւ.

—Այո, անչառ, ի՞նչ գիտցար. այս սիրոյ ծաղկազարդն է, դժբաղձ. ճիշտ շաբաթէ մը խթումն ալ կու գայ, զատիկը:

Եւ իր աշխարհանութենէն կատարեալ գոհ՝ մտաւ իր սենեակը ըսելով.

—Դէ, ցտեսութիւն. հոս շատ ցուրտ է:

Իսկ Բագրատ ճնշըւած սրտով, զզւանքը դէմքին դրոշմըւած՝ սկսաւ սանդուղներէն վար իջնել: Շարունակ աչքերուն դէմն էր սպասուհին, որ անասունի պէս կը ճըռճըռար Վասակի երկաթէ ճմլումին տակ:

Երբ տան դռնէն դուրս ելաւ՝ պաղ հովը զարկաւ երեսին. սթափեցաւ. ձեռքը թոթեց. «է» մրմնջեց, վանել ուզեց գլխէն աչդ պատկերը, ու ճանապարհ ելաւ:

Բայց դեռ մինչև տուն հասնիլը ուղեղը շարունակ նոյն նիւթի շուրջը կը յածէր:

«Զլինի, իրաւ, ես եմ սխալը. չլինի իրաւ, որ ծուռ եմ կրթըւած, ինչպէս որ յիմարը կ'ըսէ. չլինի իրաւ, որ մեր ամբողջ կեանքը ծռած է. գուցէ իրաւունք ունի. զգացումներ, իդէալներ իրաւ գուցէ մեր հնարած բաներն են: Գուցէ իրաւ անբնական է իմ կեանքս. մինչև հիմա ոչ իսկ աղջիկ մը սիրած. բայց որ սիրտս չէ կ'պած, ինչ ընեմ: Սիրտս չէ կ'պած. արդեօք. թէ իդէական ցնդաբանութիւններով սիրտս բռնադատած եմ, որ չսիրէ. հասարակական վարկ, օրէնք, սովորութիւն. և միւս կողմէն իդէալներ, բարձրագոյն, ամբողջական սիրոյ իդէալներ, որոնք չեն թողներ սովորական զգացումներով գոհանալու: Բայց ինչ է աչդ իդէալական ըսւած սէրը. կ'այց աչդ տեսակ աղջիկ մը, որ իմ բոլոր պահանջներուս, իմ բոլոր անըջանքներուս համապատասխանէ. և եթէ կ'այց, մի՞թէ ես արժանի եմ, որ ան ինծի կ'ապւի. և միայն ինծի. ինչո՞ւ. իմ ո՞ր առաւելութեանս համար. փո՛ւ, սոսկալի են այս մտածումները»:

Վերջին խօսքերուն հետ ելաւ իրենց սանդուղի վերջին ոտքը ու թափով մը քաշեց դռան զանգակը:

Գէորգ դեռ արթուն էր: Հագուստներով անկողնին վրայ փրուած, ձեռքերը գլխուն տակ, աչքերը առաստաղին՝ կը մտածէր: Երբ Բագրատ ոտքը սենեակէն ներս դրաւ.

—Եկա՛ր. ո՛ւր էիր կորսւէր. հարցուց Գէորգ: Գիտե՛ս. Միլըր-տիչը հոս էր:

—Ի՞նչ Մկրտիչ:

—Հոգաբարձուին եղբայրը: Աչքդ լոյս. թաղային կիրականութեաց վարժարանի խնդիրը յաջողեցու վրայ է: Անցեալ օրւան թաղական խորհուրդի մէջ ըրած աղմուկդ ազդեր է մեծապատիւներուն. խեղճներին մտեր է քիչ մը: «Ե՛», գէշ է, կ'ըսեն. թող զան դաս տան, ի՞նչ փնտս ունի. ծայրը ծախք ալ չի կայ. աւելի աղէկ, թաղեցի անդրազէտներուն քիչ մը գրել կը սորվեցնեն, քիչ մը կրօնագիտութիւնը կը բացատրեն. կարելի է ժողովուրդը քիչ մը աւելի ջերմեռանդանայ. թէ չէ այդպիսով եկեղեցիին սնդուկը շատ խեղճ վիճակի մէջ է:

Գէորդ լռեց. ու իր աչքերը խորամանկութեամբ յառեց Բագրատին տեսնելու համար, թէ իր խօսքերը ի՞նչ տպաւորութիւն պիտի ընեն անոր վրայ:

Բագրատ շրթունքը խածաւ. հանեց գլխարկն ու վերարկուն՝ միմնջելով.

—Ե՛, զարմանալու ոչինչ չի կայ. այդ մարդոց աջ կողմը վաշխառու է, ձախը՝ տիրացու:

Յանկարծ դէմքին մկանները ձգեցան. սկսաւ խնդալ՝ կրկնելով.

—Հա, հա, հա. ա՛յը վաշխառու, ձախը տիրացու: Զէ, հաշիւնին շիտակ են տեսեր. թող հաշւեն ինչպէս որ կ'ուզեն. մինակ մեզի թող չխանգարեն: Կրօնագիտութիւնը բացատրել. հիանալի դադափար. խեղճ ժողովուրդ, աչքը բացած վայրկեանէն կրօնագիտութիւն են բացատրեր. և ինչո՞ւ համար. հո՞տ է փիլիսոփայութիւնը. որպէս զի եկեղեցիին սնդուկը խեղճ վիճակի մէջ չի մնայ. սնդուկը. հա, հա, հա, սնդուկ. ահա այդ կրօնասէրներու էական կրօնը: Մտի՛ր գիւղ, մտի՛ր քաղաք, նայէ՛ թերթերը, լսէ՛ ճառերը, դամբանականները. ամեն կողմ՝ նոյն եղանակը կ'երգեն. ամեն կողմ՝ աղոնք կրօնքի ու ջերմեռանդութեան անունով կը խօսին. բայց բառերը կամաց մը անդին հրէ ու տակէն պիտի ելնէ միշտ նոյն սընդուկը. այո՛, զանազան ձևերու տակ. երբեմն աւելի կոպիտ՝ գրպանի ձև առած, երբեմն աւելի քաղաքակրթած՝ նըւէրներու, աջահամբոյրներու, բաժանորդներու, այլ և այլ պաշտօններու ձևափոխութիւններուն տակ. բայց մի՛շտ նոյն սնդուկը: Վաշխառուներ, տիրացուներ:

Վաչկեան մը կեցաւ, մտածեց. ու յանկարծ դարձաւ ընկերոջը:

— Գէորգ, ինծի բան մը պատմէ՛. այսօր չափազանց յիմար տրամադրութեան մէջ եմ: Երէկ իրիկուն թատրոնը ինչպէս էր. շատ բազմութիւն կար. Գունօջի «Պատւտն» էր. է՛, Մարգարիտի դերը ո՞վ խաղաց. անցեալ օրւան իշխանուհին. կ'երևակայեմ շատ սիրուն երգած պիտի լինի. շան աղջիկը ի՞նչ մաքուր ձայն ունի, է՛: Աղւոր աղջիկներ շատ կ'ային. հա՛, քու աղջիկդ նորէն եկած էր. սա բեմին կից լոժին մէջ. կարմիր չփակով, կապոյտ ժապաւէններով, ճերմակ շրջագեղատով աղջիկը. չե՛ս յիշեր. չծիածանը: Լսեցի, որ... ի՞նչ պիտի ըսէի. հա՛. տես, է՛, վաղւան պատրաստուլու դաս ունիմ դեռ. ժամը քանին է: Գէորգ, վառարանը այսքան չե՛ն վառեր. քնացե՛ր ես. Գէորգ. ինչե՞կը խնդաս:

Սկսաւ երգ մը մռլլտալ. անցաւ գրասեղանին գլուխը. զիրք մը բացաւ, քանի մը թերթ թղթատեց, գոցեց, դրաւ մէկդի, քաշեց թերթ մը թուղթ ու սկսաւ գրել:

Բայց առաջին բառին դէմ առաւ. ոչինչ չէր մտածեր. ձգւած, անգիտակից:

Գրիչը իրեն համար եռանկիւնիներ, քառանկիւնիներ կը գծէր անդադար մաքուր թղթին վրայ:

Թ.

Ամիսները կ'անցնէին իրարու հոտէ:

Թէկ ղեռ հազիւ փետրւարի կէսերն էր, սակայն արդէն սկսած էր դարունը տարօրինակէս կանուխ:

Այս աչն տաքուկ, կակուղ, հեշտոտ, ցօղոտ զարուհներու սկզբներէն էր, որ հարաւալին ծովերը երբեմն կը նըւիրեն իրենց սիրած ցամաքներուն:

Երիտասարդներուն գործերը իրենց կատարեալ ընթացքին մէջն էր: Դպրոցը՝ Բագրատի ոսկորութեան ու գործունէութեան հնոցը՝ օր օրի կ'առաջանար: Ուսուցիչներէն մէկ-երկու հասը գործին նըւիրել էին արդէն ու բոլորովին Բագրատին կապեր. միւսները կամայ-ակամայ կ'աշխատէին լարւած աշխատանքով: Աշակերտներու դէմքէն թմրութիւնը փախեր էր. տեսակ մը թարմութիւն, կենդանութիւն մարդ կ'ըզգար, երբ այդ ազմկոտ շէնքէն ներս կը մտնէր. ամեն կողմ խանդ ու աշխատանք:

Բագրատ հիմա զբաղւած էր դպրոցական մատենադարանի խնդրով. թէ աշակերտական և թէ ուսուցչական կրկին բաժինով. արդէն քանի մը անհրաժեշտ գրքեր ու թերթեր կ'ըստացէին, բայց այդքանովը հերիք չէր. գործը շնորհքով ընդարձակել կ'ուզէր. դեռ կը մտածէր դպրոցական մատենադարանին կամաց-կամաց թաղայինի գոյն տալ:

Բագրատի ու իր ընկերներու եռանդն ու աշխատանքը հոգաբարձուներու աչքին չէր վրիպեր. և ընդհանրապէս գոհ էին:

Երիտասարդներուն ամենէն աննպաստ տարրը թաղականներն էին, որոնք շատ ալ հաշտ աչքով չէին նայեր այդ նորելուկ լերեւա-ներու. ոգևորւած աշխատութեանը, մանուաւոր սաստիկ դժգոհ էին Բագրատի գրեթէ բռնի բերել տըւած քանի մը ֆիզիքական ու քիմիական գործիքներէն, մոդելներէն, նկարներէն, որոնք լեկեղեցու սնդուկը շատ ծանրաբեռնած են, ինչպէս թաղականները կ'ըսէին:

Բագրատ պահանջած էր նաև դպրոցին մէջ շէնքի քանի մը փոքրիկ փոփոխութիւններ տողոց առողջապահական տեսակէտէն. բայց այդ անկարելի էր եղած, որովհետև թաղականները այդ ստակով մտադիր էին պատարագիչ քահանային համար երկու ձեռք նոր շուրջառ կարել տան:

Դպրոցէն դուրս միւս գործերն ալ բաւական գործի մտած էին:

Կիրակնօրեայ վարժարանը արդէն Նոր-տարիէն սկսած էր, ուր քսանի չափ մեծ մասով գաւառացի մշակներ կը սորվէին կարդալ-գրել, պարզ թւաբանութիւն ու բնագիտութիւն. գիւղական պահանջներուն անհրաժեշտ եղածին չափ:

Ասկէ զատ Բագրատ կ'ուզէր ժողովրդական դասախօսութիւններու շարք մը բանայ, գլխաւորաբար երիտասարդներուն ազդելու ու բնագիտական ուղղութեամբ ընթերցանութեան դրդելու համար. Բայց թաղականները ո՛չ մէկ կերպ համոզել չուզեցին. այնպէս որ այդ գաղափարը առժամանակ յետաձգեցաւ. գոնէ այսպէս կ'ըսէր Գէորգ, որուն Բագրատ միշտ կը պատասխանէր:

—Յետաձգւած—գետը ձգւած:

Գալով մանկական գրքերու հրատարակութեան ֆոնդի խնդրին Թորոսեան ինքը յանձն էր առեր այդ գործը կերպ մը կարգադրէ:

ինքը մէկ-երկուքին հետ արդէն խօսած էր այդ առթիւ ու Բագրատին յաջող յոյսեր կուտար:

—Բարեկամս, քիչ մը քաղաքականութիւն բանեցնելու է այս անսակ խնդիրներու մէջ: Մարդու երեսին պռուալով՝ ձեռքէն ստակ չառնւիր. կ'ըսէր Թորոսեան Բագրատի ուսին զարնելով:

Այս էր տղոց դուրսի կեանքը՝ գործի կեանքը. կար ևս ներսի կեանք մը. կեանք մը, որ իրենց տան չորս պատերուն մէջ կ'ըսկըսէր ու հոն ալ կը վերջանար ամեն առաւօտ դպրոց երթալէն առաջ և ամեն իրիկուն դպրոցէն գալէն վերջը:

Վուրսեցիներուն սենեակը ոչինչ փոխւած չէր: Միայն վառարանը այլ ևս չէր ճարճաթեր. և կարծես աշխատութիւնը քիչ մը աւելի պակսած էր:

Բագրատ անգամ տունը այլ ևս համեմատաբար քիչ կ'ըզբաղէր:

Ընկերներ եղած ատենը նոցն աղմուկն ու իրարանցումն էր սենեակին մէջ. հիւր չեղած ատենն ալ՝ կամ տղայք աղջիկներու ու արկնոջ քովն էին, կամ անոնք տղոց սենեակը:

Գէորգի ներսի գործերն ալ պարզ էին, դուրսիներուն պէս: Սիրտը ղէն էր եղած ատենը Էլէնիին հետը կ'իջնար, կը վազվզէր, կ'երգեր, աղջիկը կը բարկացընէր. իսկ երբ սիրտը նեղանար՝ աղջկան թւէն բռնածին պէս դուրս կը վազնտէր, երբեմն այն աստիճան կոպիտ, որ Բագրատ կը բարկանար ու կը յանդիմանէր.

—Վայրենի:

—Դուն ի՞նչ գիտես, է. այդպէս որ չընէի մինչև հիմա այլ ևս երեսս չէր նայեր:

—Վայրենի:

—Ընտանի: Շիտակը շատ աւելի գերադասելի է ինձի համար, որ վայրենի վազրի մը պէս փաթթւիմ ծառերու բունին, ճանկըւտեմ, մռնչեմ ու վար ցատկեմ, քան թէ ընտանի կառուի մը պէս թռչնեմ, որ աղջիկ մը ինձի գիրկը առնէ, մանրիկ մատիկներովը շոյէ գլուխս փիսի, փիսի, աղւոր փիսի. ինքն ալ որ սիրտը նեղանայ «փիստ» գոգնոցը թոթւէ ու ինձի բազմոցի անդիլի անկիւնը նետէ: Այդպէս է, այդպէս, անգիւս. չորս կողմէ նայէ, հերիք ճգնես:

Կ'ըսէր, կ'առնէր գաւազանը ու դուրս կ'եկնէր:

Ընդհանրապէս հիմա շատ դուրսն էր կամ խաները, կամ Պերայի փողոցները:

— Մինչև իրիկուն հողինիս կ'ենէ. իրիկունները քիչ մը անուշօդ ծծենք. կ'ըսէր «անուշ» բառը մասնաւորապէս շեշտելով:

Բազրաւ թէև զոհ էր Գէորգի խենթութիւններէն, բայց մէկ կողմէն ալ ուրախ էր. տունը ինքզինքը աւելի մենակ կ'ըզգար. և կարծես այդ իրէն բաւականութիւն կը պատճառէր:

Ինքն ալ իր մէջ փոփոխութիւններ սկսած էր նշմարել: Իր զբաղմունքներէն դադար առած ամէն վայրկեաններուն գլուխը մէկ պաղափարի մը շուրջը կը դառնար— աղջիկ: Եւ այդ բառը, որ շատ փոքր հասակէն բովանդակ բանաստեղծութիւն մըն էր եղած իրեն համար, և որ վերջը իդէալականացած ու իր ապագայ կեանքի երջանկութեան պսակը կը պատկերացնէր, հիմա հեռագհետէ նոր ձև մը, նոր գոյն մը կ'ըստանար: Հիմա այդ զաղափարը մարմին էր առած: Գրացի պատուհանէ մը երեցած մերկ կանայի թև մը իրեն ցնցումներ կուտար. իր քովէն անցնող աղջկան մը երկար հիւսքը մագնիսի պէս հետը կը տանէր իր հացեացքը. թատրոնը իր թևին կից՝ անհանգիստ շնչող կնոջական կուրծք մը տարօրինակ խռովութիւն մը կը պատճառէր իր հոգիին: Երբ տունը Յգիւստան թևերուն մէջ առած կը համբուրէր՝ արեան ջուզելը կ'ըզգար. երբ լուիղի հետ դէմ դէմի ընթերցանութեան կը նստէր՝ զրքի բովանդակութենէն աւելի աղջկան շրթունքներն ու ծնոտը իրեն կը հետաքրքրէին. և աղջիկը երբ դաշնակի առջև կը նւագէր, ինքը անոր ծոծրակի ճերմակ ու փափուկ մորթովը կը հիանար: Այդ տեսակ վայրկեաններուն երբ աղջիկը իր խորունկ ու թափանցող վճիռ աչքերը աղու դէմքին նետէր՝ ու ամօթ մը կ'ըզգար, կը պատկառէր. ինքն ալ որոշ հասկնալով՝ ինչո՞ւ:

Գործը այլ կերպ էր Ելէնիին հետ: Յոյնուհին հիմա սովորականէն շատ յաճախ կը կենար Բազրաւի աշխատութեան սեղանին մօտ. երկար, անպէտք հարցումներու շարքեր իրարու կը յաջորդէին և Բազրաւ առանց ձանձրանալու կը պատասխանէր ազոնց՝ աչքերը գամած աղջկան կրծքի աջն վերի, բաց, փոքրիկ մասին: Ուր խորհրդաւոր ակօսիկ մը իր հետաքրքրութիւնը կը կարթէր: Աղջիկը հազար դիրքեր, հազար ձևեր կ'առնէր անոր դէմ. կը խըն.

դար՝ երկու ձեռքերով պինդ իր մէջքը գրկած. երբեմն կը յենէր գրասեղանին, Բագրատի գիրը յունարէնի կը նմանցընէր ու յունարէնով կարդալ կը փորձէր. յիմար, անմիտ վանկեր դուրս կուգային. կը խնդար ինքը ամբողջ գրասեղանը իր լեցուն կրծքին հետ ցընցելով. և այնքան դէպի տղան կը հակէր, որ իր այտերուն տաքութիւնը անոր դէմքին կը զարնէր. այդ վայրկեաններուն Բագրատին կը թւէր, թէ սենեակին օդը մէկէն ի մէկ կը պակսէր:

Անգամ մը աղջիկը մագերը արձակ, թեւերը մինչև ուսերը վեր ժողած, չփակէն կոճակներ մասամբ միայն կոճկած տղուն սենեակը մտաւ ձեռքը սանդղ մը բռնած, խնդրելով որ անոնց հայելիին մէջը սանտրուէի. իրենը սրբելու համար վար էր առնուած ու անյարմար էր, ինչպէս ինքը կ'ըսէր: Բագրատ թողուց ու գրել ձեռացուց: Բայց չկրցաւ. սիրտը կը նետէր. ու սկսաւ գողունի ագահութեամբ նայել այն լեցուն ողորկ թեւերուն, որոնք շագանակի առատ մագերուն վրայէն կը սահէին՝ մազի հեղեղատ մը թափելով ուսերուն, որոնք կէս մը կ'երևային: Բագրատ այնպէս խածաւ ձեռքի գրիչը, որ ճարձաթեց: Հայելիին մէջէն աղջիկը ժպտուն իրեն կը նայէր: Բագրատ կարմրեցաւ, առաւ բառարան մը ու սկսաւ արագ թղթատել. ինչ կ'է փնտրուէր. ո՞վ գիտէ. միայն այդ փնտրտութեքը շատ երկար տևեց, մինչև որ աղջիկը ժպտելով ու աչքերը Բագրատին յսուած սենեակէն հեռացաւ:

Այս բոլորը, ի հարկէ որոշ սահմանափակումներով, պատմեց Վասակին:

Վասակ խորհրդաւոր կերպով ժպտեցաւ ու պատասխանեց.

— Գարնան հովերուն շնորհքն է, սիրելիս: Այդ կ'ապացուցանէ, որ մարմինդ խելագատակէդ աւելի խելացի է: Ահա այդ այն է, որը դուն ընդհանրապէս բոլոր բանաստեղծացածներդ սուրբ տենչ, երկնային հուր, իդէալական ջուշում, և այլն, և այլն կ'անւանէք, որը բոլոր բանաստեղծները առտըւընէ մինչև իրիկուն երգել իրենց պարտքն են համարած, որը սակայն ամեն մարդ ալ ու ամեն անասուն շարունակ կ'երգեն, առանց բանաստեղծ լինելու, ի հարկէ քիչ մը աւելի քործնական եղանակով: Հապա, իդէալիստ, միամիտ, ողորմելի բարեկամ, ապոր մեր աշխարհքը կ'ըսեն սէր: Եւ ո՞չ թէ քու ցընդի-փընդի վերացական փիլիսոփայութիւններուդ, ապուշա-

իդէալական զգայնականութիւններուդ ու երազական ցնորքներուդ Բագրատ քովէն կը քալէր՝ առանց անոր ճառին կարեորութիւն տալու:

Իր գանգին տակ հիմա մէկ մտածում մը միայն թուիս էր նստած:

«Ուրեմն ես Էլէնին կը սիրեմ, Էլէնին. ինչ առտառոց գաղափար. Էլէնիին սիրահարած. Խս. զարմանք. չէ, այդ մարդը իրաւունք ունի — մենք բոլորովին ծռեր ենք:»

Ժ.

Երկու-երեք օր վերջն էր: Շաբաթ իրիկուն մը:

Դպրոցէն դարձին Բագրատ ելաւ Պերա:

Հիանալի օդ մը կար: Գաղջ, գրգռող, անուշ:

Ահագին կենդանութիւն կար մեծ փողոցին վրայ: Բագրատ աշխոյժ շուրջը կը նայէր. կը դիտէր բազմութիւնը. կը դիտէր այն անվերջ զոյգերը, որոնք թե թեի ծիծաղելով, խօսակցելով իր դէմը կու գային նեղ մայթին վրայ:

Յանկարծ նախանձ մը մտաւ իր մէջը. ամենքը կեանք կը վայելէին, զւարթ, զօհ, զոյգ-զոյգ. իսկ ինքը. ինչո՞ւ ինքն ալ թեւ աղջիկ մը չունէր, որ առնէր տանէր դաշտերը գեղեցիկ վերջալոյսին դէմ, երեկոյեան զովութեան դէմ, կապոյտ ու ծիծաղկոտ երկնքին դէմ:

Ու թեւ աղջիկ մը ունենալը իրեն պահանջ դարձաւ:

Շտապ քայլերով գնաց տուն: Էլէնին ու տիկինը տանը մենակ էին:

«Դիպւածը ինծի հետ է» մրմնջեց Բագրատ:

Ու պառնալով կիներուն աւելցուց.

— Հիանալի իրիկուն է, Տիկին. մարդ սենեակը մնալ չի կրնար. երթամ քիչ մը շրջելու: Էլէնի, կարելի է միասին գալ կ'ուզէիք: Աղջիկը ցնցւեցաւ.

— Ա, ամենայն սիրով. վայրկեան մը. գլխարկս դնեմ:

Ակնթարթի մը գործ եղաւ աղջկան արդուզարդը. ու երիտասարդին հետ զուրս ելան:

Այս առաջին անգամն էր, որ Բագրատ աղջիկներէն մէկուն

հետ առանձին շրջելու կ'ենէր. սովորաբար երեքով կամ չորսով կը լինէին:

Աղջիկը ուրախութենէն ըրածը չը գիտէր: Բագրատ ալ զւարթ էր. կը խօսէին, կը կատակէին, անցորդներու վրայ իշար ակնարկու-թիւններ կ'ընէին ու կը ծիծաղէին սրտանց, բարձրաձայն:

Երբ շիտակ ճանապարհը ելան՝ Բագրատ առանց այլևայլու-թեան աղջկան թեւը խլածին պէս իր թեւը անցուց: Աղջիկը զար-մանքէն ու բերկրանքէն սկսաւ քրքշալ:

Բագրատ հիմա տեսակ մը խղճահարութեամբ կը նայէր այն անզոյգ երիտասարդներուն, որոնք քննող հայեացքով իրենց քովէն կ'անցնէին. իրեն այնպէս կը թւէր, թէ իրեն կը նախանձէին. ու այդ զգացումէն հպարտ՝ թեթեւ մը աղջկան թեւը կը սեղմէր:

Աղջիկը կը պատասխանէր այդ սեղմումներուն. ամբողջ կրճքովը կը փակէր տղուն: Ու այն տեսակ ակնարկներ կը շանթէր անոր աւ-քերուն, որ տղու սրտէն սարսուռ կ'անցնէր:

Խօսելէ ու քաշելէ յոգնած հասան Շիշլի. ու մտան պարտէզ մը: Շուրջերնին նստելու յարմար տեղ մը կը փնտռէին:

—Հոն, հովանոցին մէջ թէ աւելի չոր է և թէ աւելի առան-ձին. ըսաւ սպասաւորը խորամանկութեամբ ժպտելով:

Բագրատ աղջիկը հովանոցէն ներս մտցուց, որ բաղեղներու դեռ անտերև թփերովը կէս մը գոցած էր:

Բերել տւին զարեջուր՝ սկսաւ խմել, խօսել ու խնդալ:

Բագրատ կատակի համար հանեց աղջկան դաստակէն ապա-րանջանը. իր թեւը անցնել փորձեց՝ հասաւ. նորէն հագցուց աղ-ջկայ դաստակին, դիտմամբ զարդը կոճկելու երերտըկաց. և կոճկե-լէն վերջն ալ անմիջապէս աղջկան թեւը չձգեց:

Արեւ արդէն մայր մտած էր: Թանձր կապտութիւն մը արեւ-ելքէն պարտէզին վրայ կը թափէր: Խոնաւութիւնը սաստկացած էր. ու պարտէզը եղողները ներս ռեստորանն էին մտած:

Աղջիկը յանկարծ ոտքի ցատկեց. ու մատովը դուրսը ցոյց տալով.

—Տեսէք, տեսէք. հոս օրրան կայ եղեր. ըսաւ: Ա՛, օրբ-իմ պիտի. եկէք ինծի օրրեցէք. աւելցուց գլխու քծնող շարժումով մը:

Դուրս ելան հովանոցէն: Աղջիկը նստեցաւ օրրանին մէջ. Բագ-րատ դէմը կեցած օրրել սկսաւ. նախ նստարանի փայտէն կը հրէր.

բաց քանի սկսաւ օրրանը ուժովնալ՝ տղան ստիպւած էր աղջկան ոտքերէն հրելու. և ամեն անգամ, որ կէս-կօշիկներու մէջէն դուրս սահող մանր ուրջները կը բռնէր՝ ձեռքերը կը խլտխլտային:

Օրրանի պատճառած հովը թեթեւ մը վեր կ'առնէր աղջկան շրջազդեստը, որուն տակ սև երկար գուլպաները ճերմակութեան մը մէջ կը կորսւէին:

Բագրատ օրրելը դադարեցուց:

— Ինչո՞ւ չէք օրրեր. հարցուց աղջիկը:

— Կեցէք, միասին օրրւինք:

— Իրաւ. եկէք:

Ու աչքերը սկսան տարօրինակ ցոլք մը արձակել:

Օրրանը կեցաւ. աղջիկը մէկ կողմ քաշւեցաւ. Բագրատ նստեցաւ ու բռնեց պարաններէն. իսկ աղջիկը փաթթւեցաւ Բագրատին: Տղան ուժ տւաւ ոտքի մէկ-երկու հարւածով. օրրանը թափ առնել սկսաւ. ու Ելէնին ալ ուժով փաթթւեցաւ երիտասարդին՝ զլուխը անոր կրծքին յենած:

Բագրատ դողաց. ոտքը՝ ուժով գետնին դէմ տւաւ: Օրրանը ցնցումով կեցաւ: Աղջիկը զարմացած բարձրացուց գլուխը. ու մի-կնոյն ատէն զգաց երիտասարդի պինդ թևերը, որ իր մէջքը կը փաթթէին և անոր շրթունքները, որոնք իր այտին յարեցան:

Իրար ընդգրկած, կթոռ ոտքերով դարձան տեղերնին:

— Ա՛, ես գիտէի, որ ինձի կը սիրես. կը հծծէր աղջիկը մարմնող համբոյրներուն մէջէն:

Իսկ Բագրատ ոչինչ չէր մտածէր, ոչինչ չէր լսեր: Իր առողջ, մաքուր, լեցուն արիւնը կ'եռար. ամբողջ մարմնով կը դողար ու բոլոր ուժովը աղջիկը գրկին մէջ կը սեղմէր:

Յանկարծ ձգեց աղջիկը թևերուն մէջէն, ցատկեց ոտքի, դրաւ գլխարկը ու անոր ձեռքէն բռնած՝

— Երթանք, երթանք. կը կրկնէր: Տուն երթանք, հեռանանք:

Ելէնին ինկած էր աթոռին, գլուխը ետ նետած, շրթունքները բաց, թևերը Բագրատին. թոյլ, անկամք ու շնչարգել:

Բագրատ թեէն քաշեց, հանեց ոտքի, առաւ թևը, ու արագ վճարելով սպասաւորին՝ դուրս ելաւ պարտեզէն:

Շարժումը աղջիկը ուշքի բերաւ.

— Բագրատ, մրմնջաց ակռաներուն մէջէն, նայեցաւ տղուն ու անոր ձեռքերը սեղմեց:

Բագրատ արագ կը քալէր:

Նստեցաւ սուաչին հանդիպած թրանվաչը: Աղջիկը առանց տղու ձեռքը ձգելու կը թընցուց գլուխը անոր ուսին:

Թրանվաչի միակ ուղևորը տաճիկ ծերունի մըն էր, որու բարի զէմքին ներողամիտ ժպիտ մը կը խաղար քանի երկուքին կը նայէր:

Կէս ժամ վերջը իրենց ապարտմանի զանգը քաշեցին. դուռը բացեցաւ. ու Լուիզ ժպտելով բարեկեց:

— Այս որքան ուշացաք. մայրս ձեզի կ'ըստասէր. ըսաւ ուշադիր Բագրատին նայելով:

Բագրատ ձնշում մը ըզգաց Լուիզին հանդիպելէն: Անոր աչքերը իրենները փախցընելու կ'ըստիպէին:

— Ինծի ինչու չէք բարեկեր, պարոն Բագրատ. հարցուց Լուիզ միամիտ ժպիտով մը:

— Կեցէք մէկ շնորհքով ներս մտնեմ. հազիւ վրայ բերաւ Բագրատ ու աղջկան պարզած ձեռքը թօթեց: Ո՞ր է 'Կերգը:

— Յկաւ, ու նորէն դուրս ելաւ. Մանուկի կազինօն է. ըսաւ որ դուք ալ հոն երթաք: Բայց մի՛ երթաք, պարոն Բագրատ. քանի զիշեր է իրարու հետ շնորհքով տեսակցած չունինք. այս գիշեր մենք ալ մենակ ենք. մայրս գործ ունէր դուրս ելաւ. մեզի հետ անցուցէք այս գիշեր. եթէ կ'ուզէք ձեզի համար կը նւագեմ ալ ձեր սիրած կտորներէն.

— Այո, այո. ես ալ կ'երգեմ. մենք ալ միասին կ'երգենք, պարոն Բագրատ. կը կրկնէր Օգիւստան տղու ձեռքերէն քաշելով:

Բագրատ ձնշող զգացում մը ունէր մէջը. կ'ըզգար, որ ինքը իր աչքին առջև ինկած էր և աղջիկներու արտասանած իւրաքանչիւր սիրալիր ու միամիտ խօսքը իր այդ զգացումը աւելի կը շեշտէր. երբ Օգիւստան իր թւերէն կը քաշէր՝ ինքը բնազդօրէն ետ կը քաշէր ըստ կարելւոյն աղջիկը չի շօշափելու համար. ու Լուիզի՛ աչքերուն մէջ նայելու կ'ամէնար:

«Ո՛չ, չեմ կարող տունը մնալ» վճռեց ինքնիրեն: Ու բարձր աւելցուց.

— Ես ալ կ'ուզէի տունը մնամ աչս իրիկուն, սակայն անկարելի է: Գէորգը անպատճառ տեսնելու եմ, գործ ունիմ: Գիշեր բարի:

Մտաւ սենեակ, առաւ հաստ վերարկուն, շտապով հագաւ ու զուրս նետւեցաւ:

Երբ տան դուռը ետեւէն գոցեց ու ինքըզինքը մենակ զգաց՝ խոր շունչ մը առաւ: Ծանր-ծանր սանդուղներէն իջաւ մտածկոտ, ու փողոցի դռան առջև կանգ առաւ:

«Ե՛, պարապ բաներու մասին մտածելու ակորժակ չունիմ» ըսաւ կամաց, ձեռքով մերժողական շարժում մը ըրաւ, գլուխը թոթւեց, պինդ մը հագաց ու հպարտ քայլերով փողոցը մտաւ:

Գէորգ երեք-չորս ընկերներու հետ կազինոն նստած կը խօսէր: Բազրատը տեսնելուն պէս տեղ բացին, ու խօսակցութիւնը տաքցաւ: Խնդիրը հրապարակի վրայ երեցած նոր վէպի մը մասին էր: Բազրատ իր բոլոր թափովը մէջ նետւեցաւ: Ամենէն շատ կը խօսէր, կը կատակէր, կը յարձակէր աջ ու ձախ, կը ցատկէր մէկ նիւթէն միւսը, առանց միջոց տալու, որ լռութեան վայրկեան մը մէջ գայ:

Շատ ուշ էր, որ տուն դարձան. գարեջուրէն թեթեւ մը գլուխը կը դառնար ու չափազանց խօսելէն ձայնը մարեր էր:

ԺԱ.

Երբ աչքը բացաւ պայծառ առաւօտ էր:

Գէորգ հայելիին առջևը կեցած երկու ձեռքով կ'աշխատէր ընչացքներուն զէպի վեր ուղղութիւն տալու. և անյաջողութենէն զայրացած կը հայհոյէր:

Երբ երկուքն ալ արդէն հագած էին՝ Գէորգ կաթ ուզեց: Ներս մտաւ էլէնին կաթի ամանը ու բաժակներով ափսէն ձեռքը:

— Բարի լոյս, գիշերը ինչպէս քնեցիք. հարցուց աչքերը Բազրատի կողմը ուղղելով:

Բազրատ ձայն չհանեց:

— Ամենափառաւոր կերպով, պատասխանեց Գէորգ: Իսկ դձև:

— Ա՛, ես ամբողջ գիշերը չի կրցայ քնանալ, ըսաւ աղջիկը աչքերը միշտ Բազրատին:

— Ինչո՞ւ. հարցուց Գէորգ անտարբեր՝ օձիքը խոզանակելով:

— Ես ի՞նչ գիտնամ:

Բազրատ նստած էր սեղանին առջև, իսկ Էլէնին դէմը կեցած կաթը կը լեցընէր: Բազրատ սկսաւ. դիտել Էլէնիի երկար ու քիչ մըն ալ աղտոտ եղունկները. և յիշեց որ ամբողջ նախորդ իրիկունը այդ մատներն էր սեղմած աջնպէս պինդ-պինդ. նողկանքի պէս բան մը ըզզաց:

Իսկ Էլէնին Գէորգի պահ մը սենեակէն ելնելէն օգտւելով՝ ընտանեւոր մօտեցաւ Բազրատին, ծռեցաւ վրան, ու

— Ինչո՞ւ չես խօսիր. ինչո՞ւ այդպէս լուրջ ես. հարցուց:

— Ի՞նչ խօսիմ. պատասխանեց Բազրատ. ու սկսաւ աղջկան դէմքի զծերը դիտել, որ տարօրինակ կերպով գռեհիկ կը գտնէր:

Մինչ աղջիկը այդ յամառ նայածքէն խրախուսւած ալ աւելի ծռեցաւ, ձեռքը տղու վիզը նետեց ու համբուրել կ'ուզէր: Բազրատ ուղղակի զգանք զգաց այս անգամ. ուժով մը մէկ կողմ ծռեցաւ, ոտքի ցատկեց ու սկսաւ յուզւած յուզւած շուրջն ու գրպանները որոնել:

— Ի՞նչ կը փնտրուես. հարցուց խեղճ աղջիկը յուզւած ու ապշած:

— Թաշկինակս ո՞ւր դրի. ի՞նչ եղաւ թաշկինակս. Գէորգ, թաշկինակս ո՞ւր դրի. կը կրկնէր Բազրատ իրար ետեւէ:

— Այդ ի՞նչ յիմար հարցում է. լսեցաւ Գէորգի ձայնը սենեակի սեմի վրայէն:

Բազրատ հազիւ քանի մը ումպ կաթէն խմեց, լեւս գործ ունիմ ըսաւ, Գէորգին հետ կիրակնօրեայ վարժարանը իրար հանդիպելու որոշումը տրուաւ ու դուրս նետւեցաւ:

Առանձին մնալու պահանջ մը կ'ըզգար:

Դեռ երկու-երեք ժամ կար մինչև իր գործին սկսելը:

Իջաւ կամուրջ. ու Ոսփոր մեկնող շոգենաւներէն մէկը մտաւ: Մտաւ քովի երկու հոգինոց պզտիկ խցիկներէն մէկը ու վարագոյրները քաշեց:

Շոգենաւը ճանապարհ ելաւ. անիւները ճիշտ իր խցիկին կից էին ու անագին աղմուկ կը հանէին:

Բազրատ սկսաւ խորունկ մտածել: Երկու հոգի կար հիմա իր

մէջը, որոնք իրարու հետ կը վիճէին: Եղածը վերլուծելու պէտքը կ'ըզգար. իր գաղափարներուն մէջ երկութիւն կ'ըզգար. հոգեկան վիճակներէն ամենասոսկալին: Ինքն իրեն հետ հաշտուել կ'ուզէր:

«Եւ այն ալ այդ աղջիկը. կը մտածէր: Այդ սովորական գեղեցկութիւնը, այդ հասարակ հոգին, այդ փափուկ բանականութիւնը, որ երէկ Գէորգին հետ էր, այսօր ինծի, ու վաղը ո՞վ գիտէ որու: Ինչպէս եղաւ այդ. միթէ երբ և իցէ լուրջ զգացում մը տածած եմ այդ աղջկան. զգացում. ո՛չ. բայց այն. այդ աղջիկը գրաւիչ ու սիրուն չէ՞ր զանոնք. ուրեմն կը սիրէի. սէր. չէ որ Վասակը կ'ըսէ, թէ այդ է սէրը. իրաւ. չէ որ կ'ըսեն թէ սէրը կարճատե է, ու յագեցածին պէս կը մարի. իմն այն տարբերութիւնը ունէր, որ կէս ճանապարհին մարեցաւ. և այժ ալ զարմանալի չէ. չէ որ Վասակ կ'ըսէ, թէ ես բոլորովին ծուռ եմ մեծցած. չէ որ բոլոր նախապաշարումներս մէկ անգամէն գլխէս նետել չէի կրնար՝ նախապաշարումներ. ահա այս ալ նախապաշարում մը, որ ամօթ կ'ըզգամ ինքս ինծմէ, ես ալ չգիտեմ ինչու. ծնւ. կրթութիւն, ծնւ. իրաւ է: Այո՛, նախապաշարումներ են պարզապէս այս բոլորը. բոլոր իմ ձգտումներս, անուրջներս, իդէալներս և այն սէրը, որ այնչափ երկար ժամանակ երազած եմ. ախ, այն սէրը, այն սէրը...»:

Վախեց գլուխը տխրութեամբ. ու մնաց անշարժ:

«Ի՛նչ. բացականչեց յանկարծ. ցընցընեցաւ, շտկընեցաւ, բացաւ փոքրիկ լուսամուտը, աչքերը յառեց ծովի խուսափող փրփրոտ ալիքներուն ու նորէն մտածել սկսաւ.

«Ի՛նչ. այն սէրը, այն բոլորը, որ ինծի համար սուրբ էին, այս բոլորը նախապաշարումներ են. նախապաշարում. և այն է. սէրը, հա՛, որ երէկ իրիկուն կարեւոր այս առտու յիշելու կ'ամչնում. ո՛չ. այս ամօթը նախապաշարում չէ. ո՛չ ալ իմ զգացումներս նախապաշարում են. ատոնք բնութեանս՝ էութեանս խորքերէն կուգան: Գեղեցկութեան տիպար մը ունենալը, քու էութեանդ ամէնէն աւելի յարմարեող զոց մը փնտռելը և այդ հակին տեւականօրէն կապելու տենչը սիռի պահպանման ամէնաէական պայմանն է. ատոնք բնական պահանջներ են մեր մէջ. այդ զգացումներէն առաջնորդելը հրէշութիւն չէ. հրէշութիւնը ինքզինքը բռնաբարելն է. հրէշութիւնը իմ երէկ գիշերւան ըրածս է, գուցէ. և անշուշտ

ատոր համար է, որ հիմա կ'ամչնամ: Աղջիկ մը, որ չեմ սիրեր, դէպի որը ոչ մի մասնաւոր կապ չեմ զգար և որ ոչ մի կերպով ինծի համար չէ. և այդ տեսակ աղջկան մը լանջին վրայ մարմնէլ. ինչո՞ւ. որովհետեւ աղջիկ է, որովհետեւ մի՞ ունի Բայց ի՞նչ պէս եղաւ, որ այդ աստիճան սահել կարողացայ. այդ ալ պարզ է. զրգռում, արեւտական զրգռում. ուրիշ ոչինչ. շրջապատողներս այն մօտ երգը կրկնեցին ականջիս տակ. այդ է սէրը, ըսին. ու անշափ կրկնեցին, որ ես առանց հաւտալու կարծես հաւտալ սկսայ. ինծի հրէշ, ծուռ, անբնական անւանեցին, որովհետեւ Ֆիզիքական ու հոգեկան զգացումներս դեռ չգտան իրենց ներդաշնակող հակ մը և ես առանց կարեւորութիւն տալու կարծես սկսայ կարեւորութիւն տալ այդ ծաղրին. այդ խնդիրներու վրայ մտածել սկսայ շարունակ, զրգռեցի ուղեղս, գուցէ գարունն ալ ինծի օգնեց և անձ ըրած էի արդէն առաջին քայլը. և այդ հերիք էր: Խմ ճաշակիս հակառակ, օրգանիզմիս բնական ձգտումներուն հակառակ, բնազդիս հակառակ, հոգեկան պահանջներուս հակառակ, նոյն իսկ իմ համոզումներուս ու իղէալներուս հակառակ՝ հարկադրեցի ինծի այդ աղջկանը փաթթելու. անա թէ ո՞րն է ծուռութիւնը, անբնականութիւնը, հրեշտութիւնը...»:

Շոգենաւը կը յառաջանար. մէկ եւրոպական մէկ ասիական ափին մօտենալով: Երբ մօտեցաւ Ն. գիւղի նաւահանգստին՝ Բագրատ դուրս ցատկեց իր խցիկէն, ելաւ նաւամատուց, աշխոյժով բարեկեց հոգաբարձուներէն մէկը, որ շոգենաւ կը մոնէր ու սկսաւ արագ-արագ դէպի վարժարան քալել, ուր կ'ըսպասէին իր մօրու-քաւոր աշակերտները:

Բագրատի յայլածքը վստահ էր. դէմքը պայծառ. կ'երեւէր, որ իր որոշումը տաժ էր արդէն:

Երեկոյեան ձեռն առին միայն տուն վերադարձաւ:

Դուռը բացողը Էլէնին էր:

— Մեր սենեակը մարդ կ'աւ:

— Ո՛ր:

— Հեռա եկէք:

Աղջիկը ուրախութեամբ ու վախով հետևեցաւ երիտասարդին:

— Էլէնի, կարծեմ ինծի կ'սիրէք. ըսաւ Բագրատ առանց

յառաջաբանի: Բայց պարզապէս խենթութիւն է ձեր ըրածը. իմ խելքս բոլորովին ուրիշ գործերու է: Դուք ինծի համար միշտ քրոջ պէս էք եղած. եթէ կ'ուզէք որ ասկէ վերջն ալ այդպէս շարունակեի՝ աւելորդ բաներ մի մտածէք: Գիտցած եղէք, որ ես ձեզի երբէք սիրած չեմ. այս կ'ըսեմ, որ չլինի թէ ինծի սխալ հասկընաք. ես ձեզի քրոջս պէս կը յարգեմ:

—Բայց երէկ զիշեր այս ատեն. հարցուց աղջիկը յուզումէն դողացող և արտասուքէն ուռած ձայնով մը:

—Ը՛ր՛ը՛... երէկ: Երէկ ես գործով մը չափազանց ուրախացած էի, և չափէն քիչ մը աւելի խմած. շիտակը աղէկ միտքս չէ, թէ ինչ ըրի. միայն այսքանը կը յիշեմ՝ կարծեմ ձեզի համբուրեցի. է, վնաս չունի. եկէք անգամ մըն ալ համբուրեմ. դուք բարի աղջիկ էք:

Թեթև մը գրկեց, շրթունքներէն համբուրեց, դրաւ նորէն գլխարկը ու դուրս:

Սենեակի սեմի վրան էր, որ ետեւէն լսեց աղջկան հեծկտուքը:

Սոսկալի խղճահարութիւն մը իր սիրտը խածաւ. շտապեց. անգամ մը մտածեց ետ դառնալ, ալ ուշ էր. արդէն ետեւէն գոցած էր տան դուռը:

Մութ սանդուղի գլխին ակընթարթ մը կանգ առաւ:

«Խեղճ աղջիկ, խեղճ աղջիկ» կը կրկնէր ակռաներուն մէջէն՝ երկու ձեռքով գէմքը գոցած:

«Դուցէ ան ինծի պէտքերէ աւելի լուրջ գլացումով մը կը սիրէր. ա՛յ, ի՛նչ իրաւունքով խաղացի իր սրտին հետ. բայց, է, եղաւ. մէկ անգամէն կտրելու էր. լաւ ըրի. սակայն չափազանց կոշտ եղաւ այս. խեղճ, խեղճ էլէնիս. ա՛յ, ո՞վ գիտէ ի՛նչպէս կուլայ հիմա. ա՛յ, հրէշ, հրէշ. արդեօք կ'արժեմ այդ աղջկան արցունքը. է...»:

Ու սկսաւ արագ-արագ վար իջնել:

ԺԲ.

Կամուրջին վրայ Գատը-գիւղ տանող շոգենաւներու նաւամատոյցին մօտ՝ կազինոյի բաց պատուհանին առջիւր նստած՝ Վասակ քառորդի մը չափ էր մէկ աջ կը դառնար Պոլսի կողմը, մէկ ձախ՝ Ղալաթիա. ու անհամբերութենէն ոտքերը կ'երեքընէր:

Կիրակի էր. ու կէս օրի մօտ. ապրիլի արեւը Ոսկեղջիւրի կողակներուն հետ կը խաղար:

Վասակ յորանջելով վերցուց սեղանի վրայի հացերէն լրագիրներէն մէկը. աչքէ անցուց ու նետեց անդին:

—Տորիչելեան դատարկութիւն, մուլտալով:

Աւաւ Պարիզեան պատկերազարդ թերթ մը. առաջին երեսի գունաւոր պատկերը ոճրագործի մը կալանաւորումն էր, վերջին երեսինը՝ շոգենաւի մը Ատլանտեանի ջրերուն մեջ ընկղմիլը:

Երկար ուշադրութեամբ դիտեց բռնուած ոճրագործի կատաղի դիմագծերը. ու սկսաւ համեմատել անդին խեղտըւող աղջկան մը յուսահատ դիմագծերուն հետ:

«Շունշանորդի, ինչ նմանութիւն. կը մտածէր: Աչքերուն բացւածքը, բերնին քովի ծալքը, ուռնգերուն լայնացումը, բուռնքներուն զալարումը. նոյնը երկուքն ալ: Խեղճ աղջիկ, անմե'ղ զոհ. բայց ես ինչո՞ւ աղջիկը մեղքըցայ. աւանդական, դասական արտայայտութիւն, ուրիշ ոչինչ. է, մեր զգացումներն ալ արդէն դասական՝ քլասիկ են դարձեր: Ո՛չ. ես աւելի ոճրագործը կը մեղքնամ. մէկը մարդկային հոսանքին մէջ խեղտըւողն է, միւսը պարզ ջուրի. մէկին տանջանքը կէս ժամ առաջ հազիւ սկսաւ ու քանի մը վայրկեանէն կը վերջանայ. միւսը տանջանքը սկսած է գուցէ արդէն ծնած օրէն և դեռ ո՞վ գիտէ որքան ալ տեւելու է բանտերու, շրջթայակիր տաժանանքներու մէջ. մէկին մահացընողը կոյր դիպւածն է. իսկ միւսինը մե'նք՝ մեր ընկերութիւնը իր ծռութեամբ, իր բրտութեամբ, իր վայրենի օրէնքներովը ու անբնական կազմութեամբը: Խեղճ մարդ»:

Նոյն միջոցին գաւազան մը երկընցաւ պատուհանէն ներս ու լրագրի տակէն թեթեւ հարւած մը տըւաւ:

Վասակ գլուխը բարձրացուց:

—Բազրատը դեռ չեկաւ. հարցուց եկողը:

—Ո՛չ: Հոս եկուր, Գէորգ. նայէ այս պատկերը. ի՞նչ է այս:

—Ոճրագործ մը կարծեմ:

—Ոճրագործ: Ի՞նչ է ոճրագործը: Ինծի լսէ. երկաթուղին Կապեր են երկու զծերու մէջ. ո՛չ դուրս կրնայ ելնէր, ո՛չ նե'ս. հիմա երեւակայէ լոկոմոթիւր. հոն լեցւած է ջուրը. տակն ալ ան-

ընդհատ քարածուխը կը վառեն. արդ ի՞նչ պիտի լինի հետեանքը. ջուրը կը գոլորշիանայ. գոլորշին բանորւած է. ի՞նչ պիտի ընէ. ուզէ-չուզէ պիտի պտտցընէ չափւած, ձեւած ու յարմարցուցած անիւները. և երկաթուղի՜ն առաջ կ'երթայ իր գծերուն վրայ:

— Է՛, ինծի մեքենաբանութիւնն դաս կուտաս, ի՞նչ է:

— Ինծի պատասխան տուր. հիմա այդ լոկոմոթիւը այդ պայմաններուն մէջ, երբ իր գծին վրայ գտնուող մարդու մը մարմինը մէջէն կէս կ'ընէ, ոճրագործ է:

— Սակայն այսօր նորէն շատ յիմար օրերէդ է, ըստ երևոյթիւն:

— Յիմար, այնպէս չէ, ըսածս յիմար է:

Ու սկսաւ խնդալ բռնազբօսիկ, կեղծ ծիծաղով մը. յանկարծ ծիծաղը ընդհատեց ու վրայ տըւաւ:

— Իսկ դո՛ւն. դուն յիմար չե՞ս, հա՛, երբ այս խեղճ մարդը՝ ոճրագործ կ'անւանես: Անսիրտ, նախապաշարւած, կարճամիտ: Ահա այս այն լոկոմոթիւն է, որ վայրկեան մը առաջ քեզի նկարագրեցի, մեր մարդկային սահմանափակ մտածութենով ասոր համար տնտեսական գծեր ենք շիներ, ուրկէ ո՛չ մի կերպ դուրս ելնելու կարող չէ. խեղճի մէջը լեցուցեր ենք բոլոր հարստանալու, ինքը տէր լինելու, ինքը ուրիշներու վրայ տիրելու, ինքը ուրիշները ճնշելու, աշխատցընելու, հարստահարելու հակութենքը, դադափարները, փափազները. արդէն կրակը բնականէն մէջը կայ՝ անօթութիւնը. և խեղճ մեքենայ. ուզէ-չուզէ առաջ պիտի երթայ. ճանապարհին վրայ մէկ ուրիշ մարդ է պառկած. կտրէ պիտի մէջէն ու անցնի. կրնայ շեղիլ մե'ր, լսէ, մե'ր իսկ շինած, շիտկած, պնդացուցած գծերէն. ոճրագործ, հա՛. խեղճ մեքենայ:

— Է՛յ, ես քու մեքենայիդ ալ խեղը կ'անիծեմ, քու ալ, ոճրագործիդ ալ. անդին նեոէ սա լրագիրը:

Պռուաց Գէորգ զայրացած, խլեց անոր ձեռքէն թերթը ու նետեց հեռաւոր մարմարէ սեղաններէն մէկուն վրայ:

— Դուն ինծի այն ըսէ՝ ժամը քանիին է շոգենաւը:

— Չգիտեմ. արդէն մէկ հատ եկաւ ու գնաց: Սպասելէն ձանձրացայ. արդէն ձեզի հետ ճամբայ ելնելը խենդութիւն է ինքնին. ուր էիր մինչև հիմա:

— Բարեկամ, մենք քեզի պէս հով կըլլող չենք. չգիտես, որ խանը մէկ-երկու հայրենակիցներու հետ կը պարապիմ:

— Իրաւ. ես մուցեր էի. ի՞նչ կը սորվեցընես. ամօթ չլինի հարցընելը:

— Միասին կը կարդանք. կը բացատրեմ, կը հասկըցընեմ, որով թէ ընթերցանութեան սէր կուտամ և թէ առիթ կը գտնեմ ոգեւորւելու ու անոնք ալ ոգևորելու ինծի ամենէն աւելի հետաքրքրող խնդիրներովը. հիմա Ծերենցի «Երկունքը» կը կարդանք միասին:

— Միայն, ի սէր Աստուծոյ, զգուշ. չլինի յանկարծ մուկ մը ծնէք. ըսաւ Վասակ շար ու շոր ծիծաղով մը:

Տեսակ մը զայրոյթ կ'ըզգար Գէորգի դէմ:

Ինքը անկէ շատ աւելի զարգացած, հասուն ու փորձաւոր լինելու էր. բայց անոր վրայ վստահութիւն մը, ոգևորութիւն մը, իր ըրածին վրայ ու թողածին վրայ հաւատք մը կար, որ Վասակ իր մէջը չէր տեսներ:

Նախանձի պէս բան մը կ'ըզգար. ու այդ զգացումը ծաղրով խեղդել կ'ուզէր:

— Բարե՛ ձեզ, տղայք, լսեցաւ Բագրատի զւարթ ու սուր ձայնը:

Պինդ մը սեղմեց երկուքի ձեռքը ու ինկաւ աթոռի մը վրայ. ժպիտը շրթունքին, քիչ մը գունատ. զոհ ու յոգնած մարդու մը բոլոր արտաքին արտայայտութիւններով:

Բագրատի հետ էին ուրիշ երկու երիտասարդ ուսուցիչներ ևս, որոնք անոր հետ կիրականորէն վարժարանը կ'աշխատէին:

— Խէր լինի, Բագրատ. ըսաւ Գէորգ: Այսօր շատ ուրախ կ'երևնաս աչքիս. երևի օդէն է. այսպէս պայծառ օր:

— Դեռ դուն ճամբան տեսնելու էիր անոր ոգևորութիւնը. նկատեց հետի երիտասարդներէն մէկը:

— Լաւ, ի՞նչ է պատահեր:

— Յովհաննէս Խաչարը կը չիշէս, Գէորգ. ինքը մէջ նետուեցաւ Բագրատ: Սա քառասուննոց, աղ-պղպեղ մօրուքով միշտ լսիկ մարդը չիշեցիր:

— Է՞. Ետքը:

— Այսօր դասէն ետքն էր. դուրս պիտի ելնէի. կամաց մը

ընծի մօտեցաւ ու մէկ կողմ քաշեց: Տարօրինապէս յուզւած էր-
բան մը պիտի ըսէր, բայց կը քաշւէր: «Ի՞նչ ունիս, Յովհաննէս-
աղբար, հարցուցի: Վնծի ներէ, պարոն. պատասխանեց. դուք ու
ձեր ընկերները այնքան բարի էք, այնքան սիրով և սրտով մեզի
հետ կ'աշխատիք, որ ես կ'ամբընամ. ըրած ուղ տակէն ոչ մէկ կերպ
եղնել չեմ կրնար, գիտեմ: Գիտեմ, որ նւէր չէք տւներ. բայց այս
նւէր չէ. արդէն ձեզի համար ոչինչ ալ չարժեր. խի ինծի անոր-
համար թանկ է, որ աղջիկներուս ձեռքի բանածն է. դեռ երկրէն
երէկ ստացայ. մի' մերժիր, պարոն. ինծի շատ կ'ուրախացնես: Խեղ-
ճի ձայնը կը զողար. կը զողար և ձեռքը, որ այս թաշկինակը ին-
ծի էր պարզած: Ա՛խ, Գէորգս, չեմ կրնար նկարագրեր, թէ ինչ
զգացի այդ պարզ ու անկեղծ զգացումի այդ քնքոյշ անտալալտու-
թեան գիմաց. յուզումէս ինչ ըսելս չգիտէի. ծերուկի ձեռքը սեղ-
մեցի պինդ մը, թաշկինակը առի, հազիւ շնորհակալութեան մէկ-
երկու բառ արտասանեցի ու փախայ սենեակս: Պահ մը վերջը պա-
տուհանէն տեսայ, որ ծերուկը դպրոցի քարէ սանդուղներէն վար
կ'իջնէր. ա՛խ, Գէորգ, տեսնելու էիր դէմքը, չգիտեմ, երբ այդ դէմ-
քի արտալալտութիւնը կը յիշեմ ուրախութենէս ինչ ընելս կը մոռ-
նամ. գոհութիւն, բերկրանք, հպարտութիւն, խանդաղատանք. ամէն
բան կար այդ դէմքին վրայ դրոշմւած: Ինծի այնպէս կուզայ, որ
չի լսւած, չի տեսնւած բարիք մը գործած եմ. ի՞նչպէս ըսեմ. այս
զգացումը չի բացատրւիր. բոլոր մինչև հիմա ունեցած աշխա-
տանքս վարձատրւած է կարծես, ոչ միայն այդ. դեռ կարծես վրաս
պարտք դրւած է դեռ շատ ու շատ աշխատելու. անհ այս թաշ-
կինակով:

Ու թոթւեց թաշկինակը. փռեց ծունկերուն վրայ:

— Բագրատ. նկատեց Վասակ բոլորովին լուրջ դէմքով: Պահէ
այդ հիմա. երբ օր մը սիրուհիէդ օ-դը-քոլոնի մէջ թաթխւած
մետաքսէ թաշկինակ մը նւէր ստանաս՝ ասոր քովիկը կը դնես:

— Պարտքս լինի. ցանկացածդ այդ լինէր. պատասխանեց Բագ-
րատ ժպտելով:

Վասակ յօնքերը կիտեց. ծաղրը չէր զիպած. կ'ուզէր անպատ-
ճառ կերպ մը Բագրատը խածնէ. անոր այդ ուրախութիւնը թու-
նաւորէ:

—Կամ եթէ կ'ուզէս՝ ես քեզի ոսկեզօծ շրջանակ մը գնեմ։
 ան թաշկինակը մէջը դիր ու սենեակիդ պատէն կախէ, պատուի
 վկայականի մը պէս։

Բագրատ նայեցաւ Վասակին. նորէն թեթեւ մը ժպտեցաւ. ու
 սկսաւ ուշադրութեամբ թաշկինակը ծալել իր ծալքերուն վրայ։

—Տեսնեմ անգամ մը. ըսաւ Վասակ՝ ձեռքը երկնցընելով։

Բագրատ թաշկինակը անոր տըւաւ։

—Իսկ հայու քիթի համար է չափած ըսաւ Վասակ՝ թաշ-
 կինակը քիթին տանելով։

Բագրատ մէկէնիմէկ ոտքի ցատկեց ու կտրուկ շեշտով մը, որ
 դիմադրութիւն չի վերցընէր։

—Ձի համարձակիս. պոռաց երեսին։

Վասակ սկսաւ բարձրաձայն խնդալ ու ծաղրաբանելով ալ թաշ-
 կինակը ետ տըւաւ։

Շոգենաւը սուլեց։

Ելան տոմսակ առնելու։

—Ինծի նայէ, Բագրատ. ըսաւ Վասակ անոր թեւը մոնելով։

Այդ քու ըրածիդ յիմար զգայնոտութիւն կ'ըսեն. տղայ-մարդուն
 այդ տեսակ վարմունք չի վայլեր. պէտք է, որ հիստերիկ աղջկան
 մը նմանիս. ամօթ է։

Բագրատ հպարտ ու արհամարտ ձեռքի շարժում մը ըրաւ.
 ու առաջ անցաւ դէպի տոմսակ գնելու պատուհանիկը։

Պիտի երթային Գատը-գիւղ, Սարգսի տունը։

ԺԳ.

Շոգենաւը Ոսկեղջիւրէն ելած՝ դէպի Մարմարա կը ծըռէր։

Տղայքը վեր ելած բաց օդի տակ կը խօսակցէին ու կը դի-
 տէին շուրջը։

Բագրատ քաշէր էր հովէն պատսպարւած անկիւն մը ու
 կծկըւէր։

Վասակ՝ կռնակը միւսներուն՝ Բագրատի քովը ոտքի վրայ կե-
 ցած ակնապիշ ծովուն ջուրը կը դիտէր։

Ալ մոտձէր։

—Բագրատ, ամենեւին մոտձե՞ր ես, թէ անձնըւիրութիւն ըս-

ւած բանը քանի փարա կ'արժէ. հարցուց յանկարծ լուսթիւնը խզելով:

—Այսօր ինծի հանգիստ ձգէ. քիչ մը տկար եմ, կարծես. քեզի հետ գլուխ դնելու բնաւ տրամադրութիւն չունիմ:

—Ձէ, կատակը մէկդի. լուրջ կը խօսիմ:

—Հստի՛կ ինչ է:

—Լսէ: Մենք կեանք առած ենք ապրելու համար. և ամենէն առաջ մենք մեզի համար. էակի մը գոցութեան ամենաէական ինքիւրը ինքըզինքը պահպանելն է. դիտութեան այսօրւան հաստատած ամենապարզ ճշմարտութիւնն է այս. արդ՝ երբ մէկը կ'ընէ և իր գոցութիւնը արհամարելով, իր կեանքի խորհուրդը անգոսնելով՝ իր բնական ածուհն ու զարգացումը կը նւիրէ ուրիշ անհատի մը հանգստեան, և կամ—որ աւելի ապուշ է—որ և է գաղափարի մը իրագործման՝ այն ատեն այդ ձեր ուղեղներու տրամաբանութեամբը կը լինի ինքնազոհութիւն, անձնւիրութիւն. այնպէս չէ: Սակայն, ըսէ, հիմա այն բնական եղաւ. կեանքի, գոցութեան պայմաններուն համեմատ եղաւ. իսկ այս մէկը կարծեմ չես կրնար մերժեր, որ ինչ բնութեան հակառակ է՝ այն սխալ է, ծուռ է, անբարոյական է: Ահա քեզի պարզ ճշմարտութիւն մը, որ վերջապէս պէտք է ըմբռնես:

—Ոչիմպոսի ասուածները քեզի խելք տան:

—Օրինակ. երեւակայէ, որ աշխարհիս մէկ անկիւնը պատերազմ է ծագած. և կրուի պատճառ ալ դնենք ամենէն ազնիւ համարւած բաները. օրինակ, իրենց յաջորդ սերնդին տնտեսապէս ու բարոյապէս աւելի հանգիստ պայմաններու մէջ դնելու փափագը. և ենթադրենք—որովհետեւ ա՛նն անհեթեթ բան ալ կարելի է ենթադրել որ բոլոր զինուորներն ալ այդ գիտակցութեամբ ճշմարիտ որ տոգորւած են, և ո՛չ թէ ճառերու, երաժշտութեան ու օղիի գոլորշիներուն տակ պարզապէս մեքենայացած. և ահա 100,000-ներով կ'երթան թնդանօթին բերանը, կը մեռնին, կ'ոչընչանան, կամ ինչպէս դուք կ'ըսէք, կը զոհւին. շատ լուս. հիմա այս ձեզի համար աննման դիւցազնութիւն մըն է, առաքինութեան վերջին խօսքն է, այնպէս չէ. իսկ չնախապաշարւած դատողի մը համար: Մտածէ. այդ զոհող 100,000-ներն ալ նոյն կեանքը ունին ու գոցութեան ալ նոյն իրաւունքը, ինչպէս և ասոնք. ինչ հաշիւ է այդ և ինչ բարոյականութիւն. Կիրակոսը

մեռցրնենք, որ Թորոսը ապրի. այդ պործին մէջ շիտակը ես ոչ մի բարձրութիւն, ոչ մի ազնւութիւն չեմ տեսներ: Եւ վերջապէս մարդկութեան օգտի տեսակէտէն ալ դատելով՝ այդ Կիրակոսները գուցէ շատ ու շատ առողջ էին ու մարդկութեան շատ աւելի պիտանի, քան քու Թորոսներդ: Գիտե՞ս, այս պատմութիւնը ինչի կը նմանի. ամենամեղմ համեմատութեամբ 100 գրամ ածուխ վառեցինք 100 գրամ նոր ածուխ պատրաստելու համար: Ամենամեղմ կ'ըսեմ, որովհետեւ արդէն պատմութեամբ ապացուցւած Ֆալտ մըն է, որ պատերազմներու մէջ ոչընչացող սերունդը թէ Ֆիզիքապէս և թէ բարոյապէս շատ աւելի բարձր է եղած, քան այդ զոհողութիւններէն օգտւող յաջորդ սերունդը:

—Դեռ չըլլամընցար:

—Առնեմ ուրիշ օրինակ մը: Մարդ մը, որ առողջ է, խելօք է, որ կարող է կորովի սերունդներ առաջացընել՝ կ'ենէ ինքզինքը կը թուլացընէ, իր ջղախն դրութիւնը կը խանգարէ, թոքերը կը փտտեցընէ. և գիտե՞ս ինչու. որպէս զի քանի մը ամբած, մեծ մասով սպիրտի տիրապետութեան վայրկեանին կեանքի կանչւած քանի մը ողորմելի արարածներուն կը թուութիւն տայ. հա, հա, հա. կը թուութիւն, կը լսե՞ս, բարոյապէս, Ֆիզիքապէս ու մտաւոր. հիմա այս անձնւիրութիւն, ինքնազոհութիւն է, չէ. սակայն բնական է: Եւ վերջապէս ինչ օգուտ. մի՞ մոռնար, որ այդ մարդը գրամ մը իրական օգուտ չի կրնար տար իր ողորմելի սանիկներուն, որոնք արդէն ախտն ու փչացումը իրենց արեանը մէջն ունին. ու փչանալու են վերջ ի վերջոյ, ինչ ալ որ լինի:

—Դիցուք. միայն հոգիդ սիրես վերջ տուր:

—Բայց ի՞նչ հեռունները կ'երթամ: Առնենք այսօրեան քու դէպքդ. էշի պէս ամբողջ շաբաթը կ'աշխատիս. —աշխատանքդ ալ աշխատանք լինի. ինչ և է, հիմա այդ ձգենք. —այն փոշիներու, այն խժլուքի, այն հոտած տղոց մէջ:

—Հոտածը դու ինքդ ես:

—Նայէ արդէն գոնգ-մոնգ թուեր է, վաղը-միւս օր բժիշկները աւետելու են, որ թոքերուդ ճիւղիկներուն մէջ անկոչ բացիւններ իրենց գահը դրեր են. իսկ դուն դեռ ունեցած մէկ խեղճուկ կիրակիդ ալ կ'երթաս նորէն կը գոցւիս այն անպիտան սե-

նեակներուն մէջ ու ժամերով շունչ կը հառցընես: Այն ալ ինչո՞ւ
4—5 մարդու մէկ-երկու կտորիկ բան պիտի սորվեցընես. այդ մար-
դիկն ալ այդչափ բան թող պակաս գիտնան, ինչ կ'ենէ. կամ թէ
մենք որ մէկ-երկու բան աւելի ենք սորվեր՝ շատ մեծ խնձր մը տե-
սեր ենք: Բայց չէ. ծիծաղելին փոքր է. այդ բոլոր իշային աշխա-
տանքէն վերջը՝ գիւղացին իր պարզ տրամաբանութեամբը ուզեր է
քեզի կերպ մը վարձատրէ, ու առեր թաշկինակ մը բերեր է. բա-
րո՞վ վայելես. իսկ դձն. շրւարեր, չուզեր, տակնուվրայ ես եղեր.
ինչո՞ւ. որովհետեւ շաբաթներով կրած չարչարանքիդ փոխարէն 20
փարանոց լաթի կտոր մը ստացել ես. հա, հա, հա. չիմարութիւն
չիմարութեանց. չէ, արդէն այդ չիմարութիւններու սատանան է:
Բագրատ ժպտեցաւ. իսկ Վասակ շարունակեց.

—Ահա այդ է ձեր անձնւիրութիւնը, ինքնագոհութիւնը,
գերազոյն առաքինութիւնը, բարոյական գազաթնակէտը. ես ինչ
գիտնամ. արդէն դուք ամեն չիմար բանի համար տակաւներով բա-
ռեր ունիք. մինչդեռ միւս կողմէն ճշմարիտ, իրական բաներու
անունը անգամ տալու կը վախնաք, կ'ամէնաք: Եթէ ինծի մնայ
այդ բոլոր բառերը կը ջնջեմ բառարանէն և ատոնց տեղը կը գրեմ
պարզ ճշմարտութիւնը. ոչ թէ անձնւիրութիւն, այլ պարզապէս
էշիահատակութիւն: Վերջապէս աչքերդ բաց, ինքդ երևոյթները
վերլուծելու վարժուէ, և ոչ թէ պապիկէդ ու թռամըշտած վար-
ժապետէն սորված անհեթեթութիւնները անդադար կրկնէ. և այն
ատեն պիտի տեսնես որ հազար անգամ կարգացած ու բիւր ան-
գամ լսած ամենապարզ համարած ճշմարտութիւններէդ, իդէալ-
ներէդ, գաղափարներէդ մեծագոյն մաս մը ձմերուկի ջուր է, որ
թէ և անուշ է, բայց փոր ուռեցընելէ զատ՝ ոչ մի սնունդ չունի:

—Վերջի ըսածներդ սկզբունքով կ'ընդունիմ: Բայց ինչ կը վե-
րաբերի անձնւիրութեան, Վասակ, մենք իրար չենք կրնար հաս-
կընար. պարապ տեղը շունչ կը հառցընես. մէկ կէտ մը կայ, որ
դուն չես ըմբռնած, և ըմբռնելիք ալ չունիս: Սիրելիս, այն բո-
լոր դժարութիւնները, որ դուն հաշուեցիր, ես այդ բոլորէն հա-
ճոյք կ'ըզգամ. մի՞ կարծիր թէ աշխարհի մէջ մարդ մը քոնըլի,
որ ի՞նչ կամքովը իր ես-ին ահաճոյ բան մը ընէ. եթէ կ'ընէ՝ ան-
պատճառ աւելի մեծ հաճոյքի մը յոյսը ունէ: Իմ ըրածս ուրիշ-

ներու կրնայ անձնըւիրութիւն թւել, բայց ինծի համար պարզապէս իմ էութեանս հաճոյքն է։ Ուրիշներու բարձրացման նպաստած լինելու, մարդկային յառաջդիմութեան ասեղի խթան մըն ալ ես տըւած լինելու, իմ ըմբռնածս իմ նմանիս ալ հաղորդելու, կեանքի, գործի, շփման ու կրուի մէջ լինելու գիտակցութիւնը ինծի համար շատ ու շատ աւելի մեծ հաճոյք ունի, քան ուրիշ հազարաւորներու պէս ուտել, խմել ու հարստանալու ետեւէ վազելը. ամեն մարդ իր հաճոյքին. ուրիշ ոչինչ։ Իսկ թէ այդ հաճոյքը իմ ուժերս կ'ըսպառէ՝ ատոր պէտք չէ որ զարմանաս. բնութեան մէջ հաճոյք ու սպառում մի՛շտ ձեռք-ձեռքի են. յիշէ օրինակ սէրը։ Հաճոյք. ահա հոս է մեր բաղիւման կէտը։ Մենք իրարմէ տարբեր կերպով կը մտածենք ու տարբեր կերպով ալ կ'ըզգանք։

—Բայց մեր օրգանիզմները նոյն են. ես ալ, դու ալ նոյն կենդանական սեռի միւսնոյն դասին կը պատկանինք. և գիտապէս անկարելի է, որ նոյնակազմ օրգանիզմներ իրարու տրամագծօրէն հակառակ կերպով իրենց ուժը արտայայտեն. ուրեմն պարզ է, որ այս երկու կերպ մտածումներէն ու զգացումներէն մէկը հիւանդ է։

—Իրաւունք ունիս. մեզմէ մէկը հիւանդ է. բայց ո՞վ, անկեղծ խօսելով՝ չեմ կրնար ըսեր. գուցէ դո՛ւն. բայց գուցէ և ես. կամ գուցէ երկուքս ալ։ Եւ քանի որ վերջապէս կէտ մը գտանք, ուր երկուքս ալ իրարու համաձայն ենք, եկո՛ւր կանգ առնենք. գլուխս ցաւել սկսաւ։

Վաստակ սկսաւ դիտել Բագրատի լոյսը մը դժգունած այտերը, ցոլուն աչքերը. և տեսակ մը յուզում զգաց. կարծես կարեկցութիւն, կարծես պատկառանք, կարծես համբուրելու փափագ մը, կարծես նախանձ։

Ետքը քայլ մը հեռացաւ, մինչև մէջքը շոգենաւի եզրէն վար կախեցաւ ու աչքերը շոգենաւի սնիւներուն հանած փրփուրին ու տակնուվրայութեանը յառած՝ նորէն թաղւեցաւ մտածումներու մէջ։

«Հաճոյք...» կը մտածէր։

(Շարունակելի)։

ԺԼԱՏ ԱՍՊԵՏ

(Դրամատիկական պատկեր)

Ա. Ս. ՊՈՒՇԿԻՆԻ

Թարգմ. ՅԱԿ. ՏԵՐ-ԴԵՈՐԳԵԱՆԻ

(Տեառաններ Ձենտոնովայի «The caveteous Knigth» արաբի-
կովէզիայից)

Առաջին տեսարան

(Ամբոցում)

ԱԼԲԵՐ և ԻԻԱՆ

ԱԼԲԵՐ

Ինչ էլ որ չըլինի, տուրնիրին կ'երթամ:

Իւնն, բեր, ցոյց տուր ինձ իմ սաղաւարտը:

(Իւննը տալիս է նորան սաղաւարտը):

Ջարդւած է միջից և փչացած է.

Սա անկարելի է ծածկել. ես պէտք է

Նոր սաղաւարտ ճարեմ: Ինչպիսի հարւած!

Անիծեալ կոմս Դէլորտ:

ԻԻԱՆ

Բայց դուք էլ նորան

Ըստ կարգին հատուցիք: Հէնց որ նորան դուք

Ձիուց վայր գցեցիք, մի օր ու գիշեր

Ընկած էր կիսամեռ և դժուար թէ նա

Առողջացած լինի:

ԱԼԲԷՐ

Յամենայն դէպս

Նա փնաս չէ կրել. նրա Վենետիկի
 Կըրժքակալն ամբողջ փնաց. իսկ նորա կուրծքը՝
 Գռոշ չարժէ. ուրիշ կուրծք էլ չի առնի:
 Ինչո՞ւ ես հէնց այնտեղ չը վերցրի նորա
 Սաղաւարտը. վեր կ'առնէի, եթէ
 Տիկիններից, դուքսից ես չամաչէի:
 Անիճեալ կոմս, աւելի լաւ էր նա գլուխս
 Զարդէր: Հարկաւոր է ինձ նսե հագուստ:
 Վերջին անգամ այստեղ բոլոր ասպետներն
 Նստած էին թաւշի և ատլասի մէջ.
 Եւ միայն ես էի որ նստած էի
 Դուքսի սեղանի մօտ ցնցոտիներով:
 Եւ ես ինձ նորանով արդարացրի,
 Որ պատահմամբ էի ներկայ գտնւել:
 Իսկ այժմ՝ ի՞նչ կ'սսեմ: Ո՛հ աղքատութիւն,
 Աղքատութիւն. ինչպէս ստորացնում ես դու
 Մեր սրտերը: Երբ որ Դէլորժը ջարդեց
 Իւր ծանր նիզակով իմ սաղաւարտը
 Եւ մօտովս սլացաւ, իսկ ես գլխաբաց
 Խթեցի Էմիրիս, մրկի պէս թռաւ
 Եւ քսան քայլի վրայ շարտեց կոմսին
 Ինչպէս մի փոքր պաժի. ինչպէս ողջ տիկնայք
 Վեր կացան տեղերից, երբ ինքն Կլոտիլդան
 Երեսը ծածկելով ակամայ բղաւեց.
 Եւ գովում էին իմ հարւահը բոլոր
 Մոռնետիկներն—այնժամ նորա պատճառի՝
 Սոսկալի ոյժիս և քաջութեանս մասին՝
 Ոչ դք չէր մոռճում: Ես կատաղեցի
 Երբ իմ սաղաւարտս փնասւեց. բայց ի՞նչ էր
 Հերոսութեան պատճառն—ժըլատութիւնը.
 Այո՞, այստեղ նրանով մի տան յարկի տակ
 Դժւար չէ վարակել հօրս հետ մէկ տեղ:
 Ի՞նչ է խեղճ Էմիրս:

ԻԻԱՆ

Նա կաղում է դեռ,
 Եւ նորանով դուրս գալ ձեզ չի կարելի:

ԱԼԲԷՐ

Ել ուրիշ ճար չկայ. մի շառաթ կ'առնեմ.
 Շատ էլ չեն պահանջում:

ԻԻԱՆ

Շատ չեն պահանջում:

Բայց դուք փող չունիք:

ԱԼԲԷՐ

Ի՞նչ է ասում այն

Անզգամ Սողոմոնը:

ԻԻԱՆ

Նա ասում է, որ

Ել չէ կարող առանց գրաւականի ձեզ
 Փող պարտք տալ:

ԱԼԲԷՐ

Գրաւական! Բայց որտեղ գտնեմ

Գրաւական, սատանայ:

ԻԻԱՆ

Ես այդ ասացի:

ԱԼԲԷՐ

Եւ ի՞նչ ասաց նա:

ԻԻԱՆ

Մըմըմում է միայն:

ԱԼԲԷՐ

Դու կ'ասէիր նորան, որ հայրս էլ իւր պէս
 Հարուստ է. և որ ես, վաղ թէ ուշ, նորս
 Ողջ հարստութիւնը պէտք է ժառանգեմ:

ԻԻԱՆ

Ես ասացի:

ԱԼԲԷՐ

Եւ ի՞նչ:

ԻԻԱՆ

Մըմըմում է միայն:

ԱԼԲԵՐ

Ո՛հ, այս ինչ ցաւ է:

ԻԻԱՆ

Նա ուզում էր գալ:

ԱԼԲԵՐ

Փառք Աստուծոյ. նորան առանց փրկանքի

Ձեմ բաց թողնի:

(Դուռը ծեծում են),

Ո՞վ է

(Ներս է մտնում ջհուղը):

ՋՀՈՒԴ

Ձեր խոնարհ ծառան:

ԱԼԲԵՐ

Ա՛, իմ բարեկամ, անիծեալ ջհուղ,

Յարգելի Սողոմոն. մէ՛կ արի այստեղ.

Քմացել եմ, որ զու էլ պարտք չես տալիս:

ՋՀՈՒԴ

Ա՛յ, ողորմած ասպետ. երգւում եմ ես որ...

Մեծ ուրախութեամբ. բայց յիրաւ չեմ կարող:

Որտեղ ճարեմ փողը. ես կործանւեցի

Ի սրտէ օգնելով ողջ ասպետներին.

Ոչ ոք չէ վճարում. ձեզ կ'ուզեմ խնդրել,

Ձէք կարող արդեօք տալ զոնէ մի մասը:

ԱԼԲԵՐ

Աւագակ! եթէ ես փող ունենայի՝

Գլուխ կը զնէի միթէ քեզ հետ.

Քաւական է. յամառ մի լինիր դո՛ւ, իմ

Սիրելի Սողոմոն. տուր մանէթները.

Հանիր մի հարիւր, քանի չեն խուզարկել:

ՋՀՈՒԴ

Հարիւր... եթէ հարիւր մանէթ ունենամ:

ԱԼԲԵՐ

Ասիր, միթէ ամօթ չէ քեզ, որ չես ուզում

Քարեկամներիդ ազատել:

Երդուում եմ...

ԱԼԲԵՐ

Հերիք է, հերիք է
Գրաւական ես ուզում: Ինչ յիմարութիւն.
Եւ ի՞նչ պէտք է տամ քեզ. խողի կաշի...
Թէ մի բան դրաւ զնեւ կարողանայի՝
Վազուց արդէն ծախած կ'ունենայի աչն:
Կամ մի՞թէ հերիք է քեզ համար, շուն,
Ասպետական խօսքս:

ԶՀՈՒԴ

Ձեր խօսքը, քանի
Մենք կենդանի ենք, շատ և շատ բան արժէ.
Ֆլամանդական բոլոր հարուստների
Արկղները, ինչպէս մի լեպիսման, նա
Ձեր առաջ կը բանայ: Բայց եթէ դուք, աչն
Տաք ինձ, խեղճ հրէայիս, և նոյն ժամանակ
Մեռնէք (Ասուած չանէ), աչն ժամ իմ ձեռքում
Ծովը զցւած արկղի բանալիներին
Նա կը նմանի:

ԱԼԲԵՐ

Բայց, մի՞թէ իմ հայրը
Ինձանից շատ կ'ապրի:

ԶՀՈՒԴ

Ո՞վ գիտէ, մենք ինք
Համարում մեր օրերն. երկի ծաղկում էր
Պատանին, իսկ այժմ մեռաւ, և ահա
Չորս, ծերեր կորացած ուսերի վերայ
Տանում են նորան զէպի գերեզման:
Բարոնը առողջ է. եթէ Ասուած տայ՝
Տասը, քսան, քսանևհինգ, երեսուն տարի
Դարձեալ կ'ապրի:

ԱԼԲԵՐ

Հրէայ, դու սուտ ես ասում,
Երեսուն տարուց յետ իմ յիսուն տարիս
Կը լրանայ. այնժամ փողը ի՞նչ պէտքս է:

ՋՀՈՒԴ

Փողը, փողը մեզ միշտ, ամեն հասակում
Պէտք է. բաց նորա մէջ երիտասարդը
Փնտրում է իւր համար ժիր ծառաներին,
Եւ առանց խնայելու չորս կողմն է շուայլում:
Իսկ ծերը—յուսալի բարեկամներին,
Եւ խնայում է նոցա աչքի լոյսի պէս:

ԱԼԲԵՐ

Օ', հայրս նրանց մէջ ո՛չ բարեկամներին,
Ո՛չ ծառաներին, այլ տէրերին է տեսնում,
Եւ ծառայում է ինքը, այն էլ ի՛նչպէս—
Ինչպէս ալժիրեան ստրուկ կամ շղթայած շուն
Ապրում է շների նա սառը որջում,
Ուտում է չոր հաց և խմում է ջուր.
Ձէ քընում ողջ գիշեր. վազվզում է միշտ
Եւ հաջում. իսկ ոսկին արկղների մէջ
Ածած է իր համար: Լռիր. նա մի օր
Ինձ կը ծառայի, պառկել կը մոռանայ:

ՋՀՈՒԴ

Այո, բարոնի թաղման ժամանակ
Աւելի փող, քան թէ արցունք կը թափւի.
Տայ Ասուած, որ շուտով ժառանգէք:

ԱԼԲԵՐ

Ամէն:

ՋՀՈՒՏ

Բաց կարելի է:

ԱԼԲԵ

Ի՞նչ:

ՋՀՈՒԴ

Մտածում էի,

Որ կայ մի միջոց

ԱԼԲԵՐ

Ինչպիսի միջոց:

ՋՀՈՒԴ

Այնպէս—ես ունիմ ծանօթ մի ծերուկ.

Հրէայ է և մի խեղճ դեղավաճառ.

ԱԼԲԵՐ

Քեզ նման վաշխառն, թէ մի քիչ ազնիւ:

ՋՀՈՒԴ

Ո՛չ, ասպետ, Տոբիոսն ուրիշ վաճառք է

Անում. նա պատրաստում է հրաշալի

Կաթիլներ. և ինչպէս ազդում են նորա:

ԱԼԲԵՐ

Ինձ ի՞նչ շահ դորանից:

ՋՀՈՒԴ

Մի բաժակ ջրում

Ածել երեք կաթիլ նորա մէջ—ո՛չ համ,

Ո՛չ գոյն է տեսնում. բայց մարդը առանց

Փորի մէջ ծակոցներ զգալու, առանց

Փսխելու և առանց ցաւի է մեռնում:

ԱԼԲԵՐ

Քո ծանօթ ծերունին խոյն է վաճառում:

ՋՀՈՒԴ

Այո, և թոյն:

ԱԼԲԵՐ

Ի՞նչ կայ, փող պարտք տալու տեղ

Առաջարկում ես երկու հարիւր շիշ թոյն,

Շիշը մէկ մանէթով. այդպէս է արդեօք:

ՋՀՈՒԴ

Դո՛ւք ցանկանում էք ինձ վրայ ծիծաղել.

Ո՛չ, ես ուզում էի... Կարելի է դուք...

Կարծում էի արդէն ժամանակ է որ

Բարոնը մեռնի:

ԱԼԲԷՐ

Ինչպէս, թունաւորել

Հօրը. և դո՛ւ որդուն համարձակեցիր...

Իւանն, բռնիր նորան. համարձակեցիր...

Ինձ... բայց զիտես, ջհուղ, շո՛ւն, ծձ, որ ես քեզ

Հէնց այս բոպէիս դռներից կը կախեմ:

ՋՀՈՒԴ

Ներեցէք. մեղաւոր եմ. հանաք էի

Անում:

ԱԼԲԷՐ

Իւանն, թոկ բեր:

ՋՀՈՒԴ

Ես հա՛ւաք էի

Անում. ես ձեզ համար փո՛ղ եմ բերել:

ԱԼԲԷՐ

Կորիւր, շուն: (Ջհուղը դուրս է գնում):

Ահա ինձ մինչ ո՛ւր է հասցնում

Իմ հարազատ հօրս ժըլառութիւնը.

Ջհուղը յանդգնեց ի՛նչ առաջարկել:

Մի բաժակ զինի տուր, ես ողջ զողում եմ...

Յամենայն դէպս փո՛ղ հարկաւոր է ինձ...

Վազիր անիծեալ ջհուղի յետեւից.

Վերցրու մանէթները, թանաքաման բեր

Այստեղ. ես մի տոմսակ կը տամ սրիկային.

Ներս չըբերես այստեղ դու այն Յուդային.

Կամ թէ չէ՝ սպասիր -- նրա մանէթներից

Քոյնի հոտ կը գայ, իրա հայրերի

Արծաթների նման... զինի ուզեցի:

ԻԻԱՆ

Ո՛չ մի կաթիլ զինի մենք չունինք:

ԱԼԲԷՐ

Իսկ անց,

Որ ընծայ ուղարկել էր ինձ Ռէմոնը

Սպանիայից:

ԻԻԱՆ

Երէկ ես վերջին շիշը

Տւի հիւանդ դարբնին:

ԱԼԲԷՐ

Այն յիշում եմ:

Ուրեմն տուր ինձ ջուր. ճհ անիծեալ կեանք.
 Վճռւած է. ես անշուշտ կ'երթամ զուքսի մօտ
 Խնդրելու նորանից արդարութիւնը:
 Թող սախպեն իմ հօրս, որ նա ինձ պահի
 Իբրեւ իւր որդի—և ոչ իբրեւ մի մուկ
 Ներքնատան մէջ ծնւած:

Երկրորդ տեսարան

(Ներքնատուն)

ԲԱՐՈՆ

Ինչպէս որ ստահակ երիտասարդը
 Սպասում է խաբեբայ մի անառակի
 Եւ կամ թէ իւր խաբած յիմար աղջկայ,
 Տեսութեան, նոյնպէս և ամբողջ օրը ես
 Սպասում էի թէ երբ կը մոնեմ արդեօք
 Գաղանի ներքնատունս, իմ հաւատարիմ
 Արկղներին մօտ: Օ', երջանիկ օր:
 Ես այսօր կարող եմ վեցերորդ արկղը
 Հաւաքած մի բռնուն ոսկի էլ ածել.
 Կարծես շատ չէ. սակայն քիչ-քիչ են աճում
 Գանձերը: Ինչ որ մի տեղ կարդացել եմ,
 Թէ մի օր թագաւորն իւր զինւորներին
 Հրամայեց հաւաքել մի-մի' բռնուն հող,
 Եւ յանկարծ մի հպարտ բլուր բարձրացու,
 Որի գագաթից նա ուրախութեամբ
 Կարող էր աչք ածել և հովիտը—ծածկւած
 Սպիտակ վրաններով—և ծովը--որի վրայ

Բայց, կարծես, ինչ որ բան շշնջում էր ինձ,
 Որ նա իւր ամուսնու պարտքն է բերել.
 Եւ չը ցանկանայ որ վաղը բանտ նստի
 Իսկ սա. սա ինձ համար բերել է Տիրբոն.
 Որտեղ է ձեռք գցել այն ծոյլը, սրիկան.
 Գողացել 'ի հարկէ, կամ գուցէ այնտեղ
 Անտառում, գիշերով, մեծ ճանապարհին...
 Այո, եթէ յանկարծ երկրի խորքերից
 Դուրս հոսէր այս բոլոր գանձերի համար
 Թափւած արցունքներ և արիւն քրտինքը,
 Ապա կը պատահէր նորից ջրհեղեղ,
 Եւ ես կը խեղդէի իմ այս մտերիմ
 Ներքնատների մէջ: Բայց ժամանակ է:

(Լզում է բանալ արկղը)

Իւրաքանչիւր անգամ, երբ որ ուզում եմ
 Իմ արկղը բանալ, ջերմ և տապ եմ զգում:
 Երկիւղից չէ. ոչ, ոչ, իմ մօտ է սուրս.
 Ումնից եմ վախենում. ոսկու փոխարէն
 Այս ազնիւ պողպատը կը պատասխանէ:
 Բայց դարձեալ մի ինչոր անյայտ զգացմունք
 Ճնշում է իմ սիրտը: Բժիշկները մեզ
 Հաւատացնում են թէ կան այնպէս մարդիկ,
 Որոնց համար քաղցր է սպանութիւնը.
 Երբ որ ես բանալին դնում եմ կողպէքում
 Նոյնն եմ զգում, ինչ որ նոքա պէտք է զգան
 Իրանց զոհի սիրտը դանակ մխելիս.
 Եւ հաճելի է և սարսափելի:

(Բաց է անում արկղները)

Ահաւասիկ իմ երջանկութիւնը:

(Փողերը ածում է մէջը)

Գնացէք ներս, երկրի վրայ հերիք թափառէք
 Եւ մարդկանց կրքերին և պիտոյքներին
 Դուք հերիք ծառայէք: Հանդստեան քնով

Քնեցէք այստեղ, ինչպէս ասուածներն են
Երկնքում քնում:

Ուզում եմ ինձ համար այսօր մի խնջոյք
Սարքել: Նախ կը վառեմ ես իւրաքանչիւր
Արկղի առաջ մի մոմ և բոլորը կը բանամ:
Եւ ինքս կը կանգնեմ նոցա մէջ տեղում
Եւ փայլուն կոյտերին կըսկսեմ նայել:

(Վառում է մոմերը և մէկը միախառնելից բաց է
անում արկղները):

Ես թաղաւոր եմ... ինչ դիւթական փայլ.
Հնազանդ է ինձ իմ զօրեղ պետութիւն.
Ահա իմ պատիւս, ահա իմ փառքս
Եւ երջանկութիւնս: Ես թաղաւոր եմ..
Բայց ինձանից յետոյ ո՞վ պէտք է իշխէ
Սոցա վրայ.—Ժառանգս! Անմիտ և վատնող
Մի երիտասարդ և իւր պէս փչացած
Եւ զբօսասէր պատանիների
Ընկերակիցը: Ես մեռայ թէ չէ՝
Եւ նա պէտքէ մոնի, իւր պալատական
Ազահ և փաղաքշող խմբով միասին,
Այս խաղաղ և համր կամարների տակ
Եւ գողանալով իմ դիակիս մօտից
Բանալիները—նա ծիծաղելով
Կը բանայ արկղներս և իմ գանձերը
Բոլորը կը թափւին ապրէշումէ ծակ
Նորա գրպանները: Նա կը կոտորէ
Սրբազան անօթներն, նա ցեխը կ'ածէ
Արքայական իւղը, նա կը վատնէ... բայց
Ի՞նչ իրաւունքով: Ես միթէ ձրի եմ
Ձեռք բերել այս բոլորը. թէ հանաքով,
Խաղացողի նման, որ չը խկացնում է—
Եւ փողի կոյտերը ահա դիզեցին:
Ո՞վ գիտէ, թէ որքան դառն ժուժկալութիւն,
Զսպած կրքեր, ծանր առօրեայ հոգսեր

Եւ անքուն գիշերներ է ինձնից խելի
 Կամ կ'ասէ իմ որդիս, որ իր հօր սիրտը
 Մամուլ է ծածկընել, որ ինձ օտար է
 Եղել ցանկութիւն, և խիղճը ինձ երբէք
 Չէ խայթել—խիղճը, այդ սիրտը ճանկըռտող
 Գազանը, այս անկողնի հիւրը, ձանձրացնող
 Այս խօսակիցը և անգութ վաշխառուն.
 Դա մի կախարդ է, որից լուսինը
 Զրկում է իւր փայլից և շիրիմները
 Այլալուում են և զուրս են արձակում
 Ննջեցեալներին... Ո՛հ, նախ շարշարէիր դու
 Եւ հարստութիւն դիզիր քեզ համար,
 Յետոյ կը տեսնենք թէ թշառականը
 Կուգենայ վատնել այն բոլոր գանձերը
 Որ վաստակած կը լինի իրա քրտինքով:
 Օ՛, եթէ անարժան ես հայեացքներից
 Ներքնատունս ծածկել կարողանայի...
 Եւ կամ թէ երանի իմ գերեզմանից
 Ինչպէս մի ուրեական ինձ հնար լինէր
 Վեր կենալ և նստել արկղների վրայ
 Եւ պահել գանձերս ինչպէս որ այժմ
 Կենդանի մարդկանցից...

Ն Ր Ր Ո Ր Ղ տ ե ս ա Ր ա ն

(Պալատում)

Ա Լ Բ Է Ր և Դ Ո Ւ Ք Ս

Ա Լ Բ Է Ր

Հաւատացէք, տէր,

Դառն աղքատութեան ամօթը ես շատ
 Երկար կրեցի: Եթէ չըլինէր անիւ
 Դըրութիւնս, դուք իմ գանգաւոր չէիք
 Լսիլ:

ԴՈՒՔՍ

Հաւատում եմ քեզ, ազնիւ ասպետ,
 Ձեր նմաններն երբէք առանց կարիքի
 Իրանց հայրերին չեն ամբաստանի:
 Այդպիսի լրբեր քիչ են պատահում...
 Դուք հանդիստ մընացէք. առանց աղմուկի,
 Միայնակ, ձեր հօր մէջ գութը կը շարժեմ:
 Ես սպասում եմ նորան. վաղուց չենք տեսնուել.
 Պապիս բարեկամ էր նա: Յիշում եմ ես,
 Երբ դեռ մանուկ էի, նստեցնում էր ինձ
 Իւր նժոյգի վերայ և ինչպէս զանգակ
 Մածկում էր գլխիս իւր ծանր սաղաւարտ:
 (Նաչում է պատուհանից)

Բայց ո՞վ է այն: Նա չէ:

ԱԼԲԷՐ

Այո՛ — նա է, տէր:

ԴՈՒՔՍ

Դուք գնացէք միւս սենեակ. ես ձեզ կը կանչեմ.
 (Ալբէրը դուրս է գնում. ներս է գալիս բարոնը)
 Ես ուրախ եմ, որ ձեզ առողջ եմ տեսնում:

ԲԱՐՈՆ

Ես երջանիկ եմ, տէր, որ ոյժ ունեցայ
 Ձեր հրամանով ձեզ ներկայանալ:

ԴՈՒՔՍ

Բարոն,
 Վաղուց է ինչ որ մենք բաժանուել ենք. ինձ
 Մտաբերում էք դուք արդեօք:

ԲԱՐՈՆ

Ե՛ս ձեզ...
 Ես ինչպէս որ այժմ տեսնում եմ ձեզ, տէր:
 Օ՛... դուք մի աշխոյժ երեխայ էիք.
 Հանդուցեալ դուքսը ինձ ասում էր. Ֆիլիպ,
 Դու ինչ կ'ասես հա, քսան տարուց չեսույ:

Յիրաւի ես ու դու յիմար կը լինինք
Այս փոքրիկի առաջ... այսինքն, ձեր առաջ...

ԴՈՒՔՍ

Մանօթութիւնը այժմ մենք կը նորոգենք,
Բայց դուք մոռացել էք իմ պալատը:

ԲԱՐՈՆ

Տէր,

Մերացել եմ արդէն. պալատում ես այժմ
էլ ի՞նչ պէտք է շինեմ: Դուք դեռ առոյգ էք,
Ձեզ դեռ սիրելի են տօներ, հանդէսներ,
Իսկ ես նոցա մէջ էլ բանի պէտք չեմ:
Ասուած մեզ պատերազմ թող տայ, պատրաստ եմ
ես նորից անքալով նժուղս հեծել.
Դեռ ոյժ կը գտնւի՝ ձեզ համար հին սուրս
իմ դողդոջուն ձեռքով դարձեալ մերկացնել:

ԴՈՒՔՍ

Բարոն, յայտնի է մեզ ձեր քաջութիւնը:
Դուք բարեկամ էիք պապիս. հայրս ձեզ
Յարգում էր. և ես միշտ ձեզ համարել եմ
Հաւատարիմ և քաջ ասպետ. բայց նստե՛նք.
Բարոն, ունի՛ք որդիք:

ԲԱՐՈՆ

Մի որդի ունիմ:

ԴՈՒՔՍ

Բայց ինչո՞ւ չեմ տեսնում ես նորան այստեղ.
Ձեզ ձանձրացրել է պալատը, բայց նորան
Վայել է լինել մեզ մօտ, համաձայն
Թէ իրա հասակին և թէ իւր կոչման:

ԲԱՐՈՆ

Իմ որդին չէ սիրում աղմուկալից կեանք.
Վայրենի և մռայլ բնութիւն ունի:
Իմ ամրոցի շուրջը, անտառների մէջ
Թափառում է ինչպէս ջահիլ եղջերու:

ԴՈՒՔՍ

Այդ լաւ չէ, որ այդպէս նա վայրենանայ.
Ուղարկեցէք մեզ մօտ. մենք նորան շուտով
Բալ-հանդէսներին կընտելացընենք:
Նշանակեցէք զուք և նորա կոչման
Արժանի թշակ. բայց զուք մռայլում էք,
Գուցէ զուք յողնած էք ճանապարհից!

ԲԱՐՈՆ

Տէր,

Ես չեմ յոգնել. բայց զուք ինձ շփոթեցրիք:
Ձեր առաջ ես երբէք չէի ցանկանայ,
Խոստովանել. բայց զուք ստիպում էք ինձ,
Որ իմ որդու մասին ասեմ այն բանը,
Ինչ որ ես կուզէի ձեզանից թագցընել:
Տէր, դժբախտաբար նա արժանի չէ
Ո՛չ ձեր ողորմութեան, ո՛չ ուշադրութեան:
Իւր ժամանակը նա անց է կացընում
Ստոր և յանդուգն սպանութիւններում...

ԴՈՒՔՍ

Պատճառն այն է, բարոն, որ նա մենակ է.
Միայնակութիւնը և անգործութիւնն
Փչացնում են միշտ երիտասարդին:
Ուղարկեցէք նորան, նա կը մոռանայ
Խաւարի մէջ ծնւած սովորութիւններն:

ԲԱՐՈՆ

Ներեցէք, բայց չիրաւ անկարող եմ, տէր,
Համաձայնել զորան...

ԴՈՒՔՍ

Եւ ինչո՞ւ համար:

ԲԱՐՈՆ

Աղատեցէք ծերիս:

ԴՈՒՔՍ

Ես պահանջում եմ:

Բնց արէք պատճառը ձեր բացասելու:

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ԲԱՐՈՆ

Բարկացած եմ որդուս վրայ:

ԴՈՒՔՍ

Խնձ համար:

ԲԱՐՈՆ

Մի եղեռնական, ստոր յանցանքի համար:

ԴՈՒՔՍ

Բայց ինչի մէջն է դա կայանում, ասա:

ԲԱՐՈՆ

Ազատեցէք ինձ, զուքս...

ԴՈՒՔՍ

Անսովոր բան է.

Գուցէ ամաչում էք նորա փոխարէն:

ԲԱՐՈՆ

Այո, ամաչում եմ...

ԴՈՒՔՍ

Բայց ինչ է արել:

ԲԱՐՈՆ

Նա, — նա ուզում էր ինձ սպանել:

ԴՈՒՔՍ

Ձեզ սպանել,

Ուրեմըն ես նորան զատի կը յանձնեմ

Որպէս մի սևերես եղեռնադորժին:

ԲԱՐՈՆ

Ապացուցանել ես չեմ սկսի. թէև

Գիտեմ փափագում է իմ մահը տեսնել:

Նա փորձեց մի օր ինձ...

ԴՈՒՔՍ

Ի՞նչ:

ԲԱՐՈՆ

Ինձ կողոպտել:

(Աւերելը ներս է վազում սենեակը)

ԱՆԲԵՐ

Բարոն, զուք խաբում էք:

ԴՈՒՔՍ

(Ալբերին) Ինչպէս յանդգնեցիք:

ԲԱՐՈՆ

Դու այստեղ, դու, դու, ինձ համարձակեցիր,
Դու կարող ես հօրը այդ խօսքը ասել:
Ես խաբում եմ, այն էլ մեր տիրոջ առաջ...
Ինձ, ինձ... և միթէ ես այլ ևս ասպետ չեմ...

ԱԼԲԵՐ

Դուք խաբեալ էք:

ԲԱՐՈՆ

Ո՛հ, արդար Աստուծ.

Լաւ է որ դեռ ևս կայծակ չէ զարկել.
Ուրեմն վեր առ և թող սուրը մեզ դատի:

ԱԼԲԵՐ

Ահաւասիկ իմ հօր առաջին ընծան,
Շնորհակալ եմ ես:

ԴՈՒՔՍ

Ի՞նչ եղաւ իմ առաջ.

Այս ի՞նչ տեսա՞յ ես: Որդին ընդունեց
Իւր ծեր հօր հրաւերը: Այս ինչ օրերում
Ձգեցի իմ վերայ դուքսերի շղթան:
Լռեցէք դուք, անմիտ: Եւ դու, վազրի ձագ:
Բաւական է. (Ալբերին) թողէք այդ շուտով.
Տըւէք ինձ ձեռնոցը: (Խլում է աչի).

ԱԼԲԵՐ (մի կողմը)

Ափսոս:

ԴՈՒՔՍ

Ինչպէս էլ

Բռնել է ճանկերով... Օ՛, եղեռնագործ:
Հեռացէք. այլ ևս աչքիս չերևաք,
Մինչ որ ինքս ձեզ այստեղ չը կանչեմ.

(Ալբերը դուրս է գնում)

Դուք, թշառ ծերունի. ամօթ չէք քաշում:

ԲԱՐՈՆ

Ներեցէք, տէր... կանգնել չեմ կարող... ծնկներս
 Թուլանում են... շունչս կտրւում է... ուր են
 Բանալիներս, բանալիներս,
 Բանալիներս... (Մեռնում է):

ԴՈՒՔՍ

Նա մեռաւ. Աստուծոյ,
 Սարսափելի սրտեր, սարսափելի զար:

Ս Տ Ի Ե Ր Դ

Շ Ս Ն Թ Ի

Քու սուերդ է թւերու մէջ՝
Քու սուերդ խաբեբայ,
Որ քունիս մէջ կը դըրկընի
Ու քունիս հետ խոյս կու տայ:

Ու կանգ կ'առնէ քայլ մը անդին,
Կարծես ինծի կը հեզնէ.
Մեղկ ժպիտ մը քնքուշ աչտին
Ձի բաժնը իր ալ ինծմէ:

Բայց ետ կանչէ սուերդ նենդ,
Որ միշտ շուրջս կը յածի,
Երբ զուն ինքդ, զուն, չար աղջիկ,
Դեռ միշտ օտար ես ինծի:

Էպիգրիկ, 1894 թ., ապրիլ 26.

Ի Դ Է Ա Լ Ի Ս Ս

Դ Ե Ր Ե Ն Ի Կ Դ Ե Մ Ի Ր Ճ Ե Ա Ն Ի

Взглянись, мой другъ, въ устройство свѣта —
И въ человека, какъ онъ есть.

Вотъ юмора источникъ вѣчный,
Сюжетъ сатиры самой злой.

Ի. Խ.

Պ. Քրիստաֆոր Ռաֆայէլեանը արդէն ստացել էր ուսուցչական վկայական և տեղն էլ պատրաստ էր, միայն սպասում էր ուսումնական տարեշրջանը սկսելուն: Թէև յայտնի է, որ գիւղական ուսուցիչ լինելը նրա սրտի բաղձանքներից մէկը չէր, բայց բանը այնպէս թարսւեց, որ նրան նշանակեցին գիւղական ուսուցիչ: Իսկ իրէալները... այնքան էլ շատ են, որ... մարդ չգիտէ որը ընտրի, որի իրազործման ձեռնարկի: Հ.նց ուսման ընթացքը վերջացնելու վրայ էր, որ սկսեց պարապ ժամանակաց զբաղմունք չիսել մտածելը, թէ ինչպէս սկսի իւր գաղափարներին նւիրած գործունէութիւնը:

Մտածեց, մտածեց և վերջապէս այն կէտին հասաւ, որ ամենից առաջ հարկաւոր է տեղ գտնել իր համար... քաղաքում, որովհետև գիւղում մի քիչ անյարմար էր և ասպարէզը քիչ, իսկ իր ծրագիրները... որքան կ'ուզէք: Ահա այս էր պատճառը, որ երբ իր վիճակը թեմական տեսչից որոշւեց, վարժապետը սկսեց տխրել:

Այսպէս թէ այնպէս մի-երկու շաբաթից յետոյ նա գիւղում

էր: Ծանօթացաւ հոգաբարձուների հետ, ուսումնարանի շինութեան հետ, քննեց հին մատենաները և ցուցակները, սկսեց տեղաւորել... այնպէս որ առաջի շաբաթը գործը շատ ծանր էր առաջ գնում, որի համար նորեկը մի քիչ տխրում էր: Քաղաքից նոր եկած, անծանօթ գիւղական կեանքի պայմաններին, հոգաբարձուների մէջ դեռ ժամանակ չունէր, կամ դուցէ հէնց չէր էլ ուզում, որոնել իր համար փոքր իշատէ լաւ ընկեր... Իսկ զիրք կարդալու մասին հօ ոչ ժամանակ կար և ոչ էլ մի առանձին եռանդ՝ մտածելու: Մի խօսքով սկիզբը դժւար էր:

Երբեմն էլ իրան յոյս էր տալիս, թէ ահա վաղ-ուշ կը վերջանայ տարին: Ե՛հ, մտածում էր նա, ուսումնարանում էլ ահագին չարչարանքներ եմ կրել. բայց օրերը այնպէս եկան անցան, որ բոլորը մոռացայ. դէհ, սա էլ այնպէս կ'անցնի, որ ոչինչ չեմ զգալ տարւայ վերջը... Յետո՛յ Ծննդեան, Ձատկի տօներ կան, որոնց ընթացքում կարող եմ քաղաք դնալ. իսկ տարւայ վերջը մի կերպ կ'անենք, որ էլ գիւղերը չընկնեմ:

Այսպէս մտածում էր և ինքն իրան յոյս տալիս: Բայց այդ միայն դասերից յետոյ էր պատահում, երբեք կամ նստում էլ թէյի, կամ ընկնում էր անկողնու վրայ: Իսկ առաւօտները... Պլուխը ծանրանում էր, անդամները ցաւում. օրերն էլ այնպէս տխուր էին լինում, — ամպած, մռայլ, ցոլրտ: Դեռ գիշերները լաւ էին, բայց նրանք էլ այնպէս շուտ էին թռչում, որ երբ աչքը բաց էր անում, — ահա և առաւօտը:

Հոգաբարձուները վատ չէին վարւում հետը: Նրանք գիւղական, հողագործ մարդիկ էին. ամբողջ օրը իրանց գործերով էին զբաղւում, ուսումնարան չէին աչցելում, միմիայն գիշերները խմբով լցւում էին վարժապետի սենեակը, գիւղի մի քանի իշխանների հետ՝ խօսելու, ծիծաղելու և, որ ամենագլխաւորն է, ծխելու: Ուսումնարանի մասին այնքան էլ խօսք չէր բացւում: Եւ երբ վարժապետը ուղղակի զանգաւում էր թէ վառարանները չեն տաքացնում, կամ փայտը հասնել-պրծել է, նրանք միայն ունքերը վեր էին քաշում և հանաքով նկատում:

— Եղբայր, դու միայն աշակերտների հետ լաւ պարապիր, քո պիտեցածից մի քիչ նրանց էլ մաս հանիր, բոլորը չենք ուզում:

Մի քիչ էլ սաստիւր, որ խելօքանան Դէհ, խկապէս դրանք հօ ուսում առնելու, չինովելի դառնալու համար չեն գալիս աշտոեղ: Այնքանը միայն, որ տանը չմնան, չարութիւններ չանեն: Իսկ ինչ վերաբերում է ցրտին, — Էհ, նրանք երկրագործ մարդիկ են, սովորած են:

Ուսուցչի մասին ուղի էր հոգում: Իսկ եթէ ցրտից հիւանդանար և մի քանի օր դասերը դադարեցնէր, էլ պրծաւ... Հոգաբարձուները արդէն գիտեն իրանց բանը: Նրանք շատ համբերող մարդիկ չեն, մէկ էլ տեսար այնպիսի մի օյին խաղացին նրա գլխին, որ կեանքումը չի մոռանալ: Վերջապէս այդ իրողութիւն է, և նա առաջինը չէ, որ այդ գիւղում ուսուցչութիւն է անում: Նրանից առաջ շատերն են փախել հոգաբարձուների ձեռքից: Այս ամենը գիւղի քահանան էր ասում նրան իբրև գաղտնիք, և այդ էլ այն պատճառով չէր, որ նա հոգաբարձուների հետ մի քիչ հակառակ է, ոչ, քաւ լիցի... հէնց այնպէս, իր պարտականութիւնն է համարում, իբրև մեծ՝ զգուշացնել:

— Թէ չէ, դու գիտես, որդի: Ես միայն քո օգտի համար եմ ասում, որ վերջը դու քաղցած չմնաս: Յիմայ ուղի է ուշադրութիւն դարձնում այդ տեսակ բաների վերայ: Է՛հ, որդիս, հիմայ ժամանակը այնպէս է վատացել որ...

Ահա այս էր պատճառը, որ նա կարողանում էր զսպել իր բարկութիւնը, եթէ ոչ՝ նա պատրաստ էր ուղղակի մտրակել հոգաբարձուների անտարբերութիւնը դէպի ուսումնարանը:

Դեռ այդ ոչինչ: Իսկական օյիները դեռ չեւոյ պէտք է գային:

— Ի՛նչ հպարտն է, խօսում էին կանայք մի տեղ հաւաքւած, ման գալիս այնպէս է դնում, որ կարծես առաջը մտդ չլինի, քիչ է մնում ոտքի տակն էլ տայ:

— Դէհ, նա ուսուցչական մարդ է, արդարացնում էր տէրտէրակինը, այդպէս պէտք է լինի: Նա խօսմ գիւղի ջահէլների հետ արթուրմա չպէտք է խաղայ:

— Մազերն էլ ի՛նչ երկար է պահում: մեռնեմ թէ կեանքումս տեսած լինեմ այդպիսի երկար մազերաւոր մարդ:

— Եկեղեցումն էլ ձեռներով խաղում է մադերի հետ, լրացւում էր մի ուրիշը:

Դեռ լաւ էր, որ այս և սրանց նման շատախօսութիւնները կանանց մէջն էին կատարուում: Տշամարդիկ դեռ չէին սկսել խրանցը: Նրանք դեռ նոր էին հեռաքրքրուում՝ զիւղի հարցերով: Մնացել էին ծերերը, որոնք քիչ թէ շատ լաւ կարծիք ունէին իրանց վարժապետի մասին, և դրա համար նա պարտական էր զիւղի քահանային, որ ամեն անգամ եկեղեցու բակում խօսում էր նրանց հետ և, ինչ ասել կուզէ, վարժապետին պաշտպանում էր:

Դիւղի երկոսասարդներին շատերը ցրտերի պատճառով կամ տանն էին մնում, կամ ամբողջ օրը անց էին կացնում... զիւղի օղետնում, ուր նոքա առհասարակ հոգեւոր մխիթարութիւն և մտաւոր-բարոյական կերակուր գտնելու համար են գնում: Շատ էլ քէֆ սիրող, բարեսիրտ տղերք են: Մի անգամ երբ վարժապետը անցնում էր օղետան առաջից, ջահէլները սկսեցին ներսից բղաւել. «Համեցէք, պարոն վարժապետ, համեցէք ներս»... Բայց ինչ... պարոն վարժապետը այնքան զայրացաւ այդ ղզլելի հրաւերից, որ առանց շնորհակալ լինելու, անձայն շտապեց հեռանալ:

Դրանից չտուց զիւղի ջահէլ-ջուհուկների խօսակցութեան առարկան վարժապետն էր: Եւ եթէ նա ստիպւած էր լինում՝ ամոնել ելնել զիւղացիների մէջ, էլ ականջը հանգիստ չէր մնում տեղական հաճոյախօսութիւններից: Մեր ժողովուրդն էլ որ... գիտէք:

Այսպէս անցաւ մի-երկու ամիս: Ուսուցիչը իրա մասին քիչ չէր մտածում. յիշում էր շատ անգամ իւր նստարանը, իր ընկերները, իրանց ունեցած վէճերը, կարգացած գրքերը... Է, ինչքան նա հեռու է այժմ այն կեանքից: Իր ձրագիրներին շատերը այժմ ծուխի նման էին ցնդել: Նա մեծ յոյս ունէր մի ժամանակ վերագարձնել անցեալը, բայց առ այժմ... նա տեսնում էր, որ առօրեայ, իրական կեանքի մէջ անցեալը իսկապէս չկար, գիտէր, որ իր լայն ծրագիրները բացակայում էին և միայն մնացել էին ինքը և այն ձկուլիտ ամբօխը, որի հետ նա գործ ունէր, որից հանգստութիւն չուներ՝ իրա ասելով: Նրան հաց էր հարկաւոր առ այժմ. նա դրա մէջ դեռ այն ժամանակ աւելի համոզւեց, երբ իրանց տանից ստացաւ մի չարագուշակ նամակ, որի մէջ մայրը ուղղակի յայտնում էր, որ իրանց պարտատէրը խլեց միակ կալւածը

բացի իրանց բնական տնից, որ ընտանիքի հոգսը աւելի իր, քան թէ փոքր եղբայրների վերայ է ծանրանում. որ իրանք կարօտութիւն են զգում իրա օգնութեանը. որ իրանք նրա յուսովն են ապրում և որ, որ... Այնքան էր երկար նամակը... Ինչքան էլ շարշարեց, մինչև որ կարողացաւ հոգաբարձուներից պջել մի 20 ռուբլի իր վարձից տուն ուղարկելու համար: Նա իր աշխատանքից էր ուզում. բայց արի տես որ հոգաբարձուները ինչ-ինչ պատճառներով թարաւել էին, չէին ուզում տալ: Եւ երբ այդ մասին Քրիստափորը նկատեց քահանային, նա

— Գիտե՞ս, որդի, ինչ կայ, ասեց. ես հասկանում եմ, որ դու փողի մեծ կարօտութիւն ես զգում. բայց ի՞նչ արած, երբ քո և քեզ նմանների բաղդը դրանց ձեռքին է: Այսօրւան օրս մեծ մարդիկ են, գիւղի մէջ զիրք, ագղեցութիւն ունեն, հեշտ չէ դրանց հետ գործ ունենալը: Զգուշացի՛ր: Իսկ գիւղացիները հօ, գիտես. ամեն մինը իր համար մի-մի աղա է, կողքը հաստ ժողովուրդ: ամենափոքր գործի հետ հեշտ չեն կպչում, չեն կարողանում առանց վէճի, առանց հողային և ուրիշ անձնական հաշիւների մի փոքրիկ համաձայնութիւն կայացնել. կարծեմ տեսած կը լինես, վարժապետ, ճանապարհների վերայ քալ ջարդողներին: Նրանցից մեծ մասը մեր գիւղից են: Շատերը գիւղացիների հետ կուլած մեր աղանեւրից փախած մարդիկ են: Որը արաւ ձեռքից բաց է թողել, գնացել է, որը բեզարել է հողագործութիւնից, որովհետեւ իր աշխատանքը իրան չի պատկանում, այլ, ես ի՞նչ գիտեմ, հազար ու մի տեսակ մարդկանց, որն էլ հէնց այնպէս գնացել է: Ահա դրանք էլ երբ ձմեռնամօին վերադառնում են գիւղ՝ հետները կարգին խօսել չի լինիլ. նրանցից էլ ամեն մինը մի-մի աղա է:

Դրանից յետոյ քահանան նրա ականջին այնպիսի «առականեր» պատմեց, որ թէև սկզբում հաւատալը չէր գալիս, բայց վերջերը արամազիր էր դարձել հաւատալու: Բայց վերջապէս վարժապետի ի՞նչ գործն է այդ բոլորը. մի՞թէ նա պարտական է մինչև վերջ ձանձրանալու տէր-հօր «անկապ» և «չիմար» պատմութիւններից:

— Գիտեմ, տէր-հայր, գիտեմ, ընդմիջում էր վարժապետը:

— Դէ՛հ ես ինքս էլ գիտեմ, որ գիտես. բայց հօ բոլորը չես գիտենալ: Հիմա՞ նրա համար եմ պատմում այս ամենը, որ դու

արդէն գլխի ընկնես, հասկանաս թէ բանը ինչու՞մն է: Պ. Առաքելեանը, որ քո նախորդն էր, այդպիսի պատմութիւններ շատ էր սիրում լսել: Ե՛հ, վարժապետ, վարժապետ:

Հոգաբարձուները ճիշտ որ կողը հաստ մարդիկ էին: Նրանց հետ հանաք անել չէր կարելի առանց «անախորժ» հետեանքների: «Տէր աստուած, որ սատանան է փշել-բերել դրանց ուսումնարան» — աշխատում էր կատակաբանել վարժապետը, բայց և այնպէս դարձեալ զգում էր, որ իր վիճակը դրանց մէջ ոչ-միշտ ապահով է: Արդեօք չի կարելի դրանց հետ խստութեամբ վարել: Այ, տէր-հայրը բարի և, ինչպէս երեւում է, հասկացող մարդ է. լաւ կը լինի սկզբում մոտեւ նրա հովանաւորութեան տակ: Յետոյ՝ նրա միջոցով իրանց կողմը քաշել տանուէրին. նա մի անմշակ ոյժ է. պէտք է միայն մի քանի օր նրա հետ խօսել, հասկացնել ուսումնարանի, ժողովրդական կրթութեան նշանակութիւնը: Ե՛. յետոյ՝ նրա միջոցով իրանց կողմը քաշել գիւղի աղւեցիկ մարդկանց, որ փառք ամենակարողին հօ էլի կան բացի հոգաբարձուներից. Է... յետոյ՝ էլ սկսել զիմադրել և հոգաբարձուներին քշել ուսումնարանից:

Այս մտածմունքների մէջն էր, երբ ահա սենեակի մէջտեղ կանգնեց հոգաբարձու Ակունը:

— Վարժապետ, առանց նազ ու տուգ անելու սկսեց նա, քո մասին վատ լուրեր են պտտում ժողովրդի մէջ. այդ լաւ չէ, գիտես, որդի. դու դեռ ջահէլ ես. եթէ չես կարողանում, շնորհք չունես մերոնց հետ վարելու, աւելի լաւ է թողնես քո «մանեկները»: Ախար նրանց հետ վարելն էլ մի շնորհք է, հացի պէս անհրաժեշտ բան է: Չնեղանաս, եթէ հէնց պարզ ասեմ, որ հետեանքը լաւ չի լինիլ. դիտես, որ ամեն բան մեր ձեռքին է, դէհ, էլ ինչ ասեմ, հասկացիր: Մենք, հոգաբարձուներս էլ ասում ենք, որ, դէհ, այսօրուայ օրս մի խեղճ աղայ է, մի կտոր հաց ունի, թող հալալ ուտի: Մենք հօ այդ չենք արգելում: Դէհ, հիմա, բանը նրանումն է, որ դու էլ, որդի, քո չափը պէտք է ճանաչես: Ուսումնարանի սենեակներից մէկում ապրում ես, քեզ հալալ լինի, ո՞վ է բան ասում, եղբայր: Գնա՛, ինչքան քէֆդ տալիս է բոլ-բոլ ապրիլը մէջը: Գո ինչ բանն է «դուրսն» էլ լինել, ամեն բան իմանալ, տեսնել:

—Խնչպէս թէ, ախար...

—Էլ թնչ ախար...

—Դէհ, այն որ, առաջինը ես դեռ չեմ սկսել մտնել ժողովրդի մէջ: Նրա հետ գործ չեմ ունեցել: Բայց եթէ ես այդ անեմ, զուգ ինչո՞ւ պէտք է ինձ արգելէք: Կարծեմ, ես էլ ինձ համար կամք ունեմ:

—Կամք:

—Այսինքն, դէհ, հէնց բանն էլ նրանումն է, որ... փաստաբանեց իդէալիստը և հոգաբարձուն մեղմացաւ: Նրանք սկսեցին թէյ ըմպել:

Վաղուց է, որ զիւղ էր եկել մի 22-24 տարեկան երիտաւարդ: Դա էլ մի ուրիշ տեսակ բան էր: Գիւղացիների մէջ կըմտնէր, հետները կը խօսէր, ամեն բանին կը հետևէր: Գրեթէ ամբողջ օրը գիւղի տանուտիրոջ դռների մօտ էր թափառում և գիւղացիների համար խնդիրներ, պարտամուրհակներ, նամակներ էր գրում և լաւ էլ վարձ էր պոկում: Պէտք է ասել, որ նրա օգնութեամբ տանուտիրոջ գործերն էլ մի քիչ թեթեւանում էին: Գիւղացիները ասենք նրան չէին սիրում սրտանց, բաց արի տես, որ նրան աւելի էին պատում, քան թէ մի ուրիշին, որին թէև սիրելիս էլ լինէին: Ինչո՞ւ. որովհետեւ, էհ, այսօրւան օրս, պէտքական մարդ է, գործերից քիչ թէ շատ հասկանում է, մարդու աչք է բաց անում, թեիցը բռնում է, երբ հակառակորդները գործը խճճում են, շփոթում են մարդու միտքը: Բայց եթէ քրթամը քիչ եղաւ, էլ պրծաւ. գործը այնպէս է խառնում որ... Բացի դրանից ահա այսօրէգուց տանուտիրոջ մօտ աւելի բարձր դիրք կ'ստանայ, նրա խօսքն էլ աւելի ազդեցութիւն կ'ունենայ ու հազար ու մի տեսակ բաներ: Իրա ասելով քաղաքում քննիչի մօտ թարգման է եղել և այնտեղ է սովորել այդպիսի երկար-բարակ Ֆանդեր, գործը խառնելու կա՞մ դրստելու համար: Հանաքչի տղայ է, բայց հանաքների մէջ էլ միտք կայ: Օրինակ երբ տեսնէ մի չքաւոր գիւղացու դատարանում գործ սկսելիս՝ կ'ասէ. «Հըր, սանահէր, ոսկու զանձ ես գտել, որ մինչև անգամ գործ ես բաց անում»: Ու այսպէս խորիմաստ

հանաքներ: Մի խօսքով շատ աչկաբաց տղայ է, որի հատը չես գտնիլ բոլոր աշխարհում:

Դեռ մենակ նա չէր. ուրիշներն էլ կային: Այ, օրինակ գիւղի տիրացուն: Շատ սուս ու փուսն էր երևում: Փողոցում անցկենալիս վերև չէր նայում. գիւղացիների ասելով ամաչկոտ էր: Միշտ լուռ, միշտ խոնարհ գիւղի մեծաւորների առաջ: Հապա ժպտար... կարծես բերանում շաքար էր հալւում. գիւղի սիրուններից քչերը չէին նորա վերա աչք անկել: Գիւղի իշխանները նրա հետ շատ ընկերաբար էին վարւում, բայց նա միայն հոգաբարձուների մօտ էր իրան ազատ զգում: Ասում են, թէ և այնքան էլ հաւատալի չէ, թէ դա ինչ-որ «սիրային» միջնորդութիւններ էր անում. գիւղի մի քանի սիրունների և հոգաբարձուների մէջ: Գիւղի մնացած մեծաւորները այդ գիտէին և դրա համար էին նրա հետ ընկերաբար վարւում, յուսալով, որ նրա միջոցով... իրանք ևս կ'օգտւեն: Քաղաքի իր բարեկամ մարդկանցից նամակներ էր ստանում, որի մէջ նրանք յայտնում էին, թէ իրանք մի կերպ համոզում են գործակալ քահանային, որ սա միջնորդի սրբազան առաջնորդին տիրացուի խոնարհ խնդրի համար: Տիրացուն ինքն էլ նրանց պակաս չէր թողնում: Ե՛հ, Աստուծոյ տաճից ինքն էլ նրանց պատուում, սրտները շահում էր: Բանից դուրս էր գալիս, որ փռճկենդանին ճարպիկութեամբ պատրաստում էր հոգեոր խոտ մատակարարելու անտէր հօտին:

Այս բանը ՚ի հարկէ տէր-հօր սրտովը դիպչում էր, բայց ձիւնը նրա գլխին էլ... մենակ էր, ի՞նչ կարող էր անել: Ե՛հ, այսօր կայ, վաղը չի լինիլ. նրա մի ոտը դուրսն է, միւսը գերեզմանումն է: Հակառակելու ժամանակը անց է կացել: Նա էլ մաւածեց, մաւածեց և ինքն իրան մի քիչ խօսելուց յետոյ սուս կացաւ: «Գլուխը քարը, թող անի ինչ որ ուզում է. թող ինքը առաջի Աստուծոյ պարտական մնայ: Մենակ հօ նա չէ, բոլորն էլ մի ծառի պտուղներ են: Ա՛նիծեալ, դարձելիներս:

Վարժապետը աչքի տակով, հէնց ականաց հետևում էր այս բոլորին: Ասենք, նա այնքան էլ հետաքրքրուողներից չէր, բայց ի՞նչ անէր, եթէ գիւղում այնպիսի օյրներ էին կատարում, որ եթէ նա կոյր լինէր, գոնէ ձայնը կը լսէր: Գիւղի ազդեցիկ մարդիկ կար-

ծես շղթայի մի-մի օղակ լինէին, եթէ մէկին ձգէր, միւսները պէտք է տեղից շարժւէին: Է՛հ, հեշտ բան չէ դրանց հետ գործ ունենալը. դու ա՛յն ասա, շուտով տարին կորչի գնաց, ինքն էլ ազատւի աներես, բոլթ մարդկանցից, դարձեալ ընկնի քաղաք, հանգստանայ, ոչքը բաց անի, գործ սկսի: Թէ չէ, հօ իդէալները գիտնում չպէտք է թաղել...

Վերջապէս եկան Զակի տօները, և վարժապետը գնաց քաղաք «ազատ շունչ» քաշելու, կենդրոնանալու ինչպէս ինքն էր ասում: Տեսաւ իրանց տունը, մանրամասնօրէն քննեց իրանց գործերը, տեսնելու թէ արդեօք մի բան մնացել է իրանց, թէ, ինչ-որ կայ չկայ յափշտակել են «հակառակորդ»-ները: Տեսաւ, որ մայրը թոյլ էր վարւել. նրանք էլ քրիստոնէաբար «առել-կերել»-էին: Շատ բան տեսաւ, շատ բան հասկացաւ, վերջը եկաւ ա՛յն եզրակացութեան, որ իրանց ամէն բանից առաջ ապահովութիւն է հարկաւոր, որ ինքը պէտք է աշխատի տանուլ չտալ ա՛յն մի կտոր հացը, որ իր արդար քրտինքով պոկում էր ուսուցչական ասպարէզում: Զէ, չէ, անտանկի բան է չքաւորութիւնը, պէտք է զգոյշ լինել. եթէ ոչ... Եւ ինչպէս գիւղում նա այդ մասին քիչ էր մտածում: Ճիշտ որ քահանան խելօք էր խօսում: Այլա թեմական տեսչի պատասխանը, որ ստացաւ իւր մի նամակի համար, որի մէջ նա խնդրում էր իրան քաղաքում ուսուցիչ նշանակել: Քաղաքներում բռնւած էին բոլբոլ տեղերը: Գիւղերում շատ նպատակաշարմար է ուսուցիչ լինելը, նա պէտք է գտնէ մի առօթամանակ այնտեղ մնալ:

Մի առ ժամանակ—այսինքն մինչև վերջին դատաստանը:

Պ. Քրիստափոր Թաֆալէեանը շատ բարկացաւ այդ պատասխանի համար և ցաւեց, որ իրան այդքան քիչ են հասկանում, որ իր իդէալները պէտք է անիրագործելի մնան, որ վերջապէս կարելի էր և՛ քաղաքում ընտրել նպատակաշարմար ասպարէզ, որ... Բայց ճարն ի՞նչ: Մի քանի օրից յետոյ նա ուղեւորւեց գիւղ, տանելով թեմական տեսչի մասին շատ աննպաստ կարծիքներ:

Այժմ նա իրան տեսաւ արդէն բոլորովին մեռակ և աղքատ: Զէ, չեղաւ, սրանից ոչինչ չի դուրս գալ:

Գիւղում պարապմունքները շատ էին ձանձրացնում նրան. այսինքն այնքան չէին ձանձրացնում, որքան մի տեսակ օխրեցնում

էին: Վարժապետութիւնով ինչ դուրս կը գայ: Վիճակը իսկապէս անորոշ էր և տաղտկալի: Այնպիսի մի ռոճիկ են տալիս, որ տառամներիդ արանքում կորչում է: Դեռ լաւ է, որ տալիս էլ են, շատ տեղերում վարժապետը հազիւ է խլում իր տարեկան ռոճիկի կէսը:

Ահա և ընկերներից ստացած նամակները. նրանք ինչ են անում որ... Ճրագիրներին, գաղափարներին մասին դեռ ոչ մի խօսք էլ չկայ շատերի նամակներում: Բոլորն էլ զանգատում են տպրուտոյի, չքաւորութեան և, ո՞վ գիտէ, հազար ու մի տեսակ բաների մասին: Մինչև անգամ մէկը ծաղրում է այն իդէալները և ծրագիրները, որ բաժանման ժամանակ միմեանց խօսք էին տալիս իրագործել: Ասենք, գլուխը քարը, նրանից այդ սպասելի էր: Նա կուել չգիտէ: Ե՛հ, բայց սրանցից ոչ մինը հաւատարիմ չէ մնացել իր իդէալներին: Նամակներից երևում է որ կան. բայց ինչ յուսահատ նամակներ են: Ամեն տեղ կռիւ, կեղծութիւն, խաբէքացութիւն, հացի խնդիր... Թիւշ, սատանան տանի: Ահա և մի ուրիշը: Իսկի վարժապետի հաւատալը չէր գալիս, թէ սրանից մի բան դուրս գար: Ամեն անգամ ծաղրում էր նրանց վիճաբանութիւնները, գաղափարները: Բայց ահա ընկերները գրում են նրա մասին, որ իրանց քաղաքում կարողացաւ համոզել մի քանի կրօնասէներին, կառուցանել մի աղքատ գիւղի ուսումնարան և վերջերն էլ հիմնել է մի գրադարան: Ասենք այդ մի ողորմելի գործ է, բայց այն ամբողջութեամբ ահագին բան է:

Բայց և այնպէս իրանք հօ մինչև վերջը հաւատարիմ կը մնան: Դեռ ո՞վ գիտէ, մինչև հիմա իրանք սկսած կը լինէին, միայն թէ պէտք է մի քիչ տպահովել կեանքը, այո՛, տպահովել:— Այդքանը միայն. թէ չէ, իրանք այնպէս սկսէին որ... և ինչքան գործեր կարելի էր սկսել:

Վարժապետը աշխատում էր քննելով մոռանալ, որ ինքը գիւղումն է, աշխատում էր ընթերցանութեամբ սկսանել ժամանակը: Բայց դա էլ չէր սղնում: Ա՛յ քաղաքում ուրիշ բան է: Ճշմարիտ, ինչ հիմնալի է թաւորոնը: Մարդ տեսնում է իր աչքի տառջ սիրած և պաշտած իդէալական տիպերը, ոգևորւում է, եռանդի է գալիս...

Թիւհ, սատանան տանի այս զիւղն էլ, այս մարդկանց էլ, այս «զիւղական, գւեհիկ և կոպիտ» կեանքն էլ... Դժոխքի մէջ ենք, հաւատա:

Այսպէս թէ այնպէս քննութիւնները վերջացան և վարժապետը ուրախ էր, որ շուտով զիւղից պիտի լիւարուի: Հոգաբարձուները վճարեցին մնացեալ ռոճիկը ի մեծ զարմանս վարժապետի, և նա գնաց քաղաք:

Սկսեց ամառը, դրա հետ էլ հանգստանալու, հոգեկան անմեղ զւարճութիւններ ստանալու, բաղդաւորութեան մասին ցնորելու օնհնեալ օրերը: Վարժապետը նկատեց, որ զիւղի «երկար և ծանր աշխատութիւններից» յետոյ իրան առ այժմ շատ կարեւոր և նպատակայարմար է հանգստանալ բարոյապէս և Ֆիզիկապէս: Դրա հնարն էլ կայ. պէտք է ունենալ մի հաւառարիմ և «կեանքի ծանր լուծը» միասին կրող ընկերուհի: Դրա մասին ի՞նչ մայրը և թէ հարուստ հօրեղբայրը ակնարկում էին վարժապետին և նա էլ մտածում էր այդ մասին: Վերջը իր կատարեալ պատրաստականութիւնը նա յայտնեց հօրեղբորը: Նա էլ ուրախացաւ և խոստացաւ օգնել այդ գործում:

Մի շաբաթից յետոյ տեղի գործակալ քահանան ստէպ-ստէպ հրաւիրում էր պ. Քրիստափոր Ռաֆայէլեանին իր մօտ «առօրեայ» հասարակական հարցերի մասին փնտրանելու, ժամանակ անցկացնելու համար: Շատ էլ զբաղեցնող, ուրախ մարդ էր տէր-հայրը: Պր. Քրիստափորը հէնց բացարձակ յայտնում էր տէր հօրը, որ նրա մօտ իրան շատ լաւ է զգում, որ նրա օգնութեամբ կարողանում է մօտիկից ծանօթանալ ժողովրդի հետ, որ... Պէտք է ասել, որ տէր-հայրը յիմար մարդ չէր, որ չհասկանար թէ ի՞նչ է նշանակում «ժողովրդի հետ ծանօթանալ», «իրան լաւ զգալ»: Բայց... Էհ, հօ ամեն բան չի կարելի դիմացինի երեսին տալ, ամեն ինչ իր հնաշիւները ունի:—Այսինքն թէ նա էլ իր արտօրաստականութիւնը յայտնել էր պ. Քրիստափորի հարուստ հօրեղբորը: Բայց չմոռանալու համար փակագծի մէջ յիշենք, որ տէր-հայրը մի քիչ էլ ուրախ էր, տեսնելով իւր փեսացուի մէջ այնպիսի յատկութիւն:

ներ, որոնք առհասարակ պէտք են զալիս «այժմեան կեանքի» մէջ: Նրա ասելով եթէ այդ յատկութիւնները կարելի լինէր մշակել, այն ժամանակ նա վստահ էր յուսալու, որ իր փեսան կը շարունակի իր գործունէութիւնը, իր անունը և իր դիրքը քահանայական ասպարէզում: Սպասիր, դեռ նա ջահել է, նոր է կեանք մտել. ժամանակին կը համոզւի, որ կեանքի մէջ զաղափարներից առաջ դեռ մի կտոր հաց է հարկաւոր պոկել մարդկանցից. իսկ հաց գտնելու համար, զաղափարները պէտք է ուղարկել «ի վերին Երուսաղէմ...»:

Ահա այս կերպ մտածող մարդկանցից էր տէր-հայրը, և պ. Քրիստափոր Ռաֆայէլեանը այդ վաղուց գիտէր և մի ժամանակ մտադիր էր եղել մի խիստ թշնամութիւն սկսել տէր-հօր հետ, բայց վերջը բարեկամացաւ: Ի՛հ, կեանք է, ապրել պէտք է գիտենալ, մաստակ չէ որ ծամ՝ծըմես:

Պր. Քրիստափոր Թաֆայէլեանը իր ամուսնութիւնից յետոյ մի նամակ գրեց իր ընկերներից մէկին: Նամակի մէջ յայտնում էր, որ ինքը այժմ քաղաքումն է և, շնորհիւ իր աներոջ միջնորդութեան, քաղաքում ուսուցիչ է լինելու: Թէև սկզբում թեմական տեսուչը արգելք էր լինում այդ բանին, բայց վերջը մի կերպ... Ձէ, այսինքն թեմական տեսուչը տեսնելով իր աշխատասիրութիւնը և գործունէութիւնը՝ քաղաքում նշանակեց ուսուցիչ լինել: Գրում էր, որ տեղի ազդեցիկ, նշանաւոր քահանան կնութեան է տւել իր մինուճար դստրիկը, որի վերայ ինքը սիրահարւած է եղել, հետոն էլ բաւականաչափ ապրուստի միջոց:

Այդ քեզ զարմանալի չի թւալ, սիրելիս, գրում է նա, եթէ իմանաս, որ աղջիկը, շատերին դուր չէր զալիս: Փակագծի մէջ աւելացնում եմ, որ տէր-հայրը թէև «գործողներից» չէ. ուրիշ ժողովրդին վնասակար մարդ էլ չէ և իմ խիղճը կատարելապէս, այո, կատարելապէս հանգիստ է, որ նրա հետ բարեկամացայ և այժմ շատ հաշտ եմ ապրում նրա հետ: Եղբայր, ժողովրդի յառաջադիմութեան գործին ծառայելու համար շատ նպատակաշարմար է իր ձեռքում ունենալ նրա պէս դիրք ունեցող մարդկանց աջակցութիւնը: Գրիք հետեւեալ նամակումդ թէ ինչ գրութեան մէջ են գործերդ: Հնա, մի բան մոռացայ ասել. կարդացիր N լրագրի մէջ

պ. Մ. ի յօգւածը: Ինձ շատ դուր եկաւ նրա խիստ, կծու ոճը: Այս աջգլխէս կը հարւածեն կեղծաւորներին: Նրանց հէրն անիծած. սովորել են ժողովրդին կ'ըսել...

«Մի վհատուիր, հոգիս. կուիր, որքան ներում են ոյժերդ: Մենք շատ պարտականութիւններ ունենք կատարելու:»

Ուրեմն դէպի նպատակ, դէպի գաղափարների և իդէալների անմահ աշխարհը:

«Աշխատենք, աշխատենք...»:

ԾԻՃԱԲՈՒԺՈՒԹԻՒՆ ¹⁾

ԲԺ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆՅԻ

Վերջին տարիները մեր պարբերական հրատարակութիւնների մէջ քանի անգամ խօսացւել է բժշկութեան նոր մեթոդի՝ շիճաբուժութեան (սերոտերապիայի) մասին. իսկ այս տարի բժիշկ Ռուի անունը չէր դուրս գալիս պարբերական հրատարակութիւններից, շնորհիւ այն գիւտի որ նա արաւ դիֆտերիտի բժշկութեան համար: Այդ տեղեկութիւնները, որքան ինձ յայտնի է, մեր պարբերական թերթերում շատ անկատար և կցկտուր են եղել և բժշկականութեան հետ անծանօթ ընթերցողներին չէին կարող պարզ գաղափար տալ բժշկութեան նոր մեթոդի մասին. նրանք չէին պարզում՝ թէ ի՞նչ ֆակտերի վերայ է հիմնւած այդ մեթոդը, ինչո՞վ է բացատրւում նոր դեղերի զօրութիւնը և ինչպէ՞ս են պատրաստւում այդ դեղերը:

Ներկայ յօդւածովս մենք մտադիր ենք պատասխանել վերը դրած հարցերին:

Վաղուց արդէն յայտնի է՝ որ երբ մէկը հիւանդանում է մի վարակիչ հիւանդութիւնով, օր. ծաղիկ, քութէշ (корь), կարմրուկ (скарлатина), դիֆտերիտ, հարինք հիւանդութիւններով և առողջանում է, նա արդէն դրանով ապահովւած է լինում երկար ժամանակ (մի քանի տարի) միևնոյն հիւանդութիւնով վարակւելուց: Եթէ մէկը, գիցուք, թեթև կերպով հիւանդացաւ ծաղիկով և առողջացաւ, նա երկար տարիներ ազատւած է այդ սարսափելի հի-

¹⁾ Շիճ կամ շիճուկ արեան հեղուկ մասն է. երբ արիւնը լերդանում է, շիճը բաժանւում է արեան գնտակներից և ֆիբրինից:

ւանդութեան ճանկերից: Միւս կողմից դեռ անցեալ դարում բժիշկներին յայտնի էր, որ ծաղկի վարակիչ գորութիւնը նւազում է հիւանդի մարմնի մէջ: Այդ երևում է հետեւեալից. եթէ ծաղկով հիւանդից վերցնենք նրա ծաղկի բշտիկի հիւթը (ծաղկաւիշը, оспенная лимфа) և մոցնենք առողջ մարդու կաշւի տակը, վերջինս նոյնպէս կը հիւանդանայ ծաղկով, միայն այն զանազանութեամբ որ նորա հիւանդութիւնը առաջինից աւելի թեթեւ կը լինի: Այս իրողութեան հիման վրայ դեռ անցեալ դարում գործադրւում էր աւելի պատւաստը, որը (աւիշը) վերցնում էին հիւանդից և վարակում նորանով առողջին: Այսպիսով առաջ էին բերում թեթեւ հիւանդութիւն, որը ազատում էր ծանր հիւանդանալու վտանգից: Այն գործողութիւնը անւանւում է ինոկուլացիա:

XVIII-դ դարու վերջում Զեննէր (Jenner) ապացուցեց, որ կովի ծաղկաւիշը պատւաստելով մարդուն, կարելի է նրան ապահովել ծաղիկ հիւանդութիւնից, թէև ծաղկի բշտիկներ դուրս կը գան միայն պատւաստած տեղերում: Զեննէրի գիւտից յետոյ ինոկուլացիան թողեցին, որովհետև այդպիսով հիւանդացածը դառնում էր հիւանդութիւնը տարածող, վարակող, և, ինչպէս ընթերցողին յայտնի է, հիմա ամեն տեղ մեծ քանակութեամբ գործադրւում է պատւաստը:

Ես առաջ բերեցի իրողութիւններ ծաղիկ հիւանդութեան մասին, որովհետև նրանք հանրածանօթ են. ինձ մնում էր միայն մատնացոյց անել նրանց վերայ և բացադրել յետոյ նրանց իմաստը: Կարելի էր բացի ծաղկից և ուրիշ օրինակներ բերել (խոլերա, դիֆտերիա) և նրանցից ևս կը պարզւէր՝ առաջինը, որ մի որ և է վարակիչ հիւանդութիւն տանելը ապահովում է մի անյայտ ժամանակով նոյն հիւանդութիւնով վարակելուց և, երկրորդ, որ արւեստական կերպով (պատւաստելով) կարելի է կենդանուն (մարդուն) ժամանակաւորապէս անխոցելի դարձնել մի հիւանդութեան համար: Ոսկայն հարկաւոր չէ կարծել որ անխոցելիութիւնը (l'immunité) տեղի ունի բոլոր տարափոխիկ հիւանդութիւնների համար առանց բացառութեան ինֆլուէնցան, ըստ երևոյթին, չէ ենթարկւում այդ օրէնքին. մարդ կարող է հիւանդանալ ինֆլուէնցայով կարճ ժամանակամիջոցում մի քանի անգամ:

Վերը բերած իրողութիւնները ցոյց էին տւել բնագէտներին մի ճանապարհ, որը պիտի տանէր նրանց բնութեան գաղտնիքի դուռը:

Բայց այդ դեռ բաւական չէր: Հարկաւոր էր իմանալ, թէ ինչն է վարակիչ հիւանդութեան պատճառը, ինչո՞ւմն է կայանում նրա վարակը: Այդ հարցերին հիմա՞յ այսպիսի պատասխան կայ: Վարակիչ հիւանդութիւնները առաջ են գալիս միկրոբներից, որոնք զանազան հանգամանքների շնորհիւ բոցն դնելով կենդանու մարմնի մէջ, պատրաստում են զանազան տեսակի թոյներ. թոյնը, նայած թէ ինչ միկրոբից (կամ միկրոբներից) է առաջացել, արիւնի հետ շրջելով մարմնի մէջ, ստեղծում է այս կամ այն հիւանդութիւնը: Այժմ արդէն չափոնի են շատ հիւանդութիւնների միկրոբներ. թոքախտի, գիֆտերիաի, փորճարիւքի, խոլերայի, տետանուսի, կարմիր քամու, թանչի (дизентерия), դարձահարիւքի, ինֆլուէնցայի և ուրիշ: Նրանց կարելի է ստանալ հիւանդի մարմնից և աճեցնել առանձին ամանում մի որ և իցէ սնունդի մէջ (օր. սիճուկի, բուլիժնի և այլն): Այդպիսով մենք կ'ունենանք պատրաստի միկրոբներ իրանց թոյների հետ. հենց որ ուզենանք առաջ բերել մի որ և իցէ հիւանդութիւն, կարող ենք մեր ձեռքում ունեցած թոյնով վարակել անասունին և ստեղծել մեր ցանկացած հիւանդութիւնը: Վերջին նպատակի համար զոհ են գնում ահագին քանակութեամբ խոզուկների, շների, նահատակւելով մարդկութեան ցաւերի համար:

Ուրեմն վարակը կամ, ինչպէս ասում են, ինֆեկցիան, օղու, մորֆիի, սուլեմի, կամ ուրիշ թոյների նման, տարածւելով կենդանու մարմնի մէջ՝ ստիպում է նրան շեղւել իւր բնական (նորմալ) ֆիզիոլոգիական ընթացքից և ենթարկւել զանազան փոփոխութիւնների. նա թունաւորւում է մարմինը: Զանազանութիւնը նրանումն է որ օղիի, մորֆիի, սուլեմի քիմիական բաղադրութիւնը չափոնի է գիտութեան, իսկ վարակային թոյնի բնաւորութիւնը դեռ ևս մերջնականապէս չափոնի չէ, թէև այդ ուղղութեամբ էլ հետազոտութիւններ եղել են և լինում են և գիտութիւնը այժմ հասել է չափոնի հետեւանքների:

Ընթերցողը, ի հարկէ, գիտէ որ բոլոր մարդիկ մի տեսակ չեն

վերաբերում միևնոյն վարակիչ հիւանդութեան, որոնք մեռնում են, չդիմանալով նրան, կամ որոնք առողջանում են, երբեմն նոյն իսկ առանց բժշկի օգնութեան: Այդ զանազանութիւնը կախած է մի կողմից վարակի զօրութիւնից, միւս կողմից օրգանիզմի ոյժից: Հէնց որ վարակը ոտ կոխեց կենդանու մարմնի մէջ, վերջինս սկսում է կռիւ հղել նրա դէմ (իւր տեսակի գոյութեան կռիւ) և, նայած թէ որի կողմն է ոյժը, նաև յաղթող է հանդիսանում այդ կռուում: Եթէ մարդու օրգանիզմը յաղթեց վարակին, նա այլ ևս չէ վախենում այդ հիւանդութիւնից: Այդ մարդը, ինչպէս վերև յիշեցինք, երկար ժամանակ (թէ որքան՝ դժար է ասել) անխոցելի է դառնում այդ հիւանդութեան համար: Անխոցելիութիւնը հիմա բացատրւում է նորանով որ օրգանիզմը, վարակի հետ կռելիս, պատրաստում է արեան մէջ աջնոյիսի նիւթեր (հակաթոյներ, անտիտոկսիններ), որոնք ոչնչացնում, զերօր են հասցնում վարակաթոյնի ազդեցութիւնը: մինչև որ այդ նիւթերը չըջնում են արեան մէջ, հիւանդութիւնը չէ կաշու մարդուն: հենց որ հակաթոյները վերջացան՝ մարդս նորից կարող է հիւանդանալ: Եւ զարմանալին այն է, որ կենդանին, տանելով յայտնի վարակիչ հիւանդութիւն, ապահովում է ոչ թէ միայն իրան այդ հիւանդութիւնից, այլ նաև կարող է ապահովել և ուրիշի կեանքը: Եթէ առողջացած կենդանու արեան շիճուկից մոցնենք մի ուրիշ կենդանու մարմնի մէջ, մենք դորանով վերջինս կը դարձնենք անխոցելի այդ հիւանդութեան համար: Այդ էլ դեռ բոլորը չէ. անխոցելի դառած, կամ դարձրած, կենդանու արեան շիճուկը կարող է մինչև անգամ բժշկել ուրիշ կենդանուն, որը հիւանդացել է համապատասխան հիւանդութեամբ:

Այժմ վերև յիշած օրէնքը անժխտելի կերպով ապացուցւած է աջնոյիսի հիւանդութիւնների համար, ինչպէս է. ծաղիկ, գիժտերիտ, տետանուս (СТОЛДНЯКЪ, փայտացումն), Կան փորձեր և ակնարկներ հետեւեալ հիւանդութիւնների համար. թոքախտ, փորհարինք, խոլերա, կարմիր քամի (рожа), կարմրուկ (СКОРЛАТИНА), սիժիլիս, նոյն իսկ աջնոյիսի հիւանդութիւնների համար, ինչպէս քաղցկեղ (ракъ, carcinoma) և մսուռոց (СОРКОЖА), որոնց վարակիչ լինելը դեռ վերջնականապէս ապացուցւած չէ:

Այժմ բացադրենք, թէ ինչպէս են պատրաստում գեղերը

նոր միջոցներով: Դորա համար մանրամասն կանգ կ'առնենք զիջ-տերիտի վերայ, որովհետև վարակիչ հիւանդութիւնների մէջ դա ամենալաւն է ուսումնասիրւած և պարզւած. այն ժամանակ ըն-թերցողի համար կը պարզեն մէթոդի գլխաւոր հիմունքները, իսկ այդ հիմունքները ընդհանուր են բոլոր վերոյիշեալ հիւանդութիւն-ների համար:

Դիֆտերիա հիւանդութեան վարակը Լէօֆլէրի (Löffler) բա-ցիլներն են: Նրանք, անչափ պայմանների շնորհիւ, բազմանալով սոսորդի խնային թաղանթում (слизистая оболочка)՝ ունենում են երկու տեսակ ազդեցութիւն օրգանիզմի վրայ, մէկ, որ առա-ջացնում են բորբոքում, որը ծածկում է սոսորդի թաղանթը սպի-տակ փառով, երկրորդ, նրանք պատրաստում են թոյն, որը, մոնե-լով արեան մէջ, թունաւորում է մարմինը. առաջ են գալիս ործո-ղութիւն, դող, ջերմ, մարմնի թուլութիւն, պատահում են անդա-մալուծութիւններ մարմնի զանազան մասերի: Ահա այդ Լէօֆլէրի բացիլները, աճեցնելով արեւստական կերպով պատրաստած սնունդի մէջ (բուլետի մէջ), ստանում են զիջտերիտի թոյնը: Յետոյ սկսում են թունաւորել մի բոլորովին առողջ ձիու, ներածելով նրա կաշւի տակը այդ թոյնը: Սկզբում թոյնը վերցնում են շատ փոքր քանա-կութեամբ (մի քանի սանտիգրամ): Ներածելուց յետոյ ձիու մար-մնի տաքութիւնը բարձրանում է, խոտ չէ ուտում: Մի քանի օրից յետոյ այդ երևոյթները անցնում են և թոյնի միւլտոյն քանակու-թիւնը չէ կարողանում առաջ բերել նոյն երևոյթները. հարկա-ւուր է աւելի մեծ քանակութիւն: Ներածում են առաջի անգամից աւելի մեծ քանակութիւն. առաջ են գալիս նոյն երևոյթները և մի քանի օրից յետոյ նորից անցնում: Հետզհետեւ շատացնելով թոյնի քանակութիւնը հասցնում են այն աստիճանի, որ զիջտերիտի ամենազօրեղ թոյնին անգամ ձին կարողանում է դիմանալ: Ընդ-հանրապէս 4—6 ամսում ձին հասնում է այդ կարողութեան. այն ժամանակ զիջտերիտի դեղը նրա արեան մէջ արդէն պատրաստ է և մենք կարող ենք ստանալ նորանից: Վերջին գործողութիւնը (ստանալու) կատարւում է այսպէս: Կտրում են ձիու երակներից (սովորաբար վզի) մէկը և թողնում են որ արիւնը հոսի մաքուր ամանների մէջ: Երբ արիւնը հոսել է այն քանակութեամբ, որ

ձիուն ոչինչ վտանգ չէ սպառնում, նա կարող է ապրել, արիւնը կանգնացնում են և սպասում մի քանի շաբաթ մինչև որ կենդանին վերականգնի իւր կորցրած արիւնը և կազդուրւի. դորա համար, ի հարկէ, հարկաւոր է ձիուն լաւ խնամել և լաւ կերակրել: Երբ ձին վերստին կազդուրւեց՝ կարելի է նորից արիւն վերցնել: Այդ ձին կարող է երկար ժամանակ, (թէ հրքան ժամանակ: Ղեռ յայտնի չէ) մեզ մատակարարել դիֆտերիտի դեղ: Վերցրած արիւնը ամանների մէջ դնում են ցուրտ տեղում և թողնում մինչև որ լերդանայ. այդ ժամանակ շիճը (serum) բաժանւում է արեան միւս մասերից և հաւաքւում է լերդի վերեւում: Շիճը թափում են ուրիշ ամաններ և ծախում արդէն ինչպէս դիֆտերիտի դեղ:

Շիճաբուժութիւնը մեծ ապագայ է խոստանում. նա տալիս է բժիշկների ձեռքը մի զօրեղ միջոց կուելու այն հիւանդութիւնների հետ, որոնց դէմ նրանք մինչև հիմա անզօր էին մաքառելու:

ՎԻՆՆԱՅԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

ՀԱՅՐ ԱՐՍԷՆ ԱՐԲԵՊ. ԱՅՏՆԵԱՆԻ 50-ԱՄԵԱՅ ՅՕԲԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅԻ

Երկու միաբանութիւններից, որոնք Մխիթարեան անունն են կրում, մէկը՝ հնագոյնը՝ Վենետիկումն է, Իտալիայում, միւսը՝ Աւստրիայի Վիեննա մայրաքաղաքում։ Վենետիկի անունը սերտ կապւած է հայ ազգի լուսաւորութեան, գրականութեան ու տպագրական գործի պատմութեան հետ 18-րդ և ներկայ դարի մի մեծ մասում, որի միջոցին Վենետիկի միաբանութիւնը, թէև ոչ օրինակելի կերպով, սակայն, լաւ թէ վստ, իրօք ղեկավար է հանդիսացած հայոց ուսումնական ու գրական կեանքի։ Մի Չամչեան, մի Ինճիճեան, մի «Հայկազեան բառարան», մի Արսէն Բագրատունի, հայ կլասիկ գրածների տպագրութիւնը, մի Նախկին Մուրադեան (և ապա Մուրադ-Ռաֆաէլեան) վարժարան, մի յիսնամեայ «Բաղմաւէտ», մի Ալիշան—դոքա անուններ և գործքեր են, որոնք յարգանք են պահանջում, որովհետև հայրական դեր են կատարել։ Եւ Վենետիկի միաբանութիւնը, շնորհիւ այդ հանգամանքի, յաճախ զգացել է ազգի ընդհանրութեան կողմից որպէս մի համահայկական հիմնարկութիւն։ Այդ նոյնը չի կարելի պնդել Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան մասին, չնայած որ շատ կէտերում վերջինս գերազանցում է առաջինն։ Եւ մինչդեռ Վենետիկի միաբանութեան թէ անունը միանգամայն հանրաժանօթ է և թէ պատմութիւնը ուսումնասիրած — Վիեննայինը, կարելի է ասել, ազգի ահագին մեծամասնութեան համար հանրաժանօթ է դառնում այժմ՝ շնորհիւ Այանեանի անւան և կատարւած յօբելեանի, իսկ նորա անցեալը և էութիւնը՝ կարծում ենք զոնե՝ սակաւ ներաւաններին յայտնի կարող է լինել։ Գոնէ մի հայերէն աշխատասիրութիւն նորա մասին մեզ չի պատահած տեսնել։

Մխիթարեան ուխտի հիմնողը Մխիթարն էր, ծնւած 1676 թւականին Սեբաստիայում, Փոքր-Ասիայում: 1691-ին սարկաւադ ձեռնադրւելով նա Կ. Պոլսում, Ղալաթիա թաղում, մի դպրոց հիմնեց, բայց հալածւելով՝ անցաւ ան ժամանակակից Վենետիկի հանրապետութիւնը, որը նորան Մեդոնում՝ տեղ տւեց վանք շինելու: Պապ Կլեմէնտ IX հաւանեց նորա հիմնած միաբանութիւնը և նորան թողեց ընտրելու Բագիլիոս, Օգոստինոս և Կամ Բենեդիկտոս սուրբերի կանոնները: Մխիթարը ընտրեց վերջինը և ինքը եղաւ առաջին արքահայրը: Բայց երբ 1715 թւականին պատերազմ ծագեց Վենետիկի հանրապետութեան և Թիւրքիայի մէջ՝ Մխիթարը իւր միաբաններով անցաւ Վենետիկ, ուր և սկսեց նորա իսկական գործունէութիւնը: Եւ այդտեղ նա վախճանւեց 1749 թ. ապրիլի 14 (նոր տոմար), 74 տարեկան հասակում¹⁾:

Մխիթարի մահից 25 տարի յետոյ միաբանութեան մի մասը տեղափոխեց Տրիեստ (Աւստրիայում), ուր և հիմնեց Մխիթարեան մի երկրորդ միաբանութիւն: 1775 թ. Աւստրիայի մեծ կայսրուհի Մարիա Թերեզիա գետին տւեց Տրիեստում միաբանութեան համար եկեղեցի շինելու, ուր ժամերգութիւնը պիտի կատարէր հայկ-կաթոլիկաց ծէսով: Սպա միաբանութիւնը իրաւունք ստացաւ դպրոց հիմնելու, ուր հայազգի տղաները պիտի ուսանէին կաթոլիկ կրօն՝ թէ հոգեւորական և թէ աշխարհական դասակարգերի համար: Տրւած էր նաև իրաւունք միսիոնարներ ուղարկել դէպի Արևելք (Թիւրքիա), սեփական ընտրութեամբ, տպարան հիմնել՝ հայկական և եւրոպական տառերով: Վերջապէս միաբանութեան եկեղեցուն տրւեցին ծխական եկեղեցու իրաւունքները: Եւ շուտով Տրիեստ հաստատուեցին հայ-կաթոլիկներ, որոնք և եղան այդ եկեղեցու ծխականները:

Միաբանութիւնը սկսեց իւր գործունէութիւնը՝ դպրոցական, գիտական և միսիոնարական, և նիւթապէս էլ յառաջիմութիւններ արաւ: Բայց ահա վրայ հասաւ 1810 թւականը, թէ Աւստրիայի համար ընդհանրապէս և թէ Տրիեստի միաբանութեան հա-

¹⁾ Վենետիկի Մխիթարեանների մասին տես Աղ. Երիցեանի «Վենետիկի Մխիթարեանք» 162 երես գիրքը, Թ/ՓԼ. տիպ. Մարտիրոսեանի 1883:

մար դժբաղդ տարին: Պրեսբուրգի հաշտութեան դաշնադրութեամբ Տրիեստը բաժին ընկաւ Նապոլէօն I-ին, եւ մինչդեռ Նապոլէօնը Վիեննայի Միութարեաններին խնայեց որպէս տաճկա-հպատակների, Տրիեստի միաբանութեան նկատմամբ անխնայ եղաւ. միաբանութեան բաղմամբ զոյքերը յարքունիս գրաւեցին՝ ընդհանուր իրանսիական օրէնքի հիման վրայ, իսկ միաբաններին հրամայեալ էր ցրել: Արբահայր Աստուծատուր (Աղէոդատ) Պապիկի և միաբանութեան ընդհանուր-պրոկուրատոր (գործակալ) հայ Արիստակէսի միաստաբանութիւնները զուր անցան:

Այդ ժամանակ Տրիեստի միաբանները իրենց աչքը դարձրին Վիեննա, ուր յուսով էին կայսր Ֆրանց I-ի մօտ նոյն հոգանաւորութիւնը գտնելու, ինչ երբեմն, Տրիեստում եղած ժամանակ, Մարիա Թերեզան էր նոցա նւիրում: Եւ չսխալեցին: Վիեննա հասաւ նախ հ. Արիստակէս, և ապա շուտով միաբանութեան ընդհանուր արբահայր Աղէոդատ (Աստուծատուր), որոնք սիրալիր ընդունելութիւն գտան Վիեննայի իշխան-արքեպիսկոպոս կոմս Հոհենվարտի մօտ, որը կանխօրէն կարգադրել էր Սերւիանների հայրերի մօտ առ-ժամանակ բնակւելու: Նոցա օգուեց նաև սեղանաւոր Սմիլտէր:

Այժմ նոքա մտածեցին Վիեննայում մի եկեղեցի ունենալ, ուր կարող լինէին հայ-կաթոլիկաց արարողութեամբ ժամերգութիւն կատարել և միաբանութիւնը կառավարութիւնից հաստատել տալ: Հաստատումը կատարւեց շատ աւելի արագ, քան յուսալի էր, այն է 27-ն դեկտ. 1810 թ.:

Համաձայն հաստատման թղթի՝

Միաբանութիւնը իւր ոչ մի մասով չպիտի պետութեան վրայ ծանրանայ և իւր պահպանութեան համար պիտի օգտուէր այս աղբիւրներից.

1. Հայ մանուկներին ուսուցանելուց:
2. Տպարանից՝ արևելեան և արևմտեան լեզուներով:
3. Նպաստներից՝ Արևելքի միսիոնարների և առանձին բարեգործների կողմից:

1811 թ. յուն. 8-ին կայսերական հրամանով Միութարեան միաբանութեան բնակութիւն տրւեց կապուչինների մենաստանը, քաղաքի արարածաններից մէկում և նոքա հետ կից Աբ. Ուլրիկոս թաղի

եկեղեցում նոքա պիտի կատարէին իբեց ժամերգութիւնը հայկաթուրիկական արարողութեամբ: Երկու տարի անց՝ թէ բնակարանը և թէ եկեղեցին շատ չափաւոր գնով Մխիթարեանների սեփականութիւնը դարձան: Եկեղեցին իբր սեփականութիւն հանդիսաւոր կերպով ընդունելու համար, որպէս նաև վիեննացիներին ցոյց տալու համար որ չնայած ծիսակատարութեան տարբերութեան՝ հաւատով նոցա հետ մի են, — միաբանութեան արբանայրը, զարդարած եպիսկոպոսական թագով և զաւազանով՝ պատարագ մատուցեց: Պատարագից յետոյ ներս մտան նաև այն չորս միաբանները, որոնք Տրիեստից հալածւած՝ Գրաց քաղաքում սպասում էին Վիեննա գնալու թույլութեան: Արբանայրը իւր վեց միաբաններով յաջորդ օրը Սերւիտների մենաստանից անցաւ Սբ. Ուլրիկոսի մենաստունը: Նա ներկայացրեց իւր միաբաններին պապի նւիրակ Սեւերոյի՝ և իշխան-արքեպիսկոպոսին և շնորհակալութիւն առաւ սոցանից:

Առաջին ժամանակները միաբանութիւնը՝ զուրկ միջոցներից՝ օգնութիւն ստացաւ բնակիչներից:

Արբանայրը ապա մոցրեց վանական կարգեր, խմբական երգեցողութիւն և ժողովրդի համար եկեղեցական կարգադրութիւններ արաւ, թէև հայկական ծէսերի համաձայն, բայց և միաժամանակ այն կարգով ինչպէս դորանից առաջ կապուշիներն ունէին (օրհնութեան պատարագ, օրհնութիւն և այլն): Ապա սկսեցին եկեղեցու շինութեան մէջ փոփոխութիւններ անել և տպարանի մասին մտածել: Առաջին գիրքը Սուրբ Աստուածածնի կեանքը՝ տպեց 1811 թւականին: Միաժամանակ Վ. Պոլսից ջաչէլ տղերք կանչեցին, որ Արեւելքի համար միսիոնարներ պատրաստելու ընդհատած գործը նորից սկսեն:

Արբանայր արքեպիսկոպոս Աստուածատուր 85 տարեկան ծերութեան հասած լինելով՝ կամեցաւ հրաժարուել իւր պաշտօնից. բայց միաբանների խնդրանք նա շարունակեց կոչումը կրել, համաձայնութիւն տալով որ գործերի կառավարող ընտրւի. այդ տեղապահական պաշտօնին ընտրւեց միաբանների կողմից ընդհանուր-պրոկուրատոր (գործակալ) հայր Արիստակէս Ազարեան:

Հայր Արիստակէսի գործունէութիւնը այնքան մեծ եղաւ, որ միաբանութիւնը համարում է նորան երկրորդ հիմնադիր: Նախ իբր տեղապահ աբբահայր միաբանութեան՝ նորա տաճ ուղղութիւնը որոշիչ եղաւ միաբանութեան ոգու և ապագայի համար: Իբր տեղապահ՝ նա անմիջապէս մտքեց ներքին ռեֆորմներ: Ընծայարանի (աշակերտարան) շինութիւնը նորոգեց և աւելի յարմարութիւն ստացաւ բնակութեան համար: Գորան յաջորդեց կանոնաւոր դպրոցներ թափումը Կ. Պոլսում և աւելացաւ միախոնարների թիւը:

1825 թ. ապրիլի 18-ին վախճանեց աբբահայր Աստուածատուր Պապիկ և յաջորդ օրը ընտրեց հ. Արիստակէս իբր ընդհանուրաթուակալ և աւագ, իսկ (միաբանութեան կանոնների համաձայն) մի տարի և մի օր նախորդի մահից յետոյ՝ նա եղաւ նորա յաջորդը իբր աբբահայր: Գորանով սկսում է միաբանութեան համար մի նոր զարագլուխ: Արիստակէսի գործունէութիւնը արտասովոր ծաւալ ունեցաւ և ստացաւ մի յայտնի չափով նաև ընդհանուր աւստրիական կարեւորութիւն: Նորա մանրամասն կենսագրութիւնը տւել է աւստրիական պալատական խորհրդական Ֆոն Հոլրոտէր:

Շնորհիւ այն բանի, որ Հռոմայ պապը արքեպիսկոպոսութիւն էր տւել Աբէղղատ (Աստուածատուր) Պապիկին՝ վերջինս դորանով իսկ իրաւունք էր ստանում միաբանութեան աշակերտներին ձեռնադրելու: Նոյն աստիճանը և իրաւունքը տրեց նաև Հ. Արիստակէսին, 1827 թ. յունւարին. Արիստակէսը ստացաւ Կեսարիայի արքեպիսկոպոսի տիտղոսը, որը, ի հարկ է, լոկ անւանական տիտղոս է:

Արիստակէսի աբբահայրութեան առաջին տարիներն էր (1827 դեկտ. վերջը և 1828 յունւար և փետրւար ամիսներին) որ Կ. Պոլսում պատահեց մի զարհուրելի հալածանքի ողբալի դէպքը, որով 12,000 կաթոլիկ հայեր բռնի ոյժով հարկադրեցին թողնել Կ. Պոլիսը և Փոքր Ասիայի նահանգներում բնակւել: Այդ այն ժամանակն էր, երբ Եւրոպացոց միացեալ նաւախումբը Օսմանեցոց նաւատորմիդը այրեց Նաւարինի առաջ և երբ նաև Տաճկաց և Ռուսաց մէջ պատերազմը զրգուելու վրայ էր: Օսմանեան տէրութիւնը, բարբարոս ինչպէս նա եղել է միշտ, զգուշութեան

միջոց կարծեց հռոմէական հայ-կաթողիկոսներին հեռացնելը Պոլսից, Եւրոպացոց հետ նոցա ունեցած յարաբերութիւնների պատճառով: Եւ որովհետեւ մինչեւ այդ ժամանակ հռոմէական հայ կաթողիկոսները հայ լուսաւորչականների պատրիարքութեան ներքոյ էին, ուստի և Սուլթան Մահմուդի հրամանը նոցա աքսորելու վերաբերմամբ՝ տրեւց Պօղոս հայոց պատրիարքին, որը, ի նախատինս իւր, և յանպատուութիւն հայ համայնքի՝ սուլթանի առաջ չէր կամեցել երաշխաւոր կանգնել հայ կաթողիկոսների համար:

Վիեննայի Մխիթարեանների աբբա՛հայր Արիստակէսի համար այդ դէպքով բացւեց գործունէութեան մի նոր ասպարէզ: Խնդիրը նւրա և առհասարակ Վիեննայի հայ վարդապետների համար՝ հայ կաթողիկոսներին իսպառ ջոկելն էր հայ լուսաւորչականներից: Այդ քաղաքականութեամբ նոքա վարւել էին նաև առաջ, աշխատելով խզել ամեն տեսակ կապ հայ կաթողիկոսների և հայ լուսաւորչականների միջև, որոնց նոքա, Վիեննայի Մխիթարեանները, նաև այսօր այլ կերպ չեն անւանում բաց եթէ ոչ միաբանողներն խօսքով (այսինքն ոչ միաբանող Հռոմի հետ): Դեռ ևս 1820 թւականին երբ գծութիւն ծագեց այդ երկու համայնքների մէջ Կ. Պոլսում, երկու կողմի մեծամեծների ջանքերով և վիճելի կրօնական խնդիրները երկու կողմի գիտնականների ընդհանուր ժողովներում լուծելուց և միութիւնը նորից հաստատելուց յետոյ՝ դարձեալ Վիեննայի հայ վարդապետներն էին որ՝ Կոլէջի և Լիբանանցի հռոմէական կաթողիկ վարդապետների հետ՝ վառ պահեցին Կ. Պոլսի Ղալաթիա թաղի հայ կաթողիկոսների մոլեռանդութիւնը, մինչ-դեռ Վիեննացոց աւագ եղբայրները՝ Վենետիկի Մխիթարեան վարդապետները՝ աւելի համամիտ էին միաբանութեան հայ լուսաւորչականների հետ, իրենց հետ ունենալով հռոմէական հայերի զարգացած մասը:

Այս դէպքերը բաւականաչափ յայտնի են հայկական պատմագրութեան ¹⁾։ Բաց կարծում ենք որ յստկապէս Վիեննայի Մխիթարեանների և առանձնապէս նոցա աբբա՛հայր Արիստակէս Աղարեանի կատարած դերը այդ խնդրում հանրածանօթ չէ: Այդ դերի հետ ծա-

¹⁾ Համհմ. Ս. Պալանանեան — Հայոց Պատմ. գլ. 85.

նօթանում ենք 1887 թվականին միաբանութեան հրատարակած մի գերմաներէն բրոշիւրով, որի կէսը այդ անձնաւորութեանն է նւիրւած ¹⁾։

Միաբանութիւնը, զէպքից վաթսուն տարի անցած՝ հարկ համարեց այդ բրոշիւրում վկայել, որ, հայ կաթողիկոսների Պոլսից աքսորելու ժամանակ 1827-28-ին «Տաճիկները, որոնք նոցա օգնութիւն էին տալիս, աւելի կարեկցութիւն ցոյց տւին և մինչև անգամ խնդրում էին խնայել հալածւածներին»։ Եւ այդ խօսքերը տպագրել են իրենք Մխիթարեանները...

Սկզբում խնայեցին Մխիթարեան միսիոնարները, իբր աւլստրիական հպատակներ. նոցա թիւը հինգ էր Կ. Պոլսում. բայց յետոյ նոքա ևս պիտի թողնէին քաղաքը՝ ցամաքով Բուխարեստ ղնալու իրաւունքով. նոցանից մնաց միայն մէկը, որին իբր իւր խոստովանահօր՝ աւստրիական դեսպանը իւր տանը ընդունեց։ Մի ուրիշը, որ Զմիւռնիայումն էր նոյնպէս հարկադրեց քաղաքը թողնել։

Երբ այդ ամեն լուրերը Վիեննա հասան, արքեպիսկոպոս Արխատէս իւր միաբաններով խորհն այդ անցքերի նկարագրութիւնը պատրաստեց՝ մի ազբսադրով միասին՝ պետական կանցլէր իշխան Վետտերնիխի միջոցով կայսեր ներկայացնելու համար։ Եւ կայսրը խոստացաւ իւր պաշտպանութիւնը։ Ապա Արխատէսը ղիմումն արաւ Սարգիսիայի թագաւոր Կարլ Ֆելիքսին. ղիմեց նաև կարդինալ Օստինիին որ սա ինչրի պատին հրաւիրելու բոլոր կաթողիկ վեհապետներին Բ. Վուան առաջ միջամտելու համար։

Բայց երկար ժամանակ այդ միջամտութիւնները նպատակի չհասցրին։ Սակայն միաբանութիւնը իւր ձեռքից եկածը անում էր. Արխատէս արքեպիսկոպոսը խնդրեց իշխ. Վետտերնիխին, որ Մխիթարեաններից հայր Գրիգոր Ենքզերճեանին անցագիր տրւի Պաուլ Սրնի վաճառականի կեղծ անունով, Զմիւռնիա գնալու համար։ Այդ-

¹⁾ Abrisse der Geschichte der Wiener Mechitharisten-Congregation und ihrer Wirksamkeit aus Anlass des 50-jährigen Jubiläums der Grundsteinlegung zu ihrem neuen Kloster durch Ihre Majestäten Kaiser Ferdinand und Kaiserin Maria Anna, Wien, 1887. *Վորանից և օգտուած ենք միաբանութեան վերաբերեալ պատմական տեղեկութիւնների համար մինչև 1887 թվականը։*

պիսով Ենքզերճեան Կ. Պոլսով գնաց Զմիւռնիա, որսեղից անցաւ Փոքր-Ասիա՝ աքսորւածներին այցելելու համար: Մի այլ Մխիթարեան, Սերաֆիմ Մերճանճեան, նոյն եղանակով այցելեց Անտիա, Նոր-Կեսարիա, Սերաստիա, Կեսարիա և Փոքր-Ասիայի այլ տեղերը:

Միւս կողմից Արիստակէսը աշխատեց և համոզցրեց իշխ. Մետտերնիխին որ Սուլթանի մօտ Աւստրիայի կայսեր ցանկութիւնը առաջ տանելու լաւագոյն միջոցն է՝ սուլթանից պահանջել հայ-կաթոլիկական դաւանութեան ազատութիւնը և մի կաթոլիկ պատրիարքի հաստատումը Կ. Պոլսում: Եւ այդ պլանը յաջողեց: Հայ-կաթոլիկները պէտք է ստանային մի պրիմաս (գլխաւոր) պապից նշանակած, որին Բ. Դուռը պիտի տար պատրիարքի տիտղոսը և իրաւունքները: Մետտերնիխը ուզեց որ Արիստակէսը նշանակւի այդ պաշտոնին. բայց Արիստակէսը, ասում են Մխիթարեանները, հրաժարեց այդ պատուից և առաջարկեց Կ. Պոլսի առաքելական աւագ Անտօն Նուրիջանին: Բայց որովհետեւ խնդիրը պապիցն էր կախած, Արիստակէսը գնաց Հռոմ, որովհետեւ պապը, առանց Արիստակէսի կարծիքն իմանալու, չէր կամենում այդ խնդիրներում որեւէ վճիռ կայացնել: Հռոմ գնալը եղաւ մարտին 1830 թ., իսկ 11 յուլիսի Անտօն Նուրիջանը պրիմաս նշանակեց: Բայց միայն մի քանի տարի յետոյ՝ Բ. Դուռը պատրիարքութիւնն հաստատեց: Երրորդ հայ-կաթոլիկ պատրիարքը Կ. Պոլսում Վիեննայի Մխիթարեաններիցն էր (հ. Գրիգոր Ենքզերճեան 1835 թւին):

Մենք չգիտենք թէ ինչ կ'ասեն մանաւանդ Փրանսիացիք, որոնք կաթոլիկական խնդիրներում միշտ մեծ դեր են կատարել արեւելքում, բայց Վիեննայի Մխիթարեանները հայ կաթոլիկ պատրիարքութիւն հաստատելը Կ. Պոլսում ամբողջապէս վերագրում են իրենց աբբահայր Արիստակէսի ջանքերին և Աւստրիայի ցոյց տաւած պաշտպանութեան, ընդունելով առանձին պատրիարքութեան հաստատելը հաւասարազօր կրօնի ազատութեան:

Հռոմ եղած ժամանակ Արիստակէս արքեպ. գործեց պապի առաջ նաեւ այն մտքով, որ հարթւեն կրօնապետի և Աւստրիայի մէջ եղած լարւած յարաբերութիւնները:

Ապա Արիստակէս արքեպ. հիմնեց մի ընկերութիւն՝ «կաթո-
ղիկական լաւ գրքեր տարածելու ընկերութիւն» անուանով, որին ան-
դամ գրեցին նաեւ Աւստրիայի կայսրը և կայսերական տան ան-
դամները, Աւստրիայի գրեթէ բոլոր եպիսկոպոսները, որպէս նաեւ
Գերմանիայի վեհապետներից մի քանիսը և եպիսկոպոսներից ոմանք և
բաւականին թուով քաղաքացիք։ Անդամը վճարում էր տարեկան երեք
գուլդէն և ստանում տարեկան վեց հատոր գիրք. կրկնակի վճա-
րով՝ մասնակից անդամի տիտղոս էր ստացւում, իսկ 18 գուլդէն
վճարով անդամը իրաւունք էր ստանում գրքեր առաջարկելու։
Գլխաւոր ղեկավարութիւնը պատկանում էր Մխիթարեան միաբա-
նութեան, որը թէ իւր միջից և թէ ընկերութեան անդամներից
պիտի նշանակէր տպագրելու գրքերը որոշող անձերին։ Այդ ընկերու-
թիւնը գործեց 20 տարուց աւելի և տպեց աւելի քան 120 հա-
տոր, ունենալով «իբր ղեկավար սկզբունք» ընթերցողին հաստատել
կաթոլիկ հաւատի մէջ։ Եւ համոզւած ենք որ գերմանական և
մասնաւորապէս աւստրիական քաղաքակրթութիւնը Վիեննայի
Մխիթարեանների գլուխ բերած ընկերութեան այդ երկարատեւ գոր-
ծունէութիւնից մի մազաչափ վաստակ չունեցաւ և ով գիտէ որքան
նպաստեց տգէտ ժողովրդի խաւարամտութեան։ Անկասկած է միայն
որ Մխիթարեանների տպարանը իւր շահն էր գտնում «ընթերցողին
կաթոլիկ հաւատի մէջ հաստատելու» գործում։

1848 թւականի ազատարար յեղափոխութիւնը, որ Պարիզից
սկսելով նաեւ Վիեննա իւր անեղագոյ արձագանքը գտաւ՝ մահւան
հարւած տւեց այդ ընկերութեան, այնպէս որ յաջորդ տարին ըն-
կերութեան անդամների թիւը այնքան նւազեց, որ խոստացւած
հատորները լոյս տեսնել չկարողացան, և ընկերութիւնը փակեց։

Միաժամանակ միաբանութիւնը աշակերտների բնակութեան
աւելի ընդարձակ տուն շինել տւեց։ Իւր ունեցած մի փոքրիկ կայքը
վաճառելով՝ նա ձեռք բերաւ մի այլ տեղում Ֆրանցիսկեանների
երբեմն վանք եղած մի աւերակ, ուր միաբանութիւնը ընդարձակ
բնակարան շինեց մի մատուռով հանդերձ, ուր 1830 թ-ին անցան
մի քանի միաբաններ և աշակերտներ։ Դպրոցը այդտեղ մնաց մին-
չև 1838 թ., երբ արդէն պատրաստ եղաւ նոր շինութիւնը Վիեն-
նայում։ Միաբանութեան համար նոր շինութիւն կառուցանելը

անհրաժեշտ եղաւ շնորհիւ այն բանի որ 1835 թ. մարտին Սուրբ Ռւլրիս արւարձանում մի հրդեհից յետոյ՝ քաղաքացին վարչութիւնը խուզարկեց թաղի տները և ամենից անկաշուն գտաւ Մխիթարեանների բնակարանը: Արիստակէս արքեպ. իրեն հարկադրած տեսաւ նոր շինութեան մասին հոգս քաշել. այդ շինութիւնը պատրաստ եղաւ մէկ ու կէս տարում: Այդ այն շինութիւնն է, ուր տեղաւորւած է այժմ Վիեննացի Մխիթարեան միաբանութիւնը, եկեղեցիով, դպրոցով, տպարանով և զրադարանով: Կա մի երկար շինութիւն է, 75 մետր (106 արշին) երկարութեամբ, երեք յարկանի, իսկ մէջ տեղում հինգ յարկանի և մի թեով դէպի աչգին:

Արիստակէս արքեպ. ներկայացրեց միաբանութեան ամենահպատակ խնդիրքը որ շինութեան հիմքը ինքը կաշարը դնի: Կայսրը, Ֆերդինանդ I, խոստացաւ և դրեց հիմքը 18 հոկտ. 1837 թ. ներկայութեամբ կայսրուհի Մարիա Աննայի, կայսերական տան մի քանի անդամների, պապինւիրակի, Վիեննացի իշխան-արքեպիսկոպոսի, բազմաթիւ պետական-զինւորական և եկեղեցական բարձր պաշտօնեաների: Հանդէսը բացեց արքահայր Արիստակէս արքեպ. լատինական ճառով ուղղած կայսր Ֆերդինանդին, ուր նա թւում էր այն բարիքները, որ ստացել է միաբանութիւնը կայսերական տանից: Արարողութիւնները կատարելուց յետոյ՝ նոցին մեծութիւնները և իշխանական հիւրերը այցելեցին տպարանը, ուր առաջին բանը որ տպւեց՝ հանդէսին վերաբերեալ ոտանաւոր էր, հեղինակութիւն պրոֆ. Ջիլբէրտի, երկրորդը՝ մի լատիներէն ոտանաւոր. յաջորդ 24 մամուլները տպեցին մի աղօթք հայ կաթողիկոս պատարաշից, ուր խնդրում է ամբողջ աշխարհի բարօրութիւնը, ևս առաւել կաթողիկ եկեղեցականների, կաթողիկ թաղաւորների և նոցա զօրքերի, ամեն մի օրինակը ջոկ-ջոկ լեզուով՝ հին յունարէն հին հայերէն, լատիներէն, գերմաներէն, բելգիերէն, անգլիերէն, իթալիերէն, իտալերէն, պորտուգալերէն, վալախերէն, սլաւոներէն, սերբերէն, ռուսերէն, չեխերէն, լեհերէն, իլլիրիերէն, կարնիօլերէն, ունգարերէն, նոր հայերէն, նոր յունարէն, արաբերէն, պարսկերէն, տաճկերէն և քրդերէն: Ապա անցան կիաբանների և աշակերտների բնակարանները. չատկապէս զարդարւած մեծ դահլիճում նախաճաշ ընդունեցին, որի ընթացքում միաբանները մի քանի լեզու-

ներով շնորհակալութեան խօսքեր արտասանեցին կայսերական տան ցոյց տաւ՝ ողորմածութիւնից: Վայսրը Արիստակէս արքեպիսկոպոսին շնորհեց աղամանդեալ մատանի և կրծքիխաչ, ճարտարապետներին ընծաներ տւեց և ապա հեռացաւ:

1838 թ-ին միաբանութիւնը և աշակերտները տեղափոխեցին այդ նոր շինութիւնը: Այդ ժամանակներից սկսում է միաբանութեան գրական գործունէութիւնը: Մի քանի հայերէն գրքեր տպեցին, 1847 թ-ին սկսեցին հրատարակել «Յւրոպոս» անունով քաղաքական և դիտական հայերէն մի շաբաթաթերթ, մասնաւորապէս դրդմամբ յայտնի Յակոբ Չելեպի Տիւղեանի: «Յւրոպոս» որ 1847 թ. յունիսից սկսեց հրատարակել, շարունակեց իւր գոյութիւնը իբր շաբաթաթերթ մինչև 1857 թ., իսկ 1858 թ. ևականից դարձաւ երկշաբաթաթերթ, դադարելով 1863 թ.:

Այդ թերթը անձամբ տեսնելու դէպք չենք ունեցած և նորա բովանդակութիւնից զիտենք միայն այն, ինչ որ յիշատած յօդաւորներ կան Հ. Գալէմքերեանի «Պատմութիւն հայ լրագրութեան» երկի մէջ: Մեզ հետաքրքրողը այստեղ իսկապէս նորա բովանդակութիւնը չէ, այլ նորա ոգին, ուղղութիւնը, նպատակը, նորա տենդենցիան, որովհետև զորանով մենք կ'ուզենայինք ճանաչել Վիեննայի Մխիթարեանների ուղղութիւնը: Հանդամանքը սա է, որ այդ թերթի նպատակի մասին մենք ունինք մեր ձեռքի տակ միաբանութեան հրատարակած և վերը արդէն յիշած գերմաներէն բրոշիւրը, իսկ միւսը՝ նոյն միաբանութեան անդամ Հ. Գալէմքերեանի երկը: Բայց իրենց հրատարակած թերթի մասին մէկի և միւսի գրածները իրար համեմատելով՝ գալիս ենք այս եզրակացութեան, որ Վիեննայի Մխիթարեանները միեւնոյն առարկայի մասին իրենց ասելիքը փոխում են՝ նայած թէ ինչ լեզվով են գրում և որ հասարակութեան ականջը պիտի հասնի իրենց ասելիքը: Դէպքը շատ բնորոշ է, որովհետև թէ յիշեալ գերմաներէն բրոշիւրը և թէ Հ. Գալէմքերեանի երկը գրւած են գրեթէ միաժամանակ. մէկը 1887 թ. ևականին, միւսը՝ 1887—90 թ. ևականներին: Բայց տեսէք, ինչպե՛ս գերմաներէնում Վիեննայի հայ-կաթոլիկ միաբանութիւնը գրում է՝

« Թերթի անդէնցն (ձգտումն) էր՝ երևոյթները աւստրիական,

« այն ընդհանուր գերմանական մտքով պարզաբանել և աւստրիական ազդեցութեանը արեւելքում նպաստել ինչպէս որ ուրիշ թերթեր միտք ունին ռուսական, անգլիական և ֆրանսիական ազդեցութեան համար գործելու» (Die Tendenz des Blattes war, die Erscheinungen in österreichischem, ja in allgemein deutschem Sinne darzustellen und den österreichischen Einfluss in dem Orient zu fördern, wie es andere Blätter darauf anlegen, für russischen, englischen und französischen Einfluss zu wirken). Այդ մէկ կողմից: Եսկ միւս կողմից թերթը պէտք է հայ ազգը գիտականապէս ուսուցանէր և ազգային պատմութիւնը, լեզուագիտութիւնը և գրականութիւնը մշակէր:

Ուրեմն միաբանութեան ասելով՝ քաղաքական «Եւրոպա» շաբաթաթերթը ունէր քաղաքական տեսչենց աւստրիական-գերմանական ձգտումներով: Այդ նա գրաւորապէս վկայում էր 1887 թւականին, երբ գերմաներէն էր գրում՝ զլիսաւորապէս աւստրիացիների համար:

Քայց տեսէք որ, երբ նոյն միաբանութիւնը կամ նորա ամենագործոն անդամներից մէկը, որը ելէ ինքը մենակ չէ գրել «Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան համառօտ պատմութիւնը» գերմաներէն լեզուով աւստրիացիների համար, գէթ աշխատակցել է, նոյն այդ թերթի մասին ահա թէ ինչ էր գրում.

« Քաղաքական Եւրոպայի (շաբաթաթերթի) ջանքն էր իւր լուրերն ստույգ աղբիւրներէ առնուլ, և քաղաքական դիպաց շարունակեալ պատմութիւնն այնպէս իրանու կապել, որ պատմական ամբողջ մը կազմէ, և առանց մէկ կամ միւս կողմ մնակցութեան միտելու՝ իրաց վիճակն ինչպէս որ է՝ ներկայացնէ: (Տես Հ. Պալէմքերեանի պատմ. հայ լրագր. էջ 105—106):

Այսպիսով, ուրեմն, Վիեննայի Մխիթարեանները աւստրիացիներին յայտնում են՝ մեր թերթը ձեր՝ աւստրիական՝ քաղաքականութեան բերան էր, իսկ մեզ՝ հայերիս՝ թէ մեր թերթը ոչ ոքի բերան չէր, և մի անկողմնապա՛հ քաղաքական լրագիր էր ..

Այժմ անցնենք:

1848 թւականը խանդարմունք մտցրեց Վիեննայի Մխիթա-

րեանների հանգստութեան մէջ. չեղափոխական տարի էր: Դիշերը դէպի 9-ը ապրիլի միաբանութեան եկեղեցու առաջ «ճիւղաղային մուզիկ» (գերմաներէն ասում են՝ կատալին մուզիկ-Katzen-musik) սարքեցին վիեննացիք: Մի քանիսները նոյն իսկ ներս մտան արքահայր Արիստակէսի սենեակը: Մամուլի մէջ յարձակողական յօդաւածներ գրեցին միաբանութեան իբր օտարների դէմ: Տպարանը պահպանում էր ազգային (ասորիական) պահպաններով: Պատրաստում էին մի մեծ ցոյց անելու, որ և եղաւ: Ամբոխը ջանաց տպարանը ներս մտնել, որի պատճառով գիշերւայ ժամ 12-ին եկեղեցու զանգակը հարեցին, ազգային պահպանները առաջ եկան և ամբոխը ցրեցին: Այնու ամենայնիւ տպարանը ստիպւեցին առժամանակ փակել: Միաբանութիւնը դիմումներ արաւ կառավարութեանը՝ խնդրելով որ միաբաններին և Միաբանութեան գոյքը պաշտպանելու համար միջոցներ ձեռք առնւին: Կառավարութիւնը վստահացրեց, բայց և խորհուրդ տւեց որ միաբանութիւնը տպարան ունենալու իրաւունքի մասին յօդաւածներ տպի թերթերում: Միաբանութիւնը ապրիլի 18-ին մի թուղցիկ թերթ տպեց «Վիեննայի քաղաքացիներին և բնակիչներին» վերնադրով, որի մէջ հարկաւոր բացատրութիւնները տւեց միաբանութիւնը, որից յետոյ նա այլ ևս հանգիստ մնաց:

Ապա Արիստակէս արքեպ. աշխատեց վերջապէս զլուս բերել մի գործ, որին միաբանութիւնը վաղուց ձգտում էր, դա էր՝ միաբանութեան կանոնադրութեան հաստատութիւնը Հռոմի պապի կողմից: Հանդամանքը այս էր որ Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութիւնը թէև ճանաչւած էր պապից և հետևում էր միաբանութեան հիմնադիր Մխիթարի կանոններին, բայց մի հաստատ և պապից թոյլատրած սահմանադրութիւնը չունէր: Միաբանական ժողովը մշակեց մի այդպիսի կանոնադրութիւն, որի հաստատել տալու համար Արիստակէս արքեպ. Ազարեան նոյն 1850 թ. գնաց Հռոմ (որ արդէն հինգերորդ անգամ Հռոմ ուղևորւելն էր) և ներկայացրեց ի քննութիւն Պրոպագանդայի կարդինալների: Դեկտեմբերի 8-ին 1851 թ. պապը բնութենեց կանոնադրութիւնը, որի համար կոնգակ տրւեց 23 յուն. 1852 թ.:

Մենք ի մօտոյ ծանօթ չենք այդ կանոնադրութեանը, և թէև

մեր աղբիւրը յայտնում է թէ նա հիմնւած էր Մխիթարի կանոնների կամ հրահանգների (Vorschrift), բայց հիմք կա՞յ կարծելու, որ նա ուրիշ տարրեր ևս ընդունած է իր մէջ: Ձէ որ յայտնի է թէ ինչ դիրք էր բռնել նոյն Արիստակէս Աղարեան՝ Վենետիկ Մխիթարեանների վերաբերմամբ՝ մատնելով սոցա իբր համակրողների հայ լուսաւորչական եկեղեցու?

Աւելցնենք նաեւ, որ այդ 1852 թւականի կանոնադրութիւնը պարունակում էր միայն հիմնական կանոնները, որովհետեւ, ինչպէս պիտի տեսնենք ներքեւ, երեսուն տարի անց՝ հարկ եղաւ մի աւելի մանրամասն կանոնադրութիւն մշակել և հաստատել տալ:

Այդ ժամանակ Արիստակէսի առողջութիւնը արդէն վատացել էր: 1851-ին նա պէտք է վիրաբուժական դործողութիւնների ենթարկէր. հիւանդութիւնը հետեանք էր դեռ ևս 1843-ին պատահած մի դէպքի, երբ նա, բարձրացած աթուի վրայ իւր պատի ժամացոյցը լարելու համար՝ վայր էր ընկել, դիպչելով մի արկղի սուր եզրին: Տարիների ընթացքում ստացած վէրքը զարդացել էր այն աստիճան, որ 1851-ին մի քանի ամիսների ընթացքում երեսունից աւելի վիրաբուժական դործողութիւններ կատարեցին, չաջողակ հետեանքներով. նա առողջացաւ 13 ամիս հիւանդութիւն քաշելուց յետոյ:

1852 թ. մայիսի 27-ին միաբանութիւնը տօնեց իւր աբբահօր արքեպիսկոպոսութեան 25-ամեակը, իսկ 2 փետրւ. 1854 թ. աւելի մեծ հանդիսաւորութեամբ տօնեց նորա քահանայութեան 50-ամեակը, որ օրը յօբելեարը պատարագ մատուցեց, որից յետոյ ներկայ եղողները յօբելեարի սենեակները դնացին շնորհաւորութիւններ անելու համար: Այդ ժամանակ կայսեր ազիւտանուր պալատական կառքի մէջ եկաւ և յօբելեարին մատուցեց Երկաթեայ Քաղի մեծ լսաչի նշանները: Միաբանութիւնը այդ օրը ճաշ տւեց, որին մասնակցեցին 62 հրաւիրած անձինք, որոնց մէջ էին պապի պրօ-նունցիոսը, Վիեննացի իշխան արքեպիսկոպոսը, մի քանի այլ բարձրաստիճան եկեղեցականներ, մինիստրներից հինգ հոգի, երկու գեներալ, Ստորին Աստորիացի կայսերական փոխանորդը, Վիեննացի քաղաքապետը և մի քանի այլ բարձրաստիճան անձինք: Ճաշից յետոյ աշակերտները ոտանաւորներ կարգացին տասնուչորս լեզուներով

և այլն: Յաջորդ կիւրակին կայսրը ուղարկեց յօրէնարին Երկաթեայ Թագի օրդէնի ոսկեայ լզնոցը, իսկ փետու. 18-ին Արխտակէս Աղարեան նշանակեց իսկական դաղտնի խորհրդական:

1855 թ. մայիսի 6-ին Արխտակէս արքեպ. վախճանեց: Կատարւած արարողութիւններէն յիշենք որ մատուցած պատարագներէն առաջին օրը կատարեց լատինական ծէսով, երկրորդ օրը հայ-կաթողիկական ծէսով, երրորդ օրը յօհ-կաթողիկական ծէսով:

Յաւակցութեան յայտարարութիւններէն Մխիթարեանները առանձին յիշատակում են Միլանի արքեպիսկոպոսինը, որ և մենք առաջ կը բերենք, դանելով այն բնորոշ Վիեննայի Մխիթարեանների համար.

«Պայծառափայլ միաբանութիւնը, գրում էր Միլանի արքեպ. « նորա (Արխտակէս արքեպ. Աղարեանի) մէջ կորցրեց սիրող և « սիրւած հօր, երկրորդ Մխիթարին: Եկեղեցական ուխտերը ունին « նորա մէջ յարգելու վարպետին և վանական պարտաճանաչութեան « օրինակին. աշխարհական եկեղեցականները և եպիսկոպոսական « դասը՝ եռանդոտ աստիճանաւորին, կաթողիկ հաւատի բարձրամիտ « տարածողին և ախոյեանին. քաղաքացիական հասարակութիւնը « նորա իսկական շահերի (?) խորհուրդաց պաշտպանին. կայսե- « րական տունը՝ աւելի քան նշանաւոր բարձրաստիճանաւորին, « յարգւած խորհրդականին ու բարեկամին. բոլոր լաւ մարդիկ զեր- « ջապէս՝ սմենակատարեալ և համակրելի առաքինութիւնների « հրապուրիչ օրինակին:—Նա շարունակում է ասլրել իւր գործերի « մէջ, առաւելապէս այս միաբանութեան մէջ, որը նորա ամենա- « քնքոյշ խնամքների առարկան էր և որին նա ներշնչել է իւր « ոգին»:

Եւ առ ճշմարիտ է: Արխտակէս եպ. Աղարեան կաթողիկ հաւատի տարածող և ախոյեան եղաւ և իւր այդ ոգին նա ներշնչեց Վիեննայի Մխիթարեաններին: Ճշմարիտ է նաև այն, որ նա եղաւ մի երկրորդ Մխիթար նոյա համար, այս մոքով, որ նա միաբանութեան հիմնադիր Մխիթարին մոռացնել աւեց, Սեբաստացի Մխիթարի ոգու տեղ զննելով մի այլ՝ այն հայ մարդուն խորթ՝ ոգի: Մխիթարը նպատակ էր վրել կաթողիկոսութեան քարոզչութիւնը, այլ հայ ազգի լուսաւորելը և նորա գրականութեան ծաղկեցնելը:

Արխատակէսը իւր բարձր հեղինակութիւնը գործ դրեց հայ-կաթոլիկներին իսպառ անջատելու հայ ազգի աւելի սուար լուսաւորչական մասից և, իւր անհաշտ թշնամութեամբ դէպի աւելի հայասէր ճանաչած վենետիկցիները, հասունեանների հետ միասին այնտեղը հասցրեց Վենետիկի միաբանութեանը, որ ոչ միայն ստիպեց սորա արբահայր Գէորգ Հիւրմիւղեանին հրատարակել Հայաստանեայց եկեղեցին իբր «հերձաժող և հերետիկոս», այլ և ընդունել տալ Վենետիկում Յիսուսեան (եղւիտների) ուխտի կանոնադրութիւնը:

Արխատակէս Ազարեանի յաջորդ ընտրւեց Յակոբ Պողաջի (ծնւած Փոքր-Ասիայի Էնկիւրէ քաղաքում 1808-ին և ընդունւած միաբանութեան մէջ 1826-ին): Նոյն տարին պապ Պիոս IX նորան նշանակեց անւանական (տիտուլար) արքեպիսկոպոս Վեսարիայի: Յակոբ Պողաճին չունէր իւր նախորդի ձեռնարկու ոգին: Նորա արբահայրութեան ժամանակ չորս անգամ միաբանական ընդհանուր ժողովներ կայացան (1861-ին, 1867-ին, 1875-ին և 1882-ին), ուր շատ վճիռներ կայացան մանաւանդ միսիոնարութեան վերաբերեալ գործերի մասին. 1882 թ-ին նա մշակեց մի աւելի ընդարձակ ուրւագիծ կանոնադրութեան, որից երկու տարի յետոյ Վիեննայի Մխիթարեանների այժմեան կանոնադրութիւնը առաջ եկաւ (1852-ին պապի հաստատած կանոնադրութիւնը պարունակում էր միայն հիմնական յօդաձևերը):

Մխիթարեանների ունեցած վանքերը և միսիոնարական տների գործունէութիւնը բարձրացաւ և նոր միսիոնարութիւններ հաստատուեցին Արևելքում և Արևմուտքում: Նոցանից մի քանիսում՝ Վ. Պոլսում, Զմիւռնիայում և Տրիեստում՝ հիմնւեցին միջնակարգ դպրոցներ (գիմնազ) և կրթական տներ՝ տղաների համար: Տրիեստում դպրոց հիմնելուց երկու տարի յետոյ՝ մի նոր եկեղեցի շինւեց: 1860 թւականին նոյն այդ կրթական դպրոցը աւստրիական կրթական մինիստրութիւնից ճանաչւեց իբր հասարակական (միջնակարգ) դպրոց. բայց 1875-ին ստիպւած եղան փակել թէ պետական և համայնական դպրոցների մրցման և թէ նիւթական մի-

ջոցների սղութեան պատճառով, որ հետևանք էր 1873 թվականի ընդհանուր տնտեսական տագնապի:

Յակոբ արքեպ. Պողաձին մասնակցեց 1869 թվականին հայ կաթողիկոսների պատրիարք Հասունի նախագահութեամբ կազմած ժողովին և թէ 1870-ին Հռոմում պապի կազմած ժողովին, ուր պապի անսխալականութեան զաւանանքը հռչակեց: Երկու ժողովներումն էր Պողաձին՝ իբր հաւատարիմ ներկայացուցիչ: Վիեննայի Մխիթարեանների՝ հետեւեց հմուտացական կաթողիկ Պրոպագանդայի թեյադրութիւններին:

Միաբանութեան դժբաղդութիւնը խոչնդոտների հանդիպեց սկսած 1870 թվականից: Այդ տարին Կ. Պոլսի Պերա թաղը կործանող մեծ հրդեհը ճարակեց նաև Մխիթարեան միաբանութեան առնը, և որովհետև կաթողիկ հայերի մեծամասնութիւնը՝ հակահասունեանները՝ բնականաբար դէմ էին Վիեննայի միաբանութեան, ուստի և օգնութեան վրայ այլ ևս յոյս դնել չէին կարող: Նաև Վիեննայի եկեղեցու առատազը քայքայւած լինելով՝ 1871-ին քաղաքային վարչութիւնը արգելեց ժամերգութիւն կատարել: Պողաձին կարգադրեց ամբողջ եկեղեցին և կից շինութիւնները քանդել և նորից շինել: Հէնց այդ ժամանակները Վիեննայում սկսեց շինութիւններ կառուցանելու այն տենդը, որ 1873-ին սարսափելի կրակ յառաջացրեց: Շինութեանց նիւթերի գները եռապատիկ թանկացան, քաղաքային հարկերը բարձրացան, իսկ մի երկու տարի յետոյ պատահեց Քիւրքիայի Ֆինանսական սնանկութիւնը, — այդ բոլորը աւերիչ հետեւանքներ ունեցաւ միաբանութեան Ֆինանսների և դործունէութեան վրայ: Միաբանութիւնը հարկադրւած տեսաւ վաճառել նախ Վիեննայում ունեցած իւր զրաւաճառատունը, իսկ յետոյ 1874 թ-ին նաև տպարանը, պահպանելով իրաւունք ունենալու մի տպարան և զրաշարական բաժանմունք՝ իւր աշխատասիրութիւնները հայերէն և տաճկերէն լեզուներով հրատարակելու համար: 1874-ին պատրաստ էր ամենաանսպասու հանդամանքներում շինւած նոր եկեղեցին:

Միաբանութեան պարտքերի մի մասը վճարեցին կողմնակի անձեր:

Մենք արդէն ասացինք, որ՝ միանգամայն համաձայն Վիեն-

նայ: Մխիթարեաններ լաւանդութեան՝ արքահայր Յակոբ Պողա-
ճին Հասունի կողմն էր, որ ասել է թէ հայ-կաթողիկոսութիւնը ամ-
բողջապէս առանց այլ և այլութեան Հռոմի պապին ենթարկելու
քաղաքականութեան կողմն էր: Եւ Վիեննայի Մխիթարեանները
այժմ էլ պարծանքով յիշատակում են, որ երբ աքսորւած Հասուն
պատրիարքը 1875 թւականին Վիեննա եկաւ, նա վայր իջաւ այդ
միաբանութեան վանքում և որ իրենց արքահայրը՝ Հասունի հետ
միասին՝ կայսր Ֆրանց-Յովսէփի մօտ քայլեր արաւ Հասունի օգտին
և որ շուտով վերջինս Կ. Պոլիս վերադարձաւ ու նազառնապ
իւր բոլոր նախկին իրաւունքները վերստին ստացաւ, ի մեծ մխի-
թարութիւն սրապականների և ի ֆէաս ընդհանուր հայկական շա-
հերի:

Պողաճին նոյնպէս իւր յօբելեանն ունեցու, թէև առանց մեծ
հանդիսաւորութեան. միասին էմանուէլ Գիրարշեան վարդապետի հետ
նա տօնեց իւր 50-ամեայ քահանայութեան և 25-ամեայ եպիս-
կոպոսութեան յօբելեանը՝ իւր միաբանակիցների նեղ շրջանում:

1882 և 1883 թւականներին միաբանութեան գործերով Պո-
ղաճին գնաց Հռոմ: Վերադառնալուց յետոյ 1883 թ. հոկտեմբերի
1-ին վախճանեց:

Մինչև նոր արքահայր ընտրութիւնը գործերը կառա-
վարեց Հ. Տիմօթէոս Հիմնեան: 1884 թ. սկզբում միաբա-
նութիւնը, թոյլութեամբ ներքին գործոց մինիստրի, դիմումն
արաւ ամբողջ Աստրօ-Սենդարիայի բնակիչներին՝ պարտքերից ազա-
տելու համար միաբանութեան Կ. Պոլսում ունեցած միսիայի հիմնա-
րութիւնը: Այդ աստիճան ուրեմն կորցրել էր այդ միաբանութիւնը
Թիւրքիայի հայ-կաթողիկեների համակրութիւնը: Աստրի-
ական կայսրը և ուրիշներ օգնութեան հասան, և պարտքը վճար-
ւեց: Միևնոյն ժամանակ Հռոմից ստացւեց միաբանութեան նոր
ընդարձակ կանոնադրութիւնը, հրամանով որ յուլիսին 1884 թ.
միաբանական ժողով գումարի՝ արքահայր ընտրելու համար: Ժո-
ղովը կայացաւ պապի պատուիրակ Վաննուտէլի արքեպիսկոպոսի նա-
խագահութեամբ, կարդացւեց կանոնադրութիւնը լատիներէն և

հայերէն լեզուներով և ապա ընտրութիւն կատարեց: Ընտրեց հ. Վարդան Եստեգար 12 յուլիսի 1884 թ. ձայների երկուերրորդական մեծամասնութեամբ: Ապա պապ Լէօ XIII նշանակեց նորան անւանական-արքեպիսկոպոս Սելիմբրիայի: Նորա արբահայրութիւնը տեւեց ընդամէնը երկու տարի: Յիշենք որ իւր ընտրութիւնից յետոյ շուտով նա ճանապարհորդութիւն արաւ դէպի Զիբենբիւրգէնի քաղաքները (Սամոշուլար, Կլաուդէնբուրգ, Եղիսաբեթպոլիս), ապա գնաց Կ. Պոլիս, Զմիւռնիա, Ալզին և Տրիեստ, այցելելու համար միաբանութեան հիմնարկութիւնները. սեպտեմբերին վերադարձաւ Վիեննա, իսկ յաջորդ 1886 թ. գնաց Հռոմ, որտեղից վերադառնալիս՝ հիւանդացաւ և վախճանեց Տրիեստում 23 յունիսի, 43 տարեկան հասակում: Դիակը բերեց Վիեննա: Վարդան Եզդիգարեանը միաբանութեան ամենակարևոր ոյժերիցն էր:

Երկու ամիս յետոյ 18 օգոստոսի միաբանական ժողովը ընտրեց արբահայր հ. Արսէն Այտընեանին գրեթէ միաձայն: Պապը զորանից յետոյ նորան տեւեց Սալամինայի անւանական-արքեպիսկոպոսի տիտղոսը, մարտ ամսին 1887 թ. հանդիսաւոր ձեռնադրութիւնը կատարեց Կ. Պոլսի հայ-կաթոլիկների պատրիարք Ստեփան Ազարեան:

Ներկայ 1895 թ. հոկտեմբերի 22-ին (նոր տոմարով նոյ. 3-ին) հանդիսաւոր կերպով տօնեց հ. Այանեանի յիսունամեայ քահանայութեան յօբելեանը, որով տօնուում էր նաև նորա գրական գիտական գործունէութիւնը: Եւ արդարեւ, հայր Այանեանը իւր բոլոր նախորդների մէջ միակն է որ կարող է պարծենալ գրական-գիտական վաստակներով: Այդ յօբելեանի առիթով միաբաններից հ. Գաբրիէլ վ. Մէնէվիշեան մի տեւոր հրատարակեց, ուր մի ամփոփ և ջերմ ոճով տեսութիւն է անուում հ. Այանեանի կեանքի և գրական գործունէութեան մասին ¹⁾:

Հ. Այանեան ծնեց 1825 թ. յունւ. 7/19 Կ. Պոլսում: Երբ 1827—28-ին Պոլսի հայ-կաթոլիկները արքայութեան դէպի Փոքր-

¹⁾ Լիակատար վերնագիրը տես Մուրճ № 11, լուսերի մէջ (Նոր տապաւն գրքեր):

Ասիա՝ Այտնեանի ծնողները ստիպեցին հեռանալ և իրենց երեք տարեկան երեխայի հետ՝ մատնեաժ ձմեռաց ձիւն ու բուքին՝ ուղևորեցին Անգորա, և ապա 1830-ին վերադարձան Պոլիս։ Այդտեղ նորան տւին նախ Վինետկի միաբանութեան դպրոցը, ուր պատահած հրդեհի պատճառով՝ վեցամեայ երեխան անցաւ Վինետկան հայերի Ղալաթիայի դպրոցը և ապա 1833 թ. նոյն միաբանութեան Պերայի վարժարանը մտաւ, իսկ 1835 թւականի մայիսին, ծանալած արդէն իբր շատ ուշիմ աշակերտ՝ տասը տարեկան հասակում Վինետա ուղարկեց՝ միաբանութեան մայր վարժարանը։ Այդտեղ նա ցոյց տւեց սէր և տաղանդ լեզուների մէջ. հայերէնի ու լատիներէնի ծանօթութեամբ աւելացաւ ծանօթութիւնը իտալերէնին, ֆրանսերէնին, տաճկերէնին, արաբերէնին, անգլիերէնին, գերմաներէնին. միաժամանակ նա անցաւ դպրոցում աւանդող այլ առարկաները. 17 տարեկան նա ուխտով հրաժարեց աշխարհականութիւնից և սկսաւ եկեղեցական ուսումնեը։ 18 տարեկան հասակում կատարած մի թարգմանութիւնը տպագրեց մի քանի տարի յետոյ, որ և ներկայացնում է նորա հայկաբանութեան առաջին նախափորձը։ Գորանից առաջ նա գրեց իբր նախափորձ «աստ-բաշխական տախտակ մը մոլորակաց դրից»։ 1845 թ. նոյեմբ. 1 ըստ նոր տոմարի՝ քահանայ ձեռնադրեց։

Երիտասարդ վարդապետը կարդում էր իւր ձեռքն ընկնող ամեն գրաբար գիրք կամ ձեռագիր։ Այդ ժամանակները գրաբարի ուսումը երկու ճիւղի էր սկսում բաժանել—դասական գրաբար հայերէնի և յետին դարերի գրաբար հայերէնի։ Ճանաչել և դորանով իսկ ջոկել զուտ, մաքուր, դասական ոսկեդարեան գրաբարը՝ ընդհանրապէս գրաբար գրած հայերէնից—այդ էր խնդիրը, որի վրայ աշխատել էին գլխաւորապէս Գարագաշ և Գաթըրճեան. Այտնեան եկաւ շարունակելու այդ գործը և ոսկեդարեան գրաբարին մոելը տւեց նա 1845 թ-ին Յիցերոնի Միլօի ճառի թարգմանութիւնով։

Հմտութիւն ձեռք բերած լինելով ձեռագրեր կարդալում՝ Աղաթանգեղոսի անընթեռնելի գրերը առաջին անգամ նա կարդաց։ Իսկ նորա հմտութիւնը հայերէնում դրոյեց Արիստակէս արքայօրը, որ Այտնեան նոր կտակարանի քննութիւն կատարի՝ հա-

մեմատելով ամեն ծանօթ ձեռագրերի հետ և նշանակելով տարբերութիւնները, որ և կատարեց չորս ամսում:

1847 թ. (հայ-կաթոլիկ) Յակոբ Զեւեպի Տիւ զեանցի հիւր գալը վանքին՝ պատճառ եղաւ որ 1851-ին Այտնեան արաբերէն մի մեծ երկրագունդ շինեց, որ մնաց ձեռագիր, իսկ 1848-ին արդէն կազմել էր նոյնը հայերէն տառերով, որից մի քանի հատ միայն սուլագրւեց չորս գոյներով՝ մեծ մաքրութեամբ, որ և դրատուեց ժամանակի լրագիրներին:

Միաբանութեան և այլ գործերով տասը տարի Կ. Պոլիս, Զմիւռնիա, Ալեքիս և Պարիզ, 1862-ին էլ Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքը շրջելուց յետոյ՝ Այտնեան մտադրւեց հրատարակել տարիներից ի վեր սկսած իւր աշխատութիւնը որ և մնաց նորա ամենակարեւոր գրական-գիտական գործը, — «Քննական քերականութիւն արդի հայերէն լեզւի» հանրածանօթ գործը որ պատրաստ լինելով 1865-ին և լոյս տեսնելով 1866-ին՝ հիացք է պատճառում նաև այժմ՝ երեսուն տարի անցնելուց յետոյ:

Աշխարհաբար լեզւի այդ քերականութիւնը գրելու համար նորան հարկաւոր էր բուն ժողովրդական լեզւի մօտաւոր ծանօթութիւն, որ և նա ձեռք բերեց զբամազէտ Հ. Կղեմէս Սիպիլեանի հետ ճանապարհորդելով Փոքր-Ասիա. բայց այդ ճամբորդութիւնը, որ պիտի շարունակէր մի քանի տարի և որ պիտի ընդգրկէր Տաճկա-Հայաստանը և թէ Կովկասը, խափանւեց Արիստակէս աբբահօր հիւանդութեան ու մահւան պատճառով: Իսկ Յակոբ Պողաճիի աբբահայրութիւնը երեւի այլ ևս նպաստաւոր չէր այդպիսի գիտական ուսումնասիրութիւնների համար:

Այտնեանի «Քննական քերականութիւնը» մի գլուխ գործոց է հայերէնագիտութեան, և իբր այդպիսին՝ նա մնացուն նշանակութիւն ունի, չնայած որ, որքան մենք դատել կարող ենք, աշխարհաբարի ներկայիս շինւածքը Այտնեանի «Քննականին» չէ պարտական: Եւ մեր խօսքը ի հարկէ արեւմտեան հայոց գրական լեզւին է վերաբերում, որի զարգացնողներից շատերը Այտնեանին միայն անունով են ճանաճել: Ճիշդ է և այս, որ Այտնեանի լեզւի և ներկայիս արեւմտեան գրական լեզւի մէջ մասնական տարբերութիւններ կան, մանաւանդ հոլովների մէջ, ուր Այտնեան զիջողութիւններ է արել

գրաբարին, որ արեւմտեան հայերէնով լաւագոյն գրողները այսօր չեն ընդունում, մինչդեռ իւր համաձայնութեան և խրազների շինւածքի մէջ զուտ աշխարհաբար է ¹⁾։ Այդ պատճառով և ճիշդ է դատում հ. Մենեվիշեան, ասելով որ որքան արեւմտեան աշխարհաբարը «փոփոխութեան ենթարկել ուզենք՝ պիտի կրէ միշտ գոնէ յընդհանուրն՝ 1866-ի նկարագիրն»։

Ճանաչւած լինելով իբրեւ մաքուր հայերէն գրաբարի բարձր գընահատողներից մին՝ իւր ժամանակին զարմանալի է թւել որ Մխիթարեաններից մէկը պիտի հանդէս գուրս գար մաքուր աշխարհաբարի կանոնաւորութիւնը ապացուցանելու համար։ Իւր ժամանակին, երբ աշխարհաբարի դործածութիւնը դեռ ևս խնդիրների շարքումն էր շատ շատերի համար, մանաւանդ արեւմտեան հայերի մէջ, և երբ նոյն իսկ աշխարհաբար գրելու յաւակնութիւն ունեցողները գրաբար գրողներից միայն զանազան աստիճաններով էին հեռու, մի այդպիսի ժամանակ դասական գրաբարի ներկայացուցիչ մի կենտրոնավայրում, որպիսին Մխիթարեանների երկու միաբանութիւններն են, կանոնաւոր աշխարհաբարի անհրաժեշտութեան փոռաւոր խոստովանանքը և ջատագովութիւնը արդարեւ երեւոյթ էր, և աւելի քան երեւոյթ — դա մի դարադլուխ էր, որովհետեւ այդ խոստովանութեան և ջատագովութեան յայտագիրը Այտեանի «Քննական քերականութեան» պէս թանկարժէք յիշատակարանն էր։

Այս ամենից չպէտք է եզրակացնել թէ Այտեան գորանով մէջք շուռ տւեց գրաբարին։ Ընդհակառակը՝ դորանով նորա հիացմունքը գրաբարից ոչ մի կերպ չնսեմացաւ։ Նորա ասածը այս էր ինչ բոլոր ողջամիտ մարդիկ պնդում էին, այն է որ մեր այժմեան գրական լեզուն պիտի լինի աշխարհաբարը, որ գրաբարը իբր սովորական լեզու անկարելի պիտի լինի ժողովրդի բերանը դնել։ Այդ իսկ հիման վրայ նա չի պահանջում որ ամեն ոք գրաբար գրել գիտենայ, թէև ցանկալի է համարում որ ամենքը հասկանան գրաբարը։ Համաձայն այդ հայեացքին՝ նա պահանջում էր որ նախ աշխարհաբար սովորցւի և ապա միայն գրաբարը։

¹⁾ Համեմատել, օրինակ, Արշակ Չոպանեանի վկայութիւնը Հաւրե-նի ք լրագրի համարում առ 13 նոյեմբերի։

Հ. Այտնեան գործել է նաև որպէս ուսուցիչ, տեսուչ, նկարիչ, տրւեստագէտ, երաժշտագէտ և, իւր աբբահայրութեան միջոցին՝ նաև իբր ամսագիրքի ղեկավար:

Իբր դասատու նա առաջին անգամ գործեց Զմիւռնիայում 1851 թ., ապա 1854-ին Վիեննայի վանքի վարժարանում, 1855 կրկին Զմիւռնիայում, 1856-ին իբր նոյն քաղաքի աւստրիական հիւպատոսի որդոց դաստիարակ և դասատու. 1867-ին նշանակեց վարիչ Կ. Պոլսի Մխիթարեան վարժարանի, որ և տեղեկ մինչև 1876 թ.: Իսկ այդ տարւանից մինչ աբբահայր ընտրւիլը 1886 թ.-ին՝ նա վարեց զանազան միաբանական պաշտօններ և 1883-ից սկսած իբր մայր վանքի մեծաւոր, մինչև 1886 թ., երբ աբբահայր ընտրւեց:

Այտնեանի իբր մանկավարժական գործիչի մասին մենք չէինք կամենալ խօսել, ղեկավարելով հ. Մենելիչեանի զբօսըկով. և դորա պարզ պատճառն այն է, որ Վիեննայի Մխիթարեանների գրչի տակ, երբ հարկաւոր է իրենց օգտին օրինակներ բերել՝ (այս դէպքում Կ. Պոլսի վարժարանից դուրս եկածները) ամեն մի հասարակ զրոյ դռնում է արդէն մի խոշոր մեծութիւն:

Աւելի ակներև է Այտնեանի վաստակը եկեղեցական ձայնագրութեան համար: Խնդիրը այս էր որ հայ եկեղեցական երգերը մաքրեն օտարամուտ յաւելածներից: Այտնեան այդ խնդրով զբաղւել սկսեց 1854-ին, իսկ 1855-ին նա ձայնագրեց եւրոպական նոտաներով. ապա 1876 թ.-ին պրոֆեսոր Վալսի օգնութեամբ նա զբաղւեց իւր ձայնագրութեան սրբագրութիւններով, որ և փորձի համար վիմագրել տեղ թէ Ձայնաւոր Պատագագի եղանակները, իւր վարիացիաներով, և թէ շարականներից զլիւսւորները, որոնց մէջ աւելի ակներև էր տեսնուում յունական կամ ասորական դրոշմը: Դեռ տպագրութեան չյանձնած՝ Այտնեան 1883—84 թւականներին իւր գործը տեղ ի քննութիւն Վիեննայի եկեղեցական երգերի ընկերութեան (Ambrosius-Verein) պրոֆեսոր Յոֆսէփ Բէօհմի (Joseph Böhm): Բէօհմը կազմեց խումբը և նոյն տարին՝ յաջող փորձից յետոյ՝ մոտուցւեց Հանդիսական Պատարագը երաժշտութեամբ Պարտիտուրը՝ թէպէտ ոչ վերջնականապէս՝ տակայն տպագրւեց, նոյնպէս առանձին ձայները՝ եւրոպական տառե-

րով ի գլխութիւն օտարազգի երգիչներէ: Այնուհետեւ գրեթէ 8—9 անգամ նոյն յաջողութեամբ մատուցեց այս պատարագը, երբ յանկարծ վերջի սրբազրութիւնն արած ժամանակ պրոֆ. Բէօհմ վախճանեց. դարձեալ հրատարակութիւնը ուշացաւ. բայց նոյն գիտնականի եղբայրը՝ որ նոյնպէս իբր եկեղեցական երգեցողութեան պրոֆեսոր մեծ անուն ունի, իւր վրայ է առած գործի շարունակութիւնը:

Այտնեանը յայտնի է նաեւ իբր գծագրիչ և նկարհան: Ղորաշնորհիւ նա հարստացրել է Մխիթարեան տպարանը այլ և այլ տեսակ գրերով, որոնց նմուշները կարելի է տեսնել Վիեննայի Մխիթարեան տպարանից դուրս եկած հրատարակութիւնների և թէ մի քանի այլ թերթերի մէջ (ւէանդէս Ամսօրեայ, Վըրբլեր, Տարազ, Արարատ):

Այտնեանի գծագրած օրինակներով Մխիթարեանների պատարաստած տառերը շատ բազմատեսակ են և մէջը նկատուում է ճաշակ: Մի կողմ թողնելով այլ և այլ զարդատառերը, տառերի բազմատեսակութիւնը, որի նկատմամբ ոչ մի այլ տպարան այսօր չի մրցում, սակայն, նկատենք որ ամենագործածական հայկական տառերի գլխաւոր պակասութիւնը նաեւ հայր Այտնեան չկարողացաւ վերացնել. մենք ակնարկում ենք այն պակասութեան վրայ, որի շնորհիւ ա և տ, գ և դ, զ և ղ, ճ և շ ս և ո չափազանց հեշտութեամբ իրար տեղն են բռնում տպագրութեան մէջ:

Վերջապէս Այտնեանի գործն է ւէանդէս Ամսօրեայ ամսաստեղծի հիմնադրութիւնը: Այդ թերթը հիմնեց Այտնեանի արքայութեան երկրորդ տարին, այն է 1887 թւականին, և այսօր յաջողութեամբ շարունակուում է: Այդ թերթը, սր կոչւում է քարոյական, ուսումնական, արւեստագիտական, դատած իւր այն նիւթերով, որոնք և թերթի արժանիքն են կազմում, իսկապէս ոչ բարոյական է, ոչ ուսումնական և ոչ արւեստագիտական: Բարոյախօսական ոչինչ չկայ նորա մէջ—և, ըստ մեզ, դա մի արժանիք է և ոչ պակասութիւն,—և ոչ էլ ուսումնական թերթ է—որովհետեւ գիտնական նիւթերի մասին թերթը չի զբաղւել. իսկ արւեստներին, որքան մենք կարողացել ենք հետևել այդ բաժնին—թերթը մի գրւածք է տւել՝ կարծեմ մոմ շինելու արւեստի մասին: Եւ,

ասկայն, «Հանդէս Ամսօրեան»-ն ոչ միայն աւելորդ թերթ չէ, այլ և իւր տեղն ունի հայ պարբերական մամուլի մէջ: Թերթը մեծ տեղ է տալիս հայկական հին գրականութեան և ձեռագիրների ուսումնասիրութիւններին, և շնորհիւ դորան՝ մինչ այժմ առանձին գրքերով արտապուած են այդ ամսաթերթից քսանի մօտ հատորիկներ (Ազգային մատենադարանն անունով), որոնց գլխաւոր նիւթը հայկական ուսումնասիրութիւններ են թէ ինքնուրոյն և թէ մասամբ թարգմանական. նոցա մէջ են նաև հայկական մի քանի դաղթափայտերի ուսումնասիրութիւնները: Այլ և ձեռնարկած է հայկական բոլոր ձեռագիրների ցուցակները կազմելուն, որ և կատարւում է Վիեննայի Մխիթարեաններին պատիւ բերող եռանդով և հմտութեամբ: Այդ հրատարակութիւններից ոմանք իրենց գնահատութիւնը գտել են «Մուրճ»-ի մէջ: Հայկական ուսումնասիրութիւնները դրած լինելով քննական հիմունքի վրայ, այլ և շնորհիւ համեմատապէս կանոնաւոր լեզւին, (որ կատարելապէս հակառակ է «Բազմավէպի» անճոռնի լեզւական խարնուրդին) և խնամքով կատարւող տպագրութեան՝ թերթին գրական նպաստներ հասնում են նաև Վիեննայի Մխիթարեաններից դուրս հայերէնագէտ գիտնականներից. և այդ ամենի շնորհիւ «Հանդէս Ամսօրեան» այդ ճիւղի համար ներկայանում է անհրաժեշտ թերթ նոցա համար, որոնք հետևում են հայկական ուսմունքներին:

Ահա այդպէս է ներկայանում հայր Այտնեան իւր արդէն մօտ 70-ամեայ կեանքի ընթացքում: Վաստակաւոր կեանք, որ անկասկած արժէր որ տօնէր ոչ միայն իւր միաբանակիցներից, այլ և ընդհանրութիւնից: Բայց երբ—ահա խնդիրը, որը ստիպում է մեզ շօշափել Մխիթարեանների ամենափափուկ ջիղը: Այտնեանին տօնեցին մի այնպիսի ժամանակ—երբ ամբողջ աշխարհք դղրդում էր Տաճկա-Հայաստանից եկող լուրերից—բայց Վիեննայի Մխիթարեանները մնացին անյրդելի: Մեր ընթերցողներին աւելի պարզ լինելու համար պէտք է յիշենք որ Վիեննայի Մխիթարեանների և մանաւանդ հայր Այտնեանի օրդան «Հանդէս Ամսօրեան»-ն ունի նաև քաղաքական բաժին: Բայց կարճ էք երևուկայել որ այդ

բաժնու՞մ, ուր ինչ քաղաքան լուրեր չաւէք որ զետեղու՞մ են, զուր կ'որոնէք որ և է յիշատակութիւն ներկայումս և արդէն մի տարուց աւելի ամբողջ աշխարհքը յուզող հայկական խնդրի մասին?!

Դորա փոխարէն նոքա մտածեցին տօն կատարել: Այդ տօնախմբութեան նկարագրիւր, կատարւած նոյն Մխիթարեանների ձեռքով նոյն իրենց օրգանում՝ այժմ մեր աչքի առջևն է: Այդ նկարագրի և Մխիթարեան հայրերի խոկմունքների մէջ էջեր դտանք, որոնք մեր նողկանքը բերին:

Մենք արտագրում ենք—և մեզ հետ թող մեր ընթերցողները դատեն:

«Զուգադիպութիւն մ'եկաւ աւելի նշանաւոր ընել այս հանդիսին « տարեթիւր, ճարիներէ հետէ բաղձացւած, չուսացւած իրի մը ¹⁾ դոր- « ծագրութիւնն՝ ²⁾ որ ծաղկալից առաջաւ մը կը խոտանալ աղղալին « չառաջադիմութեան, Ալտնեանի լօբելեանին ժամանակները պատահ- « ցաւ... ³⁾ Այս պարզ զուգադիպութիւն մը անւանեցինք. բայց ոչ ա- « պաքէն պատմութեան երեւելի դիպածներն պատահականութեան օրէն- « քէն կ'առնուն իրենց մեծ կամ փոքր նշանակութիւնը ⁴⁾, Թերես միշտ « տխուր զգացմունք մը՝ եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ ըստ մասին միջադէ- « ալս նշանաւոր հանդէսը ⁵⁾, բայց լամենալն դէպս միշտ—սկզբնաւորու- « թիւն մըն է: Եւ աչսօր տոհմալին պատմութեան մէջ նշանաւոր տարին « կը պարունակէ իւր օրաթիւերուն մէջ Ալտնեանի Յօբելեանին ամսաթիւը « գոնէ, եթէ ոչ օրաթիւը...» ⁶⁾:

Մենք այս իրողութիւնները պէտք չէինք ունենալ առաջ բերելու, եթէ մեր խօսքը միմիայն հայր Ալտնեանի մասին լինէր. բայց այս վաստակաւոր և տաղանդաւոր գրական և զեղարւեստի մար-

¹⁾ Այդ իրի մը խօսքով Մխիթարեանները ակնարկում են ռեֆորմ-ները, որ սուլթանը ստորագրեց հոկտ. 5-ին:

²⁾ Մուլթանի իրադէլին չաջորդած կոտորածները արդեօք...

³⁾ Բազմակէտերը բնագրին են:

⁴⁾ Իսկ մի ֆիլիսոփայութիւն է, որ ի հարկէ, ամբողջապէս իւր հեղինակներին չետ ենք ընծալում:

⁵⁾ Ալտինքն, ուրեմն, Ալտնեան այնքան նշանաւոր մարդ է, որ նուրան տօնելու ցնծութիւնը միայն մասամբ կարող է նոսրեմանալ աղղի կոտորածով պատճառած սուգով, չէ որ միայն մի քանի տասնհազ հազար հաշուաւոր շահանքներ են կոտորւել...

⁶⁾ Բազմակէտերը միշտ բնագրին են:

դու մասին խօսում ենք կից Վիննայի Մխիթարեան միաբանութեան պատմութեան հետ. իսկ մի հայկական մարմնի վարչողութիւնը մի ամենակենսական խնդրում, ինչպիսին տաճկահայկական խնդիրն է—դա կարեւոր հարց է։ Այդ հանգամանքում այլ և այլ արւեստական ու կեղծ հռետորութիւններ միանգամայն անտեղի են։ Հանդէս Ամսօրեայի տաճկա-հայկական խնդրի մասին պահպանած կատարեալ լռութեան պատճառով մեր աչքում իրենց արժէքը մի մեծ մասով կորցնում են հայր Այտնեանի այն խօսքերը, որոնցով նա իւր շնորհակալութիւնն էր յայտնում։ Ահա թէ «Հանդէս Ամս.» (նոյեմբերի համար, էջ 343) ինչ է գրում այդ մասին.

«Հակիրճ բալց սրտաբուխ խօսքերով չափանեց Այտնեան իւր շնորհակալութիւնն, նախ ներկայից, երկրորդ՝ հեռավորաց, որ «աւսպիտի «անչարմար 1) ժամանակ մը, պիտի տօնաւէր ծիծաղաղէմ երեսը, «մինչ սղալ պէտք էր և լալ... Սակա՛ն ընդդէմ իմ կամացս մասնաժողովքներ կազմեր էք, քաջալերութիւն գտեր էք ի մերձավորաց և ի «հեռավորաց»։ Եւալէն։

Մի այլ տեղ (էջ 354) միաբանութեան թերթը խոստովանում է հանդէս կատարելու անցարմարութիւնը.

«Պէտք չէ սակա՛ն մոռանալ թէ աւսպիտի անչարմար ժամանակ մը, չորում հեռավորք կենօք չափ կը մաքաւին ի պաշտպանութիւն կենաց, ալս չափն իսկ աւելորդ պիտի «նկատուի, 2) եթէ ընտանեկան հանդիսաւորութեան նկարագրին «սահմանն աւելի լալնցընիլ ուզէինք 3)։ Երկրորդ՝ կան հանդիսութիւնք «որ կը չետաճգնին, եթէ նկատողութեան առնւին ամեն հանգամանք «տեղւոյ, ժամանակի, անձին և ալն և ալն և ալն. բալց ապագային «անստուգութիւնը, պարագայից բերմունք և ալն և ալն, չատ անգամ «ստիպմամբ իսկ կը բռնադատեն, կարծես, զմարդ իւր բաղձանքները «զսպելու և ալնց կամաց 4) համակերպելու»։

Այդ ո՛ւմ կամքին են կամեցել համակերպել—մեզ համար մութ է։

Այս ամենը կարծում ենք որ բաւականին բնորոշ է Մխիթա-

1) Նօտըրը բնագրինն են։

2) Ստորագծումները մերն են։

3) Էլ աւելի «լալնցնելը» որն է, չենք հասկանում։ Դա էլ մի զուտ ոճաբանութիւն է։

4) Ստորագծումը մերն է։

րեան միաբանութեան համար, որպէս զի աւելորդ չդատուէր այս պատմական տեսութեան մէջ առաջ բերւելու:

Եւ այժմ անցնենք:

Այտնեանի յօբելեանով Մխիթարեանները երկրորդ փառաւոր յօբելեանն էին տօնում միաբանութեան հիմնադրութեան օրից ի վեր. առաջինը բաժին ընկաւ երկրորդ արքայազր Արիստակէս արք. Ազարեանին: Բայց մի տարբերութիւն կայ այս երկու յօբելեանների մէջ. մինչդեռ Արիստակէսին տօնեցին միմիայն իւր կաթողիկ կրօնակիցները, Այտնեանը իւր կողմն ունէր հայութեան ընդհանրութիւնը և, չլինէր տարւայ անաջող ընտրութիւնը—ընդհանրութեան զշացմունքները աւելի ևս բուռն պիտի արտայայտէին: Յօբելեանին ստացւեցան ութսուն և եօթ հեռագիր սոսկ անհատներից և թէ հաւաքական մարմիններից, և դոցա մէջ նաև Ռուսաստանի և մասնաւորապէս Կովկասի հայերից և հիմնարկութիւններից, այլ նաև մի քանի տասնեակ շնորհաւորութիւններ նամակներով Եւրոպայի զանազան կողմերից: Որ Տաճկահայերը, Կ. Պոլսից և Զմիւռնիայից դուրս, մասնակցութիւն չունեցան՝ այդ արդէն շատ է հասկանալի,—հաղիւ երեք-չորս շնորհաւորութիւններ Կարինից, Ալաշիից, Իզմիրից:

Մի օր առաջ աւստրիական կայսր Ֆրանց Յովսէփ շնորհեց յօբելեարին «Ֆրանց Եոզէֆ կարգի» մեծ ժապաւէնն ու մեծ խաչը. իսկ յօբելեարի օրը պապի Վիեննայի նւիրակ Ալլիարդի՝ յայտնեց նորան որ պապը նորան կարգել է իւր «սենեակի թագադիր», «Հռոմայ Գահի առնթերակաց» և «Հռոմի կոմս» (միշտ ի հարկէ զուտ անւանական տիտղոսներ) և յանձնեց դորա վերաբերեալ գրաւոր զոկումէնտները:

Այտնեանը բարձրացրեց Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան յարգը այն ընկա՞ծ դրութիւնից, որի մէջ էր նա Յակոբ Պողաճեանի արքայազրութեան օրերով: Եւ մեզ թուում է թէ իւր պատրաստած նոր շկոյալով՝ նա տանում է Վիեննայի միաբանութիւնը դէպի մի աւելի օգտաւէտ դործունէութիւն, քան Բողաճին և նոյն իսկ Արիստակէս Ազարեան, որոնց ժամանակ կրօնական մոլեռանդութիւնը առաջին գծի վրայ էր դրւած:

Վերջացնենք այս տեսութիւնը Վիննայի Միթարեան միաբանութեան գործունէութեան մասին ընդնանուր տեղեկութիւններով ¹⁾։

Միաբանութիւնը ունի մի կենտրոնական տուն Վիննայում, որի նպատակն է միսինարներ և զիտնականներ պատրաստել։ Տղաները ընդունուած են 11—18 տարեկան հասակում—հայ-կաթոլիկներէից, առանց երկրի խորութեան։ Դասընթացքը համապատասխանում է աւստրիական գիմնազիին, աւելացած մի քանի լեզուներ և կրօնական գիտութիւններ։ Դասաւանդութիւնը հայերէն է, ուսուցիչները՝ գրեթէ ամենքը միաբաններ։

Միաբանութիւնը ունի դրադարան, բաղկացած 16.000 գրքերից, ցորոնք կազմուած են 33.000 հատոր. մի ժողովածու հին հայկական ձեռագիրների, մի ֆիզիկական կաբինէտ, խեցիների և միներալների ժողովածու, մի հնաբանական թանգարան և դրամների ժողովածու՝ բաղկացած 6.500 կտորից։

Կենտրոնական դպրոցը 1810-ից շինչ 1887 թ. ունեցել է ընդամենը 400 աշակերտ։ Ներկայումս աշակերտների թիւը հասնում է 40-ի, որի մի երրորդը Աւստրիայի հպատակ հայեր են։

Բացի դպրոցից՝ կենտրոնում ունին մի եկեղեցի։

Միաբանութիւնը ունի հաստատութիւններ Թիփրքիայում։ Մի տարրական դպրոց հիմնւեց նախ Կ. Պոլսում, իսկ 30-ական թւականներին հիմնւեց նաև մի միջնակարգ դպրոց։ Հակա-հասունեան շարժումից յետոյ դպրոցը խեղճացաւ և 1877 թ. փակւեց, 1884 նորից բացւեց. աշակերտների թիւն է 60-70 հոգի, որոնցից կէսը գիշերօթիկ, կէսը երթևեկ։ Կայ և մի ծխական եկեղեցի։

Միսինարական տուն հիմնւեց 1828 թ. Սուլաւաչում, այս Ռուսաստանի Սուգիլիսու քաղաքում, որ փակւեց 60-ական թւականներին։ 1839-ին միաբանութիւնը Հռոմում մի դպրոց հիմնեց, որ յետոյ ստիպւեցին ծախել։ 1840 թ. միսինարներ ուղարկեցին Դիարբեքիւր և Զմիւռնիա։ Վերջինումս մի քանի

¹⁾ Որ առաջ են բերւած լօղածիս սկզբներում չիշած գերմանական բրոշիւրի մէջ, տպւած 1887 թ., որից դէս հազիւ թէ զգալի փոփոխութիւններ եղած լինեն։

տարի յետոյ տարրական դպրոց հիմնեցին, իսկ 1856-ին մի միջնակարգ դպրոց, որը գործում էր մինչ 1883 թ., որից յետոյ չկարողացան շարունակել և իջեցրին տարրական դպրոցի աստիճանին:— Միսիոներական կաթարան հիմնեց նաև Զմիւռնիայից ոչ հեռու Այդին քաղաքում, ուր այժմ էլ երէք միսիոնարներ կան:

Տրիեստում մի ժամանակ ունեցած դպրոցը փակեց. բայց մինչ այժմ էլ միաբանութիւնը ունի այնտեղ մեհաստուն, մի հասարակական եկեղեցիով:

50-ական թ.-ների վերջը Հռոմի Պրոպագանդայի ցանկութեամբ Վիենայի միաբանութիւնը երկու միսիոնար ուղարկեց Պարսկաստան, բայց տասը տարի միայն ունի միսիոներական կաթարանը գոյութիւն ունեցաւ:

Միաբանութիւնը 60-ական թ.-ների վերջը իւր վրայ ընդունեց Նէուգայ քաղաքի կաթողիկ ծուխը, ուր մեհաստուն և եկեղեցի չինեւ տեղ: Այդտեղի քահանան այցելում է նաև Բալկանեան երկիրներում և Ռումինիայում ցրած հաշ-կաթողիկներին:

1870-թւականին միաբաններից Աէկը Կարինումն էր. 1877 թ. տեղափոխեց Տրապիզոն, ուր դպրոց ունին հիմնած: 1876 և 1879-ին միսիոնարներից մի քանիսը Գալիցիայումն են, իսկ Սամոշուլարում ունին նաև դպրոց:

Միաբանութիւնը տպել է մինչ 1887 թ. շուրջ 300 հայերէն գիրք (վեներիկցիք մինչ նոյն ժամանակները տպել էին մօտ 700 գիրք), չհաշւած գերմաներէն և լատիներէն տպածները: Հայերէն տպած ինքնուրոյն և թարգմանական գրքերը վերաբերում են ամեն կարգի ճիւղերին:

Միաբանութիւնը, որպէս զիտէնք արդէն, ունի տպարան և 1838-ից սկսած մի ձուլարան և տառերի մաշեր (հայերէնի համար 2400 հատ, մի մեծ մասը Այսնեանի գծադրութեամբ և Բրէնզլէր ու Մարկլովսկիի ձուլարանում փորագրած):

Այս է տհա Վիեննայի Միսիթարեան միաբանութեան համառօտ պատմութիւնը և նորա գործունէութեան նկարագիրը:

Գ Ր Ա Ւ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՆՐՁՆԿԵԱՆՑ Գրիգորիս. — Պատմութիւն մանկավարժութեան (հայկական կրթական բաժնով) Թիֆլիս, տպ. Շարաձէի. 1895 թ. 318 էրես, գինն է 1 ռուբլի:

Մի քանի տասնեակ տարիներում մեր մանկավարժական պրակտիկայում թիւնը բաւականին մեծ չափով աճել է արեւ. նամանաւանդ նշմարելի է մեր մէջ Հերբարտական շկոյալի ազդեցութիւնը: Կատարական ձևական աստիճանները, կուլտուրական պատմական դադարաւորը, առարկաների կենդանացումն մեզ անձանօթ դադարաւորներ չեն: Այդ վերջինները չաճախ են նկարագրել, բացառել Յիւլերի հաւաքակերտների միջոցով, նոյն իսկ և երկտասարդ Ռալֆականներն էլ անգործ չեն մնացել, նոքա ևս աշխատել են և աշխատում են իրանց ուսուցչապետի սկզբունքները տարածել իրանց հալոնակից ուսուցիչների շրջաններում: Սակայն որքան և հաւուսուցիչը ծանօթ է մանկավարժութեան սկզբունքներին և կարողանում է նոյա գործողել, բայց և ահապէս ալ սկզբունքները տրած են մեր հաւուսուցչին, որպէս գիտութեան վերջնական եզրակացու-

թիւներ, առանց նոյա սեռական պատմական (genetisch - historisch) զարգացման. հաւուսուցիչը զոտէ Մանդինեանի, Բահաթրեանի և շատերի երկասիրութիւնների շնորհիւ մանկավարժական շատ սկզբունքներ, բայց եթէ հարցնէք նորան թէ ապա կամ աչն սկզբունքն ինչպէս է զարգացել, ո՞ր մանկավարժի օրով է ալդ վերջինը արծարծւել և ինչպէս է սակաւ առ սակաւ հասել ալմանդ զարգացման, նա ձեռ ոչինչ չէ կարող պատասխանել: Ահաւասիկ, որպէս զի կարելի լինի լրացնել հաւուսուցչի մտաւոր շրջանի ալդ թերութիւնները, պակասութիւնները, մեզ կարեւոր էր ունենալ մի «մանկավարժութեան պատմութիւն»: Երաւարեւորութիւնը մեր մանկավարժներից շատերն են հասկացել և շատ անգամ է խօսք եղել ալդպիսի մի ձեռնարկութիւն ունենալու մասին, սակայն ալդ խօսքը մնացել է «ձա՛ն բարբառոյ չանապատի»: Գորաւ պատճառը շատ պարզ է. մանկա-

վարժութեան պատմութիւն գրողը պէտք է առաջին՝ օգուտ քաղէ պատմութեան խսկական աղբիւրներէրից, աչխինքն ստումնասիրէ մանկավարժներին և աղբիւրսով անմիջապէս ծանօթանալ աչս կամ աչն մանկավարժի տեսութեանը և ոչ պատմաբաններից: Երկրորդ՝ մանկավարժութեան պատմաբանը պէտք է առանձնապէս ուսումնասիրած լինի մի մանկավարժական սիստեմ և հետևէ աչդ վերջինին, որպէս զի աչս կամ աչն մանկավարժի տեսութիւնը նկարագրելուց և պարզաբանելուց չետու, ենթարկէ քննադատութեան, ցուց տալ նորա թէօրիալի լաւ և վատ կողմերը, ջուկէ մանկավարժի արտապալտած մտքերի մէջ լաւագոյնը, որին կարելի է դասական նշանակութիւն տալ:

Նրբորդ՝ բաւական չէ, որ մէկը ուսումնասիրել է լիովին աչս կամ աչն մանկավարժի տեսութիւնը և ինքն էլ պատկանում է մի որեւիցէ մանկավարժական շխուալի, որը պէտք է հիմնաքարը կազմէ նորա քննադատութեան, աչլ անհրաժեշտ է նոչնպէս, որ նա կատարեալ ծանօթ լինի ժամանակաշրջանի ոգու հետ: Աչն պատմաբանը, որ չէ հասկացել ժամանակի կրթական ոգին, նա վատ պատմաբան է: Պարզենք մեր ասածները մի օրինակով: Մի պատմաբան, որ չանձն է առել գրելու, գիցուք, Ռուսօի մանկավարժական տեսութիւնը, նա պէտք է նախ պատկերացնէ աչն կեանքը, որի ծնունդն է Ռուսօն, չէ որ իւրաքանչիւր մեծ մարդ ծնունդ է իւր ազգի բարոյական և մտաւոր շրջանի:

Ռուսօն ծնունդ է աչն դարի, երբ Քրանսիական ազգի կուլտուրական չառաջադիմութիւնը կանգ է առել, ազգի բարոյական կեանքը ոտնակոխ է արած, Ապա պատմաբանը պէտք է պարզաբանէ նորա մանկավարժական տեսութիւնը և վերջ ի վերջու երևան հանէ աչն նշանաւոր սկզբունքներն, որի շնորհիւ Ռուսօն առաջնակարգ տեղ է բռնում դասական մանկավարժների շրջանում:

Պարզելով մի ճամբարտ պատմաբանի չատկութիւնները, դառնանք աչժամ պ. Գրիգորիս Նրդնկեանցի Պատմութիւն մանկավարժութեան վերնագրով երկասիրութեան:

Աչդ գիրքը չէ համապատասխանում առաջին պահանջին. հէնց հեղինակը ինքն էլ խոստովանում է իւր չառաջաբանում. «Աոչն գրաւոր գործը չաշողութեամբ գլուխ բերելու համար մենք օգտւած ենք օտարազգի նշանաւոր մանկավարժների աշխատասիրութիւններէրից՝ մերթ համաօտելով, մերթ ընդարձակելով և տեղ-տեղ էլ մի քանի մասեր նույնութեամբ չառաջ բերելով: Աչս վերաբերմամբ ընդհանուր մանկավարժութեան պատմութեան ճիւղի մասին մեզ շատ նպաստած է «Տեսութիւն մանկավարժական պատմութեան Նշնիցու, որին և առաւելապէս հետևած ենք. սորանից չետու օգտուել ենք Գիտտեսի, Մողղալիսկու և մասամբ էլ Կ. Շմիդտի մանկավարժութեան պատմութիւններէրից»:

Երկրորդ կէտի վերաբերմամբ մենք միաչն աչնքանը կ'ասենք, որ եթէ պարոն Նրդնկեանցը աչս կամ

աշխատեմը ուսումնասիրած և նորան հետևող էլ չլինի, կ'ունենալ ինքնուրույն համոզմունքներ, ինչպէս և գիրքը վկայում է, աչս կամ ալն մանկավարժի սկզբունքներից գոհարը հասարակ քարից զանազանելու:

Նրբորդ կէտի վերաբերմամբ, մենք համարձակ կարող ենք ասել, որ հեղինակը շատ քիչ ուշադրութիւն է դարձրել ազգերի կրթական ոգու վերաջ. նա զետեղել է իւր երկասիրութեան մէջ միմիայն իւրաքանչիւր մանկավարժի համառօտ կենսագրութիւնը, որին և կցել է նորա մանկավարժական տեսութիւնը, առանց առաջ բերելու թէ աչս կամ ալն մանկավարժը ինչ հանգամանքների ներքոյ հասել է իւր սկզբունքներին: Օրինակի համար, մենք տեսնում ենք, որ իդէալականութիւնը մանկավարժական սկզբունքների մէջ ֆրանսիական հոգի վերաջ երևան է դալիս Ռուսոյ, իսկ գերմանական հոգի վերաջ — Պեստալուցու մէջ: Ռուսոյ ունեցած մեծ ազդեցութիւնը Պեստալուցու վերաջ ոչ ոք չէ կարող ուրանալ: Այդ ազդեցութիւնն ալնքան մեծ է, որ ամենալն քալլափոխում Պեստալուցու երկասիրութիւնների մէջ կարող ենք նկատել: Ռուսոյ սկզբունքների հետքերը գտնում ենք Պեստալուցու նոյն իսկ գործունէութեան սկզբներում. Պեստալուցու ցանկութիւնը թողնել քաղաքային կեանքը և հեռանալ դէպի գիւղական շրջանը և դառնալ հողագործ «in der Stille der ländlichen Flur, fern von des Lebens verworrenen Kreisen», մաքուր մարդկային զգացումներ

պահպանելու համար, մեծ կապ ունի Ռուսոյ գաղափարների հետ: Պեստալուցու «Լինհարդտ և Գերտրուդ» երկասիրութեան, նոյնպէս և ուրիշ գրածների մէջ երևան են գալիս Ռուսոյ գաղափարները: Պեստալուցին 1782-ին գրում է. «Իմ որդին» (Յակովբը, միակ որդին ծնւած 1740-ին) շուտով տասն և երկու տարեկան է, բայց ոչ կարգալ և ոչ գրել գիտէ»: «Մարդկային կրթութեան ամբողջ ոլժը կաւանում է նորա մէջ, որ երեխան սովորէ իւր մարմնական պահանջողութիւններին գոհացումն տալ: Նախ պէտք է նորա մարմինը և զգալարանքները վարժեցնել, հոգուն բարորակ ձեռք չտալ» և ալն: Նիժէ մենք մի առ մի թւելու լինենք Պեստալուցու մանկավարժական սկզբունքները, մենք կը գտնենք որ աչս վերջինները ճիշդ պատճենն են Ռուսոյ մանկավարժական սկզբունքների, իսկ Պեստալուցու դաստաւութեան սկզբունքների մէջ ոչինչ չէք գտնիլ, որ չլինին «Էմիլի» մէջ: Սակայն, չնայելով աչս ազդեցութեան, Պեստալուցին սակաւ առ սակաւ սկսում է շեղել Ռուսոյից նորա կրթութեան գաղափարի որոշմամբ: Պարզ է, որ Պեստալուցին մեծացած ալ հանգամանքների ներքոյ, ստացած բարի կրթութիւն իւր մօր ձեռքով, աստաւածաբանական զարգացմամբ չէր կարող Ռուսոյի ուղղութիւնը կուրօրէն ընդունել: Պեստալուցու և Ռուսոյի կեանքի տարբերութիւնը մտել է երկուսի կրթութեան նույնատակի տարբեր որոշումների մէջ: Առաջինը ծնունդ մի լուրջ ժողովրդի, ուր

Լուծերն էր բարոյական սերմերը ցանել, իսկ երկրորդը ծնունդ ֆրանսիական ազգի կուլտուրական կեանքի, որի մէջ ֆրանսիական ժողովուրդը ներկայանում է մեզ բոլորովին ընկած, անբարոյականացած, նորա ընկերական շրջանը ոչնչացրած և քաղաքակրթութիւնը բառի բուն նշանակութեամբ կեղծ ընթացք ստացած:

Գառնանք կրկին մեր նիւթին: Որքան և գիրքը քիչ համապատասխանէ մեր որոշած պահանջներին, աշնուամենաչնիւ նա ունի իւր նշանակութիւնը. նա մի ամփոփ պատմական տեսութիւն է որ մեր ուսուցիչների համար շատ հարկաւոր է: Հեղինակը համառօտ կերպով նկարագրելով հին ազգերի կրթութեան պատմութիւնը, անցնում է նշեւրին, ուր և աւելի կանգ է առնում: Այստեղ երևան են գալիս աւելի ընչարձակ պարզաբանութիւններ Ամոս Կոմենիոսի, Ռոուսօի, Պեստալոցցու և այլն դասական մանկավարժների: Սակայն ցաւօք սրտի պէտք է խոստովանել, որ Պեստալոցցուց քննող երևան եկող չափնի մանկավարժների տեսութիւնը շատ սեղմած է ներկայացնում հեղինակը: Օրինակ առնենք Հերբարտին: Այդ վերջինը աչն գերմանական դասական փիլիսոփաներիցն է որ փիլիսոփայական գիտութիւնը զրեց զրական հիմունքների վերայ, հոգեբանութիւնը մաքրեց կարողութեան թէորիայից (Ver-mögenstheorie), որը մինչև Հերբարտի գալն, որպէս մնացորդ հնադարեան փիլիսոփայութեան՝ չամառութեամբ պահպանում էր իւր գոյութիւնը, և հոգեբանական երևութները վերլուծեց մտապատկերների՝ փոխադարձ արարեցութիւնների միջոցով ու ազդարարութիւնը գիտութիւնը դարձրեց: Աւ ահա այդ իւր մանկավարժական թէորիայի մեծ շինութեան հիմնաքարը: Ահա աւելի մանկավարժին, որն աչմ բազմաթիւ հետեւողներ ունի ամբողջ երկրագնդի երեսին, հեղինակը ներդրել է միայն մի երես: Բացի այդ Հերբարտի դաստիարակչական դործունէութիւնը շատ սխալ է բաժանում: Հեղինակն ասում է. «ամբողջ դաստիարակչական գործունէութիւնը Հերբարտը երեք մասն է բաժանում. ա. Կառավարութիւն, բ. Ուսուցում, գ. Կարգապահութիւն»: Այդ սխալ է. Հերբարտը որոշում է դաստիարակութեան (Erziehung) հետեւել մասերը. 1. Կառավարութիւն (Regierung), 2. Դաստիարակութիւն (Unter-richt) և Կրթութիւն (Zucht): Իսկ թէ հեղինակն ուսուցումն և կարգապահութիւնը գաղափարներն որտեղից է վերառել, այդ մեզ շատ զարմանք է պատճառում: Գուցէ այդ թերութիւնները նորանից են չառաջացել, որ, ինչպէս հեղինակն իւր գրքի լառաջարանում խոստովանում է, օգուտ է քաղել գլխաւորապէս ռուսական. աղբիւրներից և գերմանական մանկավարժներից միայն: Գիտտեսից, որը չափնի է իբրև հակահերբարտական և աշխատող նսեմացնել Հերբարտի մեծ նշանակութիւնը կրթութեան գործում:

Ապա հեղինակն անցնում է «Համառօտ պատմական տեսութեան Ռու-

սիայի հոգեբանական երևութները վերլուծելու մասին»:

աստանի կրթութեան): Այստեղ նա համառօտ, բայց պարզ և հասկանալի ոճով նկարագրում է ճշտութեամբ ռուսաց կրթութեան գործի ընթացքը և, ռուս չափերի մանկավարժների մասին մի քանի թուղթիկ խօսքերի ասելով, անցնում է: Այս տեսութեան արժէքն աւելի բարձր կը լինէր, եթէ հեղինակը մի առ մի բացաղբէր, պարզաբանէր ռուս մանկավարժների ընդհանուր ուղղութիւնը, օրինակ, մենք գտնում ենք, որ Ուշինսկու մասին հինգ կամ վեց տող է գրւած, մինչդեռ Ուշինսկին ռուսաց ամենաչափերի մանկավարժներին է, և կարևոր էր դորա ուղղութիւնը ճիշտ պարզաբանել. նամանաւոր ալ մանկավարժը հաջերին էլ անծանօթ չէ. վաղուց ի վեր մեր ուսումնարաններում գործադրում է դորա «Մալերենի լեզուն»: Ինչ վերաբերում է հաջոց կրթութեան համառօտ պատմական տեսութեանը, մենք պէտք է խոստովանենք, որ հեղինակն ամեն ջանք գործադրել է մի ամփոփ տեսութիւն տալ մեզ. միայն աչտեղ ևս նկատելի է նոյն պակասութիւնը, ինչ ռուսական բաժնումն է: Մենք ունեցել ենք մի քանի աչքի ընկնող մանկավարժներ, որոնց գոյ ծունէութիւնը փոքր թէ շատէ բարերար աղբիւրութիւն է ունեցել մեր կրթական ասպարիզում. օրինակ ինչպէս առաջ լիւիցի Ա. Բաժաթեանց և Ս. Մանդրինանց. Հեղինակն, ալ իրաւ անձնաւորութիւնների մասին, որոնք բազմաթիւ ուսուցիչներ են պատրաստել կրթութեան գործին մեծ դարի են աւել, բաւականանում է միայն հե-

տեալ խօսքերով. «Վերոլիչեալ երկու աշխատաւոր անձինք կաղմեցին և մի քանի ընտիր դասադրքեր մանկավարժութեան, մեթոդիկայի, հաջոց լեզւի և թւաբանութեան վերաբերեալ, որոնք արդէն բաւականին արդիւնաւետ են հանգիսացել դաստիարակող սերնդի համար: Առանձնապէս, Ս. Մանդրինանցի մեծ ծառայութիւնն աչն է, որ իւր բոլոր գրւածքներով սկզբնապէս օրինակ տւեց դաստիարակութիւնը աղբալին մտաւոր հողի վերայ հաստատելու և ուսումնական առարկաներն կանոնաւոր մշակման ենթարկելու»: Ճշմարիտ պատմաբանը դորանով չէ կարող բաւականանալ, նա անաչառ գրչով պէտք էր մի առ մի քննէր նոցա մանկավարժական գործունէուներ և հեղինակութիւնները, նա պէտք էր պարզաբանէր, թէ որքան ինքնուրոյնութիւն կալ ալ մանկավարժների երկասիրութիւնների մէջ, թէ որն է դոցանից աւելի զօրեղ իւր գործունէութեան մէջ: Ալդ անաչառ քննադատութիւնը կը լինէր երգընկեանցի զրքի ամենաթանկագին մասը և ալդ երկասիրութիւնը կը լինէր մի գոհար և բարոյական ուղի մեր մանկավարժների համար:

Խօսելով գրքի բովանդակութեան մասին, չմոռանա՞ք լիւիցի Նիւթի արծարծման ձևի մասին: Աւելի ճաշատակաւարմար կը լինէր, եթէ հեղինակը նկարագրէր խոշոր տաւերով իւրաքանչիւր մանկավարժի տեսութիւնը, աստ մանր տաւերով նորա կենսագրութիւնը: Այժմ խառնչիթ է հանդիսանում գրքի բովանդակու-

թիւնը. տեսութիւնը շատ անգամ
խառնուած է մանկավարժի կենսա-
գրութեան հետ: Այն ժամանակ աչդ
աշխատութիւնն աւելի կը կազմէր
մի մեթոդական ամբողջութիւն, որով
և կը հեշտացնէր աչդ երկասիրու-
թիւնը ուսումնասիրողի գործը:

Ահրջացնելով երկտող գրութիւնս
«Պատմութիւն մանկավարժութեան»

երկասիրութեան» մասին, շնորհա-
ւորում եմ պ. Գրիգորիոս Նրդնկեան-
ցին, որ անխոնջ աշխատութեամբ
լոյս է ընծաւել մի աչդպիսի օգտա-
ւէտ ձեռնարկ և խորհուրդ եմ տա-
լիս իւրաքանչիւր հաշ ուսուցչի ու-
նենալ աչդ գիրքն և դարձնել իրանի
ուսումնասիրութեան նիւթ:

Բար.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴՐԻ ՆԵՐԿԱՅ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Տարօրինակ կերպով քաղաքական նոր դէպքեր՝ կատարած երկրագնդիս ամենատարբեր կողմերում, եկան ընդհանուր եւրոպական ուշադրութիւնը շեղելու հայկական խնդրից, դէպի որը մի տարուց աւելի է ինչ դարձրած էր իւր հայեացքները ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը: Մեծ պետութիւններից փոքրագոյնը՝ Իտալիան՝ ստիպւեց իւր ոյժերը հաւաքել աբիսինիական գործերի համար, ուր՝ Անբա-Ալաշի՛ում անսպասելի կերպով իտալական զօրքը մի մեծ պարտութիւն կրեց՝ կորցնելով 1200 ստորին զինւոր, 17 սպայ և 50 ենթասպայ: Բայց այդ խնդիրը չէր կարող ընդհանուր եւրոպական կոնցերտի մէջ փոփոխութիւններ առաջ բերել հայկական խնդրի նկատմամբ: Սակայն այլ եղաւ խնդիրը, երբ բոլորովին և ամբողջ աշխարհքը զարմացնելու չափ անսպասելի կերպով պատերազմի հրաւերի նման մի բան եկաւ Անգլիային Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների կողմից, այսինքն աջնտեղից, ուրկից ամենից քիչ էր սպասուում որ և է քաղաքական բարդութիւն, մանաւանդ որ դորա առիթ տուոյն է Անգլիայի վէճը Հարաւային Ամերիկայի Վինեցուէլեան հանրապետութեան հետ՝ սահմանակից մի կտոր հողի պատճառով: Բայց հազիւ ամերիկացոց պատերազմական եռանդը մի փոքր նստել էր—որ ահա օրակարգի խնդիր դարձեց այն դէպքը, որ Հարաւային Աֆրիկայում գտնւող Տրանսալալի փոքրիկ հոլլանդական հանրապետութեան վրայ յարձակումն գործւեց 7—800 անգլիացիների կողմից, առաջնորդութեամբ Ջեմսոն զօրավարի, որը սակայն անձնատուր եղաւ Տրանսալալի հանրապետութեան նահապահ Կրիլգէրին. և դէպքը ստա-

ցաւ աւելի ևս մեծ կարեւորութիւն, շնորհիւ Գերմանիայի կայսեր արտայայտութիւններին յօգուտ Տրանսւաալի և ընդդէմ անգլիական կառավարութեան, չնայած որ վերջինս նախօրօք յայտնել էր իւր անհամերաշխութիւնը Ջեմսոնի դործողութիւնների հետ և հրահայել նօրան յետ դառնալ իւր ինքնագլուխ արշաւանքից: Կարծես պարզուում է որ Ջեմսոնի արշաւանքը կապ ունի Տրանսւաալում եղած մի յեղափոխական կուսակցութեան հետ. բայց թէ ունէր արդեօք որ և է թաքուն զիտաւորութիւն դերմանացոց կայսրը անգլիացիներին վրդովեցնելով,—այդ դեռ մնում է չպարզաւոր Սակայն Փակալը սա է, որ այս զեկտեմբերի վերջը, երբ գրում ենք ներկայ տողերը, անգլիական մամուլը աւելի այդ դործով է զբաղւած:

Ահա թէ ինչ հանգամանքների մէջ դեռ ևս շարունակում է հայկական խնդիրը, առանց իւր վերջնական լուծումը ստացած ինելու: Կոտորածները, որոնց ամփոփ նկարագիրը մենք տւինք անցեալ անգամ, շարունակւեցին, թէև ոչ այն արագ յաջորդականութեամբ, ինչպէս նախընթաց երկու ամիսները: Բայց այդ ամենի վրայ աւելացաւ մի նոր հանգամանք—Ջէյթուէնի ապստամբութիւնը, որը թէև սկսել էր նախկին ամիսներում, բայց ստացաւ իւր պատերազմական բնաւորութիւնը մանաւանդ՝ երբ Ջէյթուէնում պաշարւած թրքական զարնիզոնը՝ 4—500 մարդ՝ կոտորեց ղէյթուէնցոց ձեռքով իբր հատուցումն ամմեղ հայերի վրայ թիւրքերի կատարած բարբարոսութիւններին:

Ռեֆորմների իրագործելու խնդրի մասին ոչ մի նորութիւն, և ոչ մի յառաջադիմութիւն այդ կողմից: Խնդիր է շարուցւած հայերի կրած կորուստները պետական զանձարանից հոգալ այդ նպատակով արած փոխառութեամբ: Միջամտութիւն է եղած մեծ պետութիւնների կողմից նաև միջնորդ հանդիսանալ Թիւրքիայի և Ջէյթուէնցոց մէջ, որոնց դէմ սուլթանը տասը հազար զօրք է ուղարկւած՝ Մուստաֆա Բեմիդ-փաշայի հրամանատարութեամբ՝ հըրամանով որ գրաւեն երկիրը և բնակիչներին սրի անցկացնեն: Առայժմ տաճկաց զօրքը շրջապատել է Ջէյթուէնը և վերցրել ամրութիւններից մէկը, բայց բնակիչները շարունակում են հաստատ

մնալ իրենց լեռների դժւար մատչելի տեղերում, թոյլ չարարեցութիւն ունենալով արտաքին աշխարհի հետ:

Ինչ վերաբերում է դրութեանը Կ. Պոլսում՝ նա մնացել է անփոփոխ, չնայած որ պետութիւնների պահանջած սուլթանական Ֆերմանը՝ երկրորդ պատերազմական նաւեր անցկացնելու և Պոլսի առաջ կանգնեցնելու մասին՝ սաորադրեց սուլթանից մեր տոմարով նոյեմբերի 28 (նոր տոմարով 10 ին դեկտ.), որով այժմ պետութիւնները 12 պատերազմական նաւեր ունին Կ. Պոլսի առաջ: Ճիշտ է, որ դրութիւնը աւելի վատ կը լինէր, եթէ չլինէին այդ նաւերը, բայց պետութիւնների իրար հետ անհամաձայնութիւնը, որ մենք լուսաբանեցինք մեր անցեալ յօդածում, նոյնը լինելով այժմ, մանաւանդ որ Անգլիան և Իտալիան այս ամսում երեք տարբեր քաղաքական հարցերով իրենց ոյժերը ջլատելու հարկադրեցին — Պոլսի առաջ կանգնած նաւերի կարեւորութիւնն էլ ներկայ ընկերում պիտի ընկնէր համապատասխան չափով: Այս է ահա դրութեան հակիրճ նկարագիրը նոր տարւայ շեմքի սուջէ:

Ա. ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ:

ԵՐԵՒԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԳԼԽԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Տ. ԱՐԿՈՄԵԴԻ

Մեր երկրի քաղաքների ինքնավարութեան կեանքի մէջ տեղի ունեցող դէպքերը—վերաբերեն նրանք ձաջնաւորների և քաղաքագլխի ընտրութիւններին և կամ քաղաքային Դումայի (խորհրդարանի) և Վարչութեան գործունէութեան—անկասկած գրաւում են այն ամենքի ուշադրութիւնը, որոնք համարում են քաղաքային ինքնավարութեան հաստատութիւնը իբր մի վերին աստիճանի կարևոր հասարակական ֆակտոր։ Եթէ մեր անշարժ, անկենդան քաղաքներում հնարաւորութիւն կա՞յ կուլտուրական հոսանք առաջ բերել, ալդ կարելի էր միայն աւելի քաղաքային ինքնավարութեան քան որ և է՝ ալլ հաստատութեան միջոցով։ Քաղաքներին բարեկեցիկ, վայելուչ քաղաքակրթական կերպարանք տալ, հիմնել քաղաքներում արդիւնաբերական հիմնարկութիւններ, կանոնաւորել աշխատանքը մտցնելով կարգ ու կանոն աշխատող և արդիւնաբերող դասակարգերի փոխադարձ չարաբերութիւնների մէջ, հիմնել ալլ և ալլ մարդասիրական հաստատութիւններ և հասարակութեան զարգացումն առաջ մղող հիմնարկութիւններ և ալլն և ալլն, այս ամենը պարտաւորութիւններ են, որոնք զնւում են քաղաքային ինքնավարութեան վրայ։

Շատ մեծ է, արդարեւ, այս ֆակտորի կատարելիք դերը մեր քաղաքների համար։ Ուստի չէ կարելի առանձին ուրախութեամբ չլիշատակել այն իրողութիւնը, որ ներկայումս Վովկասի երկրորդական, աննշան քաղաքներում—Ինչպէս են Գանձակ, Շուշի, Գորի, Նուխի, Ալեքսանդրոպոլ և ալլն հիմնւում է լիշեւլ հաստատութիւնը։ Սակայն խնդիրն այն է, թէ մեր քաղաքների գլուխ անցած վարչութիւնները որքան օղտւում են իրանց տրւած իրաւունքներից, գործունէութեան եռանդի ինչ աստիճան են ցուց տալիս։ Փորձը ցուց է տւել, որ մեծ կենդրոններում ինչպէս Թիֆլիսն է, վառ կենտրոնակութիւն արտաշալտել է. մինչդեռ միւս քաղաքները—Ինչպէս Նրեանն է, չեն վաւելել ալդպիսի համբաւ։ Դրա գլխաւոր

պատճառը զանազան էին քան բանի մէջ, որ Նրեանի պէս քաղաքներում կուտուրական, հասարակական նոր տարրեր չեն առաջ եկել, հաղազիւտ են մինչև անգամ քաղաքային ինքնավարութեան գաղափարն ըմբռնող անհատներ: Շատ կան բարձր կրթութիւն ստացած մասնագէտ անձինք — իրաւաբաններ, բժիշկներ, դիւղատնտեսներ, ուսուցիչներ և այլն — սակայն սրանք, կարծես, կարեւորութիւն չեն համարել միջամտելու քաղաքային գործերի մէջ, բնաւ ձգտում չեն արտաշնչել, չենք ասում վարչութեան անդամ կամ քաղաքագլուխ լինելու, դոնէ լոկ խորհրդարանի ձայնաւոր ընտրւելու: Ուզում եմ ասել, որ ընդհանրապէս ուսեալ դասակարգը և կամ հասարակութեան ընդունակ, խելացի քաղաքացիները իրանց պահել են և պահում են հեռու քաղաքային գործերից: Այս հարցի առիթով դուցէ մեզ առարկեն ցինգի խնդիրը մէջ բերելով: Մեր ինտէլիգենտ գասակարգի մեծամասնութիւնը, մանաւանդ գաւառում, կտսին մեզ, անապահով վիճակ ունի. ուստի և նա կալք չունենալով անկարող կը լինի օրէնքի պահանջի համաձայն մասնակցութիւն ունենալ քաղաքային գործերին: Աւելի է ալք նկատողութիւնը. բայց ցինգի խնդիրը աջնպէս չնչին բան է, որ ուսեալ դասակարգին թէ հեշտ է և թէ պէտք է ձեռք բերել:

Շատ մեծ մոլորութիւն է ալիսիսի մի կարծիք թէ ինտէլիգենտ դասակարգը չպէտքէ հոգալ իր տնտեսական ապահովութեան մասին, թէ նա փոքրամտում է, չնչին է զառնում այն բոլորից, երբ իր իբր դասակարգի տնտեսական ապահովութեան խնդիրները մասին մտածում է: Կրկնում ենք սա մի սխալ և դատապարտելի հալեացք է, որ ունին շատ շատերը մեր գործիչներից: Ընդհակառակը: Որպէս զի լուսաւորւած դասը հնարաւորութիւն ունենալ դեր խաղալ մեր հասարակական և տնտեսական ասպարէզներում, նա պէտքէ զինւի գիտութեան զէնքերով և թէ կուտուրաչի անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք առնէ. նա կը հասնի ալք նպատակներին հետամուտ լինելով իր նիւթական ապահովութեան և բարեկեցութեան խնդիրներին: Սթէ նա ալիսիսի ուղղութեան կը հետևի, նրա համար հեշտ կը լինի նաև կալածական զէնք ձեռք բերել իրաւապէս մասնակցութիւն ունենալու քաղաքային ինքնավարութեան գործերին: Սակայն ալիսիսի ուղղութեան չէ հետևել մեր ինտէլիգենտ դասակարգը, ոչ էլ բուն հետաքրքրութեան ճշմանը ցոյց տալ գէպի հասարակական խնդիրները: Սրա լաւ ասպարէզը կարող է տալ Նրեանը և ալք քաղաքի դոման: Աս ալստիդ համառօտ կ'արձանագրում սուր թւի Նոյեմբեր ամսի 15-ին կատարւած քաղաքագլխի ընտրութիւնը Նրեանում, որը կարող է մօտաւոր գաղափար տալ ընթերցողին մեր երկրի արդիւնաբերական նշանաւոր կենդանիներից մէկի քաղաքային ինքնավարութեան արդի դրութեան մասին:

Թերևս չալտնի է ընթերցողին, որ լմ. Տիգրանեանցը անցեալ 1894

թէի ամառը հաստատուեց Նրեանի քաղաքագլխի պաշտօնի մէջ. իսկ վերջինս ներկայացրեց իր հրաժարականը: Նրան չաջողուեց մի քանի ամիս միայն քաղաքագլխի պաշտօն վարել: Մենք չենք մտնում քննութեան մէջ ահա հանգամանքներին, որոնք ղրղեցին նրան հրաժարուել հասարակական ասպարէզից, սակայն եթէ ճիշտ է պատուող ահա լուրը, որ անձնական պատուասիրութեան ղիպչող մի չնչին հանգամանք առիթ է եղել հրաժարման, երբեք ալղպիսի մի վարմունք արդարացուցիչ չենք կարող համարել:

Նախկին քաղաքագլուխ Վասիլ Գեղամովի շրջանի կորուստներ և անչաջող հանգամանքների շնորհիւ քաղաքը գտնուում է կատարեալ ողբալի վիճակի մէջ. շատ կենսական խնդիրներ չլարուցած և չլուծւած, քալաքը պարտքերի մէջ թաղւած, փողոցները աղտոտ, օդն ու ջուրը անմաքուր. մանաւանդ Նրեանի գործածական ջուրը, որը ջուր չէ, այլ ամօթ չլինի ասել, լւացքի ջուր է,— ահա ալղպիսի պարագաներում քաղաքի համար ահագին բարիք կը լինէր մի խելացի գործունեալ վարչութիւն և լաւ կազմակերպւած քաղաքային 'Կումա':

Ոչ մի քաղաքում ազգաբնակչութիւնը աչքի չէ ընկնում ահագնացած, ալլասուած ինչպէս Նրեանին: Այդ նշմարում է աւելի իդական սեռի մէջ. փորձեցէք ներկալ լինել մի հանդիսին, մի տօնախմբութեան և 'տեսէք թէ ինչ ալլանդակ, սղեղ, նիհար, միւսելային կանացի ղէմքեր են ձեզ հանգէպ ղալիս ժողովուրդի աչս ալլանդակման գլխաւոր պատճառներից մէկը ևս վերագրում եմ ջրի, օդի կեղտոտութեան և թէ փակ, անշարժ կեանքին:

Մանաւանդ ջրի և քաղաքի մաքրութեան խնդիրները ամենակենսական խնդիրներն են Նրեանի համար, որոնց վերաբերութեամբ սակայն ոչինչ ղրական բան ցալսօր չէ արւած: Կրկնում ենք՝ ալղպիսի պարագաներում անհրաժեշտ էր սովորն, խելացի և հաստատամիտ մի քաղաքագլուխ, որը գործի ծանրութիւնը իրան վրալ առնելով՝ խոլս չտար ասպարէզից ամեն ղատարկ և չնչին պատճառով: Ալղիղ է, պատուասիրութեան ղգացումը չատուկ է ամեն մի կրթւած մարդուն, բալց քանի որ խնդիրը վերաբերում է ընդհանուր շահերին, ալղ ղէպքում մարդս իր «տը» մի կողմն է ղնում, ղոհում է իրան, ի նկատի ունենալով որ ընդհանուրի օղուտը ալղպէս է պահանջում: Բանը հէնց նրանումն է, որ հասարակական գործունէութեան ասպարէզը վարդերով չէ ծածկւած. սլէտք է անցնել փշոտ չաւիղը հասարակական բարօրութեան իղէպներին հասնելու համար: Չնչին անմիտ մի հանգամանք չէ կարող առիթ տալ անձնուրաց հասարակական գործչին խոլս տալու հասարակական ասպարէզից. հակառակ ղէպքում—ալղպիսի մի վարմունք թուլութիւն, փոքրֲղութիւն կ'անւանէր: Միւս կողմից, եթէ մէկը կոււած է հասարակութեան քւէով

մի պատասխանատու պաշտօնի, նա բարոյապէս իրաւունք էլ չունի խոչ տալ գործից, հրաժարել ժամանակից առաջ աննշան պատճառով. հասարակական դատի առաջ ալղայիս մի վարմունք կը համարէր մեղանշումն պարտաճանաչութեան դէմ:

Այս կարևոր դիտողութիւններն անելուց ընտել գիմնէք մասնաւորապէս քաղաքագլխի վերջին ընտրութիւնների մասին խօսելու:

Նոյեմբերի 15-ին նշանակւած էր ընտրութիւնը. Չաչնաւորների թիւը ընդամենը քսան և երկուս է, որոնցից 14 հալ են, 8 թուրք, թուրք ձաչնաւորները ընդհանրապէս միարեքան են գործում. նրանք, ցաւալի է ստել, գրեթէ միշտ առանձին գիրք են բռնում և կազմում են խորհրդարանի լիտսդէմ, բէակսիօնէր տարւը:

Իսկապէս թէ հալերի և թէ թուրքերի մէջ զոյու թիւն չունի բնաւ կուսակցական պաշար վսեմ գաղափարների համար, ալ նրանք բաժանւած են 3, 4, 5 հոգուց բաղկացած փոքրիկ խումբերի, որոնցից իւրաքանչիւրը ղեկավարում է աւելի իր անձնական, նեղ շահերով քան քաղաքի բարեկեցութեան խնդիրներով: Թէ այս հանգամանքը և թէ զըլխաւորապէս ալն, որ որոշ գաղափարների և ուղղութեան հետեող կուսակցութեան բաժանումներ չկան, ալ կան բաժանւած խմբակներ, թալփաներ (coterie), պարզ աչքի է ընկնում առաւելապէս ընտրութիւնների ժամանակ: Ներկալ ընտրութեան առիթով, որը արդէն մի քանի ամիս առաջ լարոնի էր ձաչնաւորներին, տեղի ունեցաւ միաջն մի նախապատրաստական ժողով. ալգ ժողովում թուրք ձաչնաւորները, զատուելով հալերից ինչպէս միշտ, ցանկութիւն չեն լալտնում ձաչն տալու հալ թեկնածուներից և ոչ մէկին: Իսկ հալերը նոյնպէս բաժանւում են խմբակների թեկնածութեան հարցի առիթով:

Այստեղ պէտք է մի տխուր հանդիմանք չիշատակել. ալգ ալն է, որ ներկայումս Նրեանում չկալ քաղաքագլխի լինելու համար իրաւախոշ, ընդունակ, զարգացած և ալ արժանաւորութիւններով օժտւած մի անձն, որի վրալ ընտրողների մեծամասնութիւնը համարձակ կերպով, առանց խղճահարելու լաւէր իր աչքը: Դուցէ կան ալղայիսիներ, բալց նրանք թաղւած են կամ հոու են պահում իրանց, աստարելղ չեն դուրս գալիս: Հենց նոյն իսկ, եթէ ի նկատի առնէք քաղաքային դուժալի ներկալ կաղմը, որտեղ մի հատ աչքի ընկնող ինտէլեկէնալ անձ չկալ բաւիս բուն նշանակութեամբ, ալն ժամանակ պարզ հասկացողութիւն կարելի է կաղմել նախտեղի քաղաքային ինքնավարութեան գործերի մասին:

«Բ՛լ պէտք է լինի քաղաքագլխի ալս հարցն էր, որ կ'լսէիք ամեն մէկի բերանից: Հասարակութեան և ձաչնաւորների չըջաններում խօսւում էր ոմն Հալի Ամբակումնանի և չերջերս իրաւարան իտահալ Անելիք-Աղալ մալեանի» (լալոնի Ղահրաման Մելիք-Աղտուալեանի սրղին) թեկնածութեան

մասին. խօսւում էր նոյնպէս Մ. Բունիաթեանցի, Ղորղանեանցի, Քալան-
թարեանցի մասին: Պ. Հակ Ամրակումեան, ինչպէս լսեցի, մերժել է իր
թեկնածութիւնը քաղաքագլխի պաշտօնի համար. նա հաշտարար դատա-
ւոր է Երևանի գաւառներից մէկում: Իսկ պ. Մելիք-Աղամալեանի մասին
ոչինչ որոշ բան չյալսուեց. ձայնաւորներից մի քանիսը չուէին, որ
նրանից թեկնածութեան համաձայնութիւնը կ'աշխատեն ստանալ շուտով.
Երևի հենց այդ ղեկավարութեամբ ձայնաւորներից մէկը ժողովում, նախ
քան ընտրութեան ձեռնարկելը, առաջարկեց չեղարկել ընտրութիւնը.
Ժողովի նախագահը, քաղաքագլխի տեղապահ պ. Բունաթեանց՝ շատ
իրաւացի նկատեց թէ ինքը շատ անգամար է գտնում դարձեալ չեղարկել
ընտրութիւնը. մինչդեռ ձայնաւորները երկար միջոց ունէին խորհելու
քաղաքագլխի լաւագոյն ընտրութեան մասին: Յամենայն դէպս ժողովը
գաղտնի քուէարկութեամբ ձայնից բազմութեամբ որոշեց անմիջապէս
ձեռնարկել ընտրութեան:

Զարմանալի դանդաղ և անհեռատես մարդիկ են առհասարակ մեր
իրաւասուները. եթէ հասարակութեան մէջ գտնուում է մի անձն, որ ար
ժանաւորութիւններ ունի և լաւ համբաւ է վայելում, ինչո՞ւ նախօրօք
չօգտուել, քանի որ միջոց կայ չմտածել, չաշխատել, չհամոզել սրան նրան
արժանաւոր անձի թեկնածութիւնն առաջ քաշելու. և չեղող գալ, փո-
խանակ դրան, ժողովում առաջարկել ընտրութիւնն չեղարկել: Պ. Խո.
Մելիք Աղամալեանը, ասում են, ունի լաւ քաղաքագլուխ լինելու արժա-
նաւորութիւններ. ինքը կրթւած, ընդունակ, խելացի անձն է: Եթէ նա
աւելի օգտակար կը լինէր, ուրեմն Գուման գործել է մի աննեղելի սխալ.
մոռնք: Կարող էք երևակայել. դեռ ժողովի նիստը չբացւած, ձայնաւոր-
ներից շատ-շատերը տարակուսանքի մէջ էին թէ ում պէտք է ընտրել.
Կը տեսնէիք երկու-երկու, երեք-երեք ձայնաւորների ջոկ ջոկ խմբակներ
կանգնած պատի մօտ, անկիւնում, դրան չեմքին փախոց են գցել և խոր-
հրդակցում քաղաքագլուխ ընտրելու: Առանց նախապարտաւորութեան լինե-
լու գալ և քաղաքագլխի ընտրութիւն անել, դա չգիտեմ թէ որտեղ է
լսւած և տեսնւած:

Ահա այսպիսի պայմաններում տեղի ունեցաւ ընտրութիւնը. ընտ-
րողների թիւը քսան էր. բացակայում էին մի քանի ձայնաւորներ. գաղտ-
նի քուէարկութեամբ նախ ընտրեցան թեկնածուներ. Մ. Բունիաթեանցը
(քաղաքագլխի տեղապահ) ստացաւ 14 ձայն, Թադ. Քալանթարեանց
(առանձին լանձնարարութեանց պաշտօնակալ նահանգապետի մօտ) — 10 ձ.,
Յովհ. Ղորղանեան (նախկին քաղաքագլուխ) 4 ձայն, Մէհտի-բէկ Սուլ-
թանով (քաղաք. վարչ. անդամ) 1 ձ.: Բացի պ. Բունիաթեանցի միւր-
նիւրը հրաժարեցին քուէարկել: Ընտրութեան հետեւանքը չալտնի է
«Մուրճ»-ի ընթերցողներին, — պ. Մ. Բունիաթեանցն ընտրւ ց 12 ձայ-

Նույլ ընդդէմ 8-իւ Ընտրութեան աչապիսի հեանանքից չետոյ ձաջնաւոր-
ները ժամ 9-ին երեկոյեան սուս ու փուս ցրւեցան իրանց տները, ինչ-
պէս սուս ու փուս եկել էին: Քաղաքագլխի ընտրութիւնը տեւց մօտ
մի ժամ:

Նորընտիր քաղաքագլուխ պ. Միք. Բունլաթեանի մասին ընդհան-
րապէս վատ չէ կարելի ասել. նրկար ժամանակ, մօտ տաս տարի ծառա-
չել է խըր քաղ. վարչ. անդամ, ուրեմն փորձւած, տեղեակ է քաղաքալին
դործերին, շիտակ, հանդարտաբարոյ մարդու համբաւ է վաչելում, առանց
բարձր կրթութեան, Ներոպալում ճանապարհորդութիւններ է արած: Ի սրտէ
ցանկանում ենք չաջողութիւն նորընտիր պաշտօնեալին իր հասարակական
գործունէութեան մէջ:

ՋԱՅՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԵՐԸ ՄԵՐ ԺԽԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ

ԴԵՈՐԳ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆՑԻ

Շատ տեղեր, մեր երկրասեան դպրոցների երգեցողութեան ուսուցիչները կաշիներից դուրս են գալիս, ըստ ծրագրի՝ անցնել ութ ձախ շարականներ: Այդ պարոնները, շատ պարզ է, որ չեն հասկանում աչի՝ թէ որքան ձանձրացնում և նույն իսկ բթացնում են խեղճ և անմեղ մանուկներին. և այդ անում են նրա համար, որ չլինի թէ աւագ-ուսուցիչը կամ հոգաբարձուները չասնի թէ բան չի սովորեցրել և տարաւ վերջը դուրս անեն... Ահա թէ ինչ վիճակի են մտնում մեր դպրոցներում երգեցողութեան և ձախագրութեան դասերը: Եւ թէ, փորձեցէք ալլալիսի դպրոցների V-րդ բաժնի (վերջին տարւալ) աշակերտներից մէկին հարցնել մի ամենահասարակ կանոն ձախագրութիւնից, նա, փոխանակ տասխանելու, ապշած կը նայէ, որովհետեւ ոչինչ չունի պատասխանելու...

Մի որ և է առարկալի ուսուցիչ, եթէ չկարողացաւ իւր առարկան հետաքրքիր դարձնել աշակերտներին, շատ պարզ է որ նա ոչ մի չափողութիւն չի ունենալ և ամբողջ տարում ոչ մի չառաջադիմութիւն չի կարող ցոյց տալ:

Դասերն աշակերտներին հետաքրքիր դարձնելու և նրանց ձանձրացնելու համար, հարկաւոր է մասամբ գոնէ ծանօթ լինել մանկավարժական կանոններին, որի համար պահանջում է և փոքր ինչ զարգացում...

Այս բաներն աչքի առաջ ունենալով, դժւար չէ ենթադրել, որ հէնց այդ իսկ պատճառով էր որ Արիստակէս սրբազանը (Սեդրակեան) ճեմարանի տեսուչ եղած ժամանակ, ձախագրութեան համար քննութիւն տուողներից պահանջում էր ամենապակասը թեմ. դպրոցի IV-րդ դասարանի քննութիւն կամ վկայական: Այդ միանգամաչ խելացի և օգտակար կարգադրութիւնը շատ ուրախալի էր և մենք կարծեցինք որ գոնէ աւսուհետեւ մեր ծխական դպրոցները կ'ազատէին անչարմար անձնաւորութիւններից: Բայց ափսոս շատ կարճ տևեց այդ...

Նախ քան աչդ կարդադրութիւնը, ամեն մի մարդ, լինէր նա դպրոցի երես չտեսած արհեստաւոր, ծառաց (կ'ապացուցանենք եթէ հարկ լինի) և ալլն, մի երկու-երեք անխօս նոտաճու մօտ տիրացութեան սովորելով և նրանից էլ մի թերթ թուղթ առնելով, դառնում էր պաշտօնական ուսուցիչ «Հաշկական եկեղեցական ձախագրութեան» և մտնում էր պաշտօնական ուսուցչական դասկի մէջ:

Ի՞նչ հնչտ բան, առանց կարդալու, առանց խելքին զոռ տալու, 50—60 բուբլով ուսուցիչ դառնալ... էլ ի՞նչ հարկաւոր էր ցէնը:

Եւ ի՞նչ անմտութիւն պահանջել աչդպիսի մարդկանցից, որ իրենց առարկան մի որոշ սխտեմի ենթարկեն, առարկա՝ որն առանց աչն էլ զուրկ է թէօրիպից և հիմունքներից, որը չի դիմանալու ակնաթեթե կրիտիկայի, (մի ուրիշ անգամ կ'աշխատենք խօսել հաշկ. եկեղ. ձախագրութեան մասին) և հէնց աչդ վերոյիշեալ պատճառներով էլ ձախագրութեան ուսուցիչների վրայ ընկնում է մեծ պարտականութիւն — կանոնաւորել իրենց առարկան և սուտ ու սխալ բաներ չուսուցանել սաներին:

Այդ նպատակին հասնելու համար, ձախագրութեան ուսուցիչներին օգնութեան կարող է հասնել «Եւրոպական ձախագրութիւնը»:

Ամեն մի ձախագրութեան ուսուցիչ (ուսուցիչ ենք ասում...) ուսումնասիրելով եւրոպական ձախագրութիւնը, կը կարողանալ կանոնաւորել իւր դասերը և անհամեմատ հեշտացնել իւր դործը:

Եւրոպական ձախագրութեան մշակած կանոնները միակ բանալին կարող է լինել մեր ձախագրութեան ուսուցիչների համար դասատուութեան մէջ, որի օգնութեամբ միայն կարելի է իսկապէս ձախագրութիւն սովորեցնել:

Մենք չենք ասում որ աչքս պէտք է թողնել հաշկ. ձախագրութիւնը և եւրոպականը սովորեցնել, որը մեր ձախագրութեան մալին է—աչդ հարցը ժամանակը լաւ կ'որոշէ—աչլ՝ Եւրոպական ձախագրութեան մշակած և զանազան թէօրիաների վրայ հիմնւած կանոններով ուղղել մեր ձախագրութեան սխալները և աջնպէս անցնել, որի հետեանքը կը լինի աչդ առարկայի լառաշաղիմելը և որ, ուսուցման ոգուն համաձայն, սուտ և սխալ բաներ սովորեցրած չենք լինի աշակերտներին:

Մի երկու խօսք էլ մեր դպրոցական երգերի մասին:

Ինչքան պատասխանատուութիւն որ ընկնում է ձախագրութիւն դաս տող ուսուցիչների վրայ, աչքքան պատասխանատուութիւն էլ ընկնում է միևնույն ուսուցիչների վրայ, երդի դասերի համար:

Նախ՝ ուսուցիչը ամենախիստ ընտրողութիւն պէտք է անէ երգերի մէջ թէ խօսքերի և մտքի, և թէ եղանակների նկատմամբ:

Դժբաղդաբար մեզանում նկատւած է արդէն որ երգի ուսուցիչները մեծ մասամբ աչդ բանն աչքի առաջ չունին: Շատ դպրոցներում մանուկ-

ներին տրուում են նոցա հասակին անհամապատասխան և հասկացողութիւնից բարձր երգեր, կամ նոյն իսկ աջնալիսի երգեր, որոնցից ոչինչ բարոյական չի կարելի դուրս բերել աշակերտների համար:

Այդպիսի երգեցողութիւնը ոչ միտք ունի և ոչ էլ օգուտ, բացի միայն: Շատ անգամ էլ վերցնում են մի որ և է երգ կամ, աւելի ճիշտն ասած, աշուղական մի «խաղ» և, անուշը ժողովրդական երգ կնքելով, սովորեցնում են մանուկներին: Ժողովրդական երգեր, ալո, պէտք է սովորեցնել դպրոցներում. բայց այդպիսի երգերի ընտրութեան մէջ շատ խիստ պէտք է լինել, որովհետեւ մանուկներին ամեն տեսակ վաչրի վերոջ բան չի կարելի տալ:

Պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ երգը կրթելու է մանկան միտքը, նրա համար լինելու է զբաղեցնող և կրթող մի միջոց, ուստի չպէտք է սովորեցնել աջնալիսի երգեր, որոնք զարթեցնում են նրա մէջ անպատեհ զգացմունքներ: Նրբիւսները թուլեցնելու են, ուստի չպէտք է տալ նրանց աջնալիսի երգեր, որոնց անգիր անեն թուլեցնելու պէս, առանց հասկանալու այդ երգի միտքը, նրա բարոյականը: Չպէտք է տալ նրանց աջնալիսի երգ, որը պարունակէ իւր մէջ նոյն իսկ բառեր՝ որոնց գործադրութիւնը դուրս է մանկան աշխարհացողութիւնից:

Գալով եղանակներին, աչքանը կասենք, որ առհասարակ հայերս մի զարմանալի ցատկութիւն ունինք—ամեն ինչ աշխատում ենք լայնացնել, թէկուզ այդ անկարելի էլ լինի:

Նրբ մի որեւէ եւրոպ. եղանակի կտոր դնուում է մի ինչ որ հայերէն երգի վրայ, այդ եղանակը անպատճառ պիտի աղաւաղեն իրենց կամեցածի պէս երգելով և ուսուցանելով, առանց մտածելու, որ ոչ մի իրաւունք չունին մի որ եւ է հեղինակի աշխատութեան հետ այդպիսի խաղ խաղալու:

Թողէք, պարոններ, երգերն իրենց եղանակներով, աշխատեցէք երգել անպատճառ նոտաներով—ինչպէս որ գրած են, աջն ժամանակ միայն կը տեսնէք, որ այդպէս գեղեցիկ է. իսկ եթէ աւելի հետաքրքիր լինէք, աջն ժամանակ կը նկատէք թէ հեղինակը իւր այդ եղանակով մեր ուր զգացմունքներն է կամեցել շարժել:

Այս առարկան մինչև այժմ ոչ մի ուշադրութեան չի արժանացել, որի շնորհիւ և համարեա ըզրորովին մոռացութեան մատնած՝ հետզհետէ ցեւ է գնացել:

Մեր այս դրութեան մէջ, այս դատապարտելի անփութութեան առաջն առնելու սլառասխանատուութիւնը ընկնում է գլխաւորապէս մեր ուսումնարանական վարչութիւններին վրայ:

Նոցա պարտականութիւնն է այդ առարկայի համար ևս, ինչպէս միւսների, ուսուցիչ հրաւիրելիս խիստ ընտրութիւն անել, և արժանա-

ւորներին խրախուսել, իսկ ուսուցիչները պարտականութիւնն է աշխատել, իրենց առարկան բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրել և ազդպիսով դուրսէ կարելի լինի աչդ առարկան բարձրացնել և իւր դիրքում պահել:

Բալց ամենամեծ պատասխանատուութիւնն ընկնում է հաշ երաժիշտների վրայ, որոնք Ձաքարէի պապանձումն են պահել աչս հարցի վերաբերմամբ:

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՍԵՒ ԾՈՎԻ ԱՓԵՐԻՑ

Յ. ՄՈՒՐԱԴԵԱՆՅԻ

IV

Այս տարի ամբողջ Սուխումի շրջանում՝ իմ ստացած տեղեկութիւններին նախելով՝ թութունը շատ լաւ է եղել թէ՛ չստկութիւնով և թէ՛ քանակութիւնով: Շատ տեղ արդէն շրջանում ծախւած են թութունները: Թութունի գները այս տարի բարձր են: Մծրա գիւղում, ուր ստացւում է շրջանի ամենաբնակիչ թութունը, այս տարի թութունի գինը հասաւ մինչև 5 ռուբլի ու կէս՝ փթին: Ճշմարիտ է՝ աչղպէս բարձր գնով միայն միերեք տունն է ծախւած, բաց և աչղպէս չէ կարելի չլիշել, որ ընդհանրապէս ասելով, այս տարի ամեն տեղ էլ թութունը լաւ գին ունի: Նոյն իսկ մեր Ծէրէլդալի պէս տեղում, ուր այս վերջին երկու տարին շատ ընկաւ թութունի գինը, այս տարի աչղ տեղ էլ հազ գաղթականներից միերեք տուն կարողացան ծախել թութունը փութը 10 ռուբլով: Իսկ Ծէրէլդալի հայերին մօտիկ չոչն գաղթականներից մի քանիսի թութունը մինչև անգամ տասից էլ անցաւ: Դրա պատճառը ոչ աչքքան չոչների հմտութիւնն ու վարպետութիւնն է, որքան իրանց նստած տեղի չարմարութիւնն և հողալին ու կլիմայական պայմանները: Նրանց տեղը հայերի նստած տեղից ցածր է, աչքքան ցուրտ չէ և հողն էլ թութուն բերող:

Չծախւած թութուն գլխաւորապէս դեռ Ծէրէլդալում կալ: շրջանի միւս տեղերում, Գուդաուդի բաժնում, ինչպէս ասեցի, չծախւած աչսօր շատ թութուն կալ: Այնտեղ ամեն տարի էլ համարեա աչղպէս է լինում: չծախւած թութուն չէ մնում: Իսկ այս տարի, որ ինչպէս երևում է, պահանջը շատ է, էլ աւելի լաւ է ծախւում: Այն տեղերի համար աչսօր տաս ռուբլի փթին՝ ստոր գին է: տասից պակաս՝ այս տարի դեռ չէ լուած աչն կողմերում: Միջակ գինը այս տարի՝ ծախւածներին նախելով՝ կարելի է ընդունել 12—13 ռուբլի փթին:

Բանը մեծ գնով ծախելը չէ, բանը ծախածի համեմատ գինը ստա-

նալն է: Այս վերջին տարիներս, մանաւանդ սրանից երկու տարի առաջ, քիչ չեն եղել ալնալիսի դէպքեր, երբ գիւղացին թութունը լանձնելիս՝ չէ ստացել ալն գինը, որով ծախած է եղել, ալ նրանից ալսքան կամ ալնքան պակաս: Յիշում եմ երկու տարի սրանից առաջ ինչպիսի լուսահատութիւն ու զժգոհութիւն էր տիրում շրջանի բոլոր թութուն արդիւնաբերողներին մէջ. թէ հալ և թէ չոյն գաղթականներ, ամենքն էլ զժգոհ էին վաճառականներից շատերի կողմից գործդրած կեղեքումներից ու զրկանքներից: Չորս կողմից լաց ու զժգոհութիւն էր լսվում նրանց հարստահարող ու անարդար առևտրի վրայ: Թութունը լանձնելիս՝ կտրուում էին ալ ու ձախ, ոչ թէ մի-մի փթերով, ալ տասնեակ փթերով: Չեմ մոռացել՝ մէկին մինչև անգամ ամբողջ 80 փութ կտրել էին մի անգամից, մոռանալով, որ ալքքան տասնաւոր փութ թութուն տանալու համար, խեղճ գիւղացին ինչքան արև ու անձրև էր կերել, ինչքան կեանք էր մաշել: Ինչպիսի անխիղճ ու տմարդի բան: Կտրել միւսեղամից 80 փութ, ոտի տակ տալ ալնքան աշխատանքը, մերժել ու չտալ ամբողջ ութ հարկւր բուբլի (փութը տասը բուբլով է եղել ծախած թութունը), իրան էլ ինչ կը մնալ: Ասենք թէ աւելի էլ մնալ, պէտք է խլել ձեռքից աւելին, նրա հալալ աշխատանքը, նրա քրտնքի արդիւնքը:

Ճշմարիտ է՝ գուցէ ամենքին ալքքան շատ-շատ չէին կտրել, բաց միևնույն չէ. քիչ ունեցողի համար՝ քիչն էլ շատ բան է, և վերջապէս անարդարութիւնը անարդարութիւն կը մնալ, ինչքան էլ թէ կեղեքումը քիչ չափով եղած լինի: Գանք որ ալն տարին զեղչերի մեծ մասը տասնեակ փթերով էին հաշուում: Հէնց դիցուք, եթէ ամեն մէկից տասն-տաս փութ, կամ նոյն խոյն եթէ դրա կէսն անգամ կտրէին (միջին հաշով դրանից պակաս չէր լինի), դարձեալ վնասը ահագին բան է լինում: Ամբողջ շրջանում հաշւելով 500 տուն հալ գաղթականներ, միմիայն հալերի վնասը կը լինէր քսանուհինգ հազար ռուբլի, եթէ ոչ աւելի: Հապա չոյների վնասը. չէ որ նրանք էլ հալերի նման՝ հաւասարապէս ենթարկւեցան զրկանքներին: Այսպէս ուրեմն միմիայն մի տարւան վնասը ահագին թիւ է կաղում, ինչքան կը լինի հապա ալն բոլոր վնասների ու զրկանքների գումարը, որ համարեա պարբերաբար ամեն տարի էլ գործ են դրւել, թէև պէտք է ասել վերջերս ոչ ալնպէս խիստ, ինչպէս երկու տարի առաջ: Վերջին երկու տարիներս կեղեքումները մի քիչ մեղմացել են և թութուն արդիւնաբերողները փոքր ինչ շունչ են առել: Եթէ ալք էլ չլինի և կեղեքումներն առաջւան պէս չարունակէին, սահգին հարած կը հասնէր թութունի մշակութեան գործին և դրանով մեծապէս կը վնասէր երկրի տնտեսական զարգացումը:

Պէտք է զիտեմալ, որ թութունի մշակութիւնը այստեղ, Սուխումի շրջանում, պատահական ու կողմնակի պարագամունք չէ: Ալք բերքի մշա-

կութիւնը աջտեղ, Կովկասեան ամբարտաւան մեր շրջանում—հացաբոլորից աւելի է տարածւած: Համարեա աչնքան սիմինդր ու ցորեն չեն ցանում, ինչքան թութուն: Թութունը ոչ միայն ամենատարածւած բերքն է, այլ և շրջանի ամենաառաջին ու գլխաւոր արտահանող բերքն է: Ամբողջ շրջանում մի հազ գաղթական տուն չկա, որ դրանով պարապելիս չլինէր. ցոյների մէջ կան թութուն ցանողներ, բաց հացերի մէջ—հազաւազիւս են դրանք: Չնայելով կրկնող զրկանքներին, չնայելով տեղ-տեղ հողալին կապալի ծանր պայմաններին, աչք բերքի մշակութիւնը տարուց տարի մեծ ծաւալ է ստանում հացերի մօտ: Այսօր միմիայն շրջանի հազ գաղթականների տարեկան արտահանած թութունի քանակութիւնը մի պատկառելի թիւ է կազմում, աչն է մօտ քսան ու չինգ հազար փութ, որ քիչ բան չէ մի 500 տան համար: Եթեանաւանական թւերի սկզբին, երբ դեռ նոր էր սկսել շրջանում թութունի մշակութիւնը և հազ գաղթականներ չկալին, տարէնը միայն 2 հազար փութ է եղել ստացւելիս ամբողջ շրջանից: Ընդունելով 25 հազար փութ, մի տան վրայ միջին հաշուով դալիս է 50 փութ, աչն է՝ մօտ մէկ դեսեատին պլանտացիա, որ շատ չպէտք է թւի, քանի որ շրջանում շատ կան աչնպիսի հաշաբնակ տեղեր, ուր մի տուն մշակում է 2—3 դեսեատին թութուն, իսկ տեղ-տեղ նոյն իսկ 4—5 դեսեատին և մինչև անգամ դրանից աւելի: Այդ կողմից Սուխումի շրջանը ամբողջ Կովկասեան ամբարտաւան տեղն է բռնում՝ թէ արտահանած թութունի քանակութիւնով և թէ ընտիր չափութիւնով:

Սուխումի շրջանից Կիտոյ, այս վերջին մի-երկու տարին թութունը լաւ ծախւում է նոյնպէս և Սոչիի բաժնում, ուր աչք բերքի մշակութիւնը համարեա միայն հազ գաղթականների ձեռքին է: Անցած տարի աչնտեղ էլ լաւ ծախւեց թութունը՝ մինչև 10 բուբլի, իսկ տեղ-տեղ մի-երկուսինը մինչև անգամ տասից էլ մի քիչ աւելի: Բաց և աչնպէս, ինչպէս երևում է, թութունը աչնտեղ դեռ աչն գինը չունի, ինչ որ ունի Սուխումի շրջանում:

Ամեն տեղ էլ Կովկասեան ամբարտաւան մշակած թութունը դուռ թիւրքական տեսակի սերմիցն է. սամսոն և տրապիզոն: Ամենատարածւածը—սամսոնն է, որ թէ աւելի ազնիւ է և թէ աւելի զին ունի. տրապիզոնը քիչ է և ամեն տեղ չեն անում:

Ջարմանալի է, որ մեր Կովկասեան գործարանատէրներից համարեա ոչ ոք չէ գալիս աչ կողմերը, թէ և Կովկասեան ամբարտաւանի հընչակր, ինչպէս երևում է, Ռուսաստանի ամեն կողմերումն էլ տարածւած է: Դրան ապացոյց է աչն հանդամանքը, որ մեր կողմերի թութունը զնելու համար տարուց տարի եկող վաճառականների թիւն աւելանում է Ռուսաստանի ու Ղրիմի կողմերից եկող նորանոր չափնի ֆիրմաներով: Նա

անգամ նոյն իսկ՝ թութունը չքաղած, իրար վրայ թափում են նրանք, տեղ-տեղ իրար ձեռքից խլում են հաւանած թութունը, աչնքան որ երբեմն դրա պատճառով իրար հետ անախորժ վէճերի ու դատի մէջ են բռնւում: Մասնաւորապէս իր ազնիւ ու ընտիր թութունով մեծ անուն է հանել Մծարա գիւղը, թէն համարեա ամբողջ շրջանումն էլ, գուցէ բացի միայն բարձր ու ցուրտ Խէբէլդալից, ամեն տարի էլ ընտիր թութուն է լինում:

Անմխիթար լուրեր են գալիս հալրենիքից: Առաջւան պէս պանդոխտներ ու գաղթականներ են գալիս Անատոլիական ափերից: Այս տարի եկողների մեծ մասը Տրապիզոնին մօտակա Պլատանա գաւառակի հաւերիցն էին, թէն կապին նոյնպէս մի քանի տուն: Չարչամբալի կողմերից: Իմ ստացած ամենաւերջ լուրերին նաշելով՝ հալրենիքում շատերն են պատրաստւում գաղթելու գէպի մեր կողմերը: մի քանի տուն նրանցից այս մօտիկ օրերս են գալու: Խնչպէս երևում է, ընդհանուր զժգոհութիւն է տիրում ամբողջ Տրապիզոնի վիլայէթում: Տնտեսական ծանր պայմանները ամեն տեղ էլ նահանգի մէջ—ճնշում, խեղդում են հաւ ժողովրդին:

Բոլոր նամակների մէջ, որ ստացւում են Անատոլիական ափերից այս տեղերի պանդոխտների անունով, նրանց ծանր վիճակն է լիւրտւում: Այդ տեսակ նամակներից շատերն են անցել իմ ձեռքը. երեք խօսք կալ, որ նրանց բոլորի մէջ էլ միշտ կրկնւում է. պարտք, տուրք ու «փարա»: Ամենքն էլ պարտք ունին. ամենքն էլ տուրքերից են խեղդւած. ամենքն էլ փող—փարա են ուղղում: Հալրը որդուն, եղբայրը եղբօրը, կինը իր էրկան—ինչ որ գրում են, պերջ ի վերջոյ փող են ուղղում: Առանց փողի անունը տալու համարեա ոչ մի նամակ չէ ստացւում, առանց հարցնելու, թէ ում որ գրում են, աղքատ փող կունենալ, որ իրանց զրկի: Եթէ ունենալ, ի հարկէ չի խնայել, չէ որ դրա համար է թողել իր աշխարհը, դրա համար է բաժանւել նրանցից, դրա համար է ծով ու ցամաք եկել, սարէ սար անցել, թէ ինչ է մի քիչ փող աշխատի, որ տան վիճակը թեթեւանալ:

Աշխատանք, բաց դաւն ու լիզի աշխատանք: Օտարութեան մէջ, ուրիշների մօտ, սիրելիներից հեռու, զուրկ սրտակից ու կարեկից ընկերից՝ կնոջից, մօրից, եղբօրից, զուրկ բոլոր քնքշութիւններից ու սիրուց, նա պէտք է մաշի իր օրերը, ամիսներն ու ձիգ տարիները ուրիշի դռներն ընկած, ուրիշի արտերում, ուրիշի գործի վրայ, ուրիշի օջախի մօտ... Խնչ զժւար ու վատ բան է երբեմն պանդխտութիւնը: Աշխատանքը, ամենօրեայ լարւած ոգիւրով ծանր աշխատանքն է միայն, որ մոռացնել է տալիս նրան իր վիճակը, մոռանա անել տալիս նրան իր սիրելիները ու մի

քիչ հովութիւն տալիս նրա դարդից ու կարօտից ալրւած ու մաշւած սրտին: Ի՞նչ անէ. վերադառնալ պարապ, դատարկ ձեռքով—ալդ չի կարող նա: Աւելի լաւ է համարում մի քիչ էլ սպասել, մի քիչ էլ համբերել, մինչև որ մի փոքր դումար կանցնի իր ձեռքը: Եւ ահա նորից շարունակում է անխնայ ու կենսամաշ աշխատանքը. արեւ, ամիսն ու քնութեանն ոչ մի պատահար ու սարսափ նրան չէ վախեցնում. չէ կանգնեցնում նրան իր մտքից. մինչև որ վերջապէս մի քանի մանէթ փող է անցնում նրա ձեռքը և նա՝ անհամբեր շտապում է վերադառնալ իր օջախը:

Բալց ամենքին չէ վիճակում ալդ աջող վախճանը: Ամենքը չեն դիմանում օտար, պանդխտական կեանքից անբաժան զրկանքներին: Տաժարեւի աշխատանքին, տեղ-տեղ Լուկասեան ավերի նոյնքան տաժարեւի ու ապականւած, ջերմոտ կլիմային, դառն օտարութեան—ամենքը չեն դիմանում: Վաչ նրան, ով հիւանդանում է:

Մեն-մենակ ընկած է հիւանդ պանդխտը. անտէր, անոք, անօգնական: Ո՞վ պիտի նրան խնամի ու պահպանի, ով պիտի նրան դեղ անի. ով պիտի ուրիշի համար դիշերը անքուռն անցկացնի: Փանի-քանիսներն են եղել ալդպէս: Եւ ահա շատերը, դեռ ջահիլ ու կտրիճ, երիտասարդական ծաղիկ հասկում փչել են իրանց վերջին շունչը օտար աշխարհում, ուրիշի դռանը. դարդն ու կարօտը սրտի մէջ՝ իրանց հետ գերեզման են տարած: Դառն պանդխտութեան զոհերն են դրանք: Իսկ աչնտեղ՝ հալոն-նիքում դեռ սպասում են նրան, դեռ կարօտում են նրան, մինչև որ վերջապէս մի չարագոյթ նամակ կլիմացնէ նրանց իրանց սիրելի «կուրբաթի» մահը:

Ի՞նչ պէտք է անէ նրա որբացած տունը, ով պիտի կերակրէ, պահպանէ նրանց, ով պիտի տալ թիւրքական անվերջ ու անչափ տուրքերը: Մի տուն էլ պակսեց հալոնիքից, դաղթեւ, թոգնեւ, փախչեւ ալստեղից, ալս դարդ ու կրակի աշխարհից, ուր մահ ու գերեզման է թւում նրանց աչքին, գնալ, կորչել մի տեղ, ուր ապրում է հանդիստը, ուր տիրում է խաղաղութիւնը և ուր արդար վաստակը չեն խլում աշխատաւորի ձեռքից:

Բաց ահա թշուառներն ու դժգոհներն աւելանում են. ամենքի ջաշն էլ մէկ է: Նրկրի հալածական վիճակը կանգնեցնում, միացնում է բոլոր թշուառներին. շատերն են ուզում դաղթեւ, Եւ ինչի համար չզաղթեն, քանի որ աչն պալմաններում, ուր իրանք ապրում են, դժւար է, ծանր է, անկարելի է ապրել. չի դիմացել: Շատերն իրանց համար հող չունեն. ունեցածն էլ մեծ մասով անբեր, քարքարոտ, մաշւած: Նա ուրիշի հողի վրալ է բանում, աջնտեղից է ստանում իր հացը. բալց աչն էլ ձեռքին չեն թաղնում: Նա աշխատում, նա քրտնում է, ուրիշն է խլում, ուրիշն է ուտում: Նրա հողի ստացւածքը չի բաւականանում տուրքերին, տուր-

քերը մէկ չեն, երկուս չեն, որ տալ ու պրծնի. նրանք ոչ թիւ ունին, ոչ համար իրանք իրանց աճում ու աւելանում են. նա որ մէկը տալ, որ մէկից ապատւի, Հաց չունի, հանգստութիւն էլ չունի. նա արհամարհած է իր բնիկ աշխարհում, իր մալը հալրենիքի մէջ: Նրա կեանքը, նրա գոյքը, նրա սեփականութիւնը, եթէ ունի մի որ է սեփականութիւն, ոչնչով ապահուած չեն. օրէնք, արդարութիւն չկալ նրա համար. նա օգնող, պաշտպանող չունի: Ամենքը նրա վրալ են բարկանում, նրան վախեցնում, նրան մեղադրում: Ոչ ոքից, ոչ մէկից նա չուս, օգնութիւն չէ ստանում. նա ամենքից հալածւած ու մոռացւած է: Ի՞նչ անի, ի՞նչպէս անի, որ մնալ իր երկրում, չգաղթի այնտեղից, երբ նա լաւ համոզւած է, որ ալդ քոլոր հալածանքն ու անիրաւութիւնը վերջ չունի, քանի որ մնում է ինքը ալնտեղ, քանի որ ինքը թիւրքի ձեռքին կը լինի: Մինչև երբ ալսպէս: Ո՛չ, չէ կարելի միշտ ալսպէս ապրել, պէտք է թողնել, գնալ, դադարել անպատճառ. քիչ-քիչ հաւաքւում խմբում են. գաղթողները ահա պատրաստ են: Շարժւում, ուղղւում է գաղթողների կարաւանը դէպի Սեծովի ափերը, ուր սպասում է նրանց համար պատրաստւած նաւը, որ պիտի տանի հեռացնի նրանց հալրենի գրկից:

Ալսպէս հետզհետէ քիչ-քիչ դատարկւում է հալրենիքը. ամալանում է հալրենիքը. ամալանում պարապւում են հալի գիւղերն ու տները, և կինդանի հալերի տեղ հալի երկրի մէջ մնում են իրրե հալութեան վկայ միմիայն մեռած հալերի անբարբառ շիրիմները...

Երևում է, որ թիւրքիան ալս վերջերս չափ ու սահման կորցրել է: Դրա ապացոյցը՝ ալն բոլոր տեղեկութիւնները, որ Հալաստանի ամեն կողմերից իրար վրալ հասնում են մեզ: Հալի ամբողջ երկրից թշուառութեան ու տանջանքի հառաչանքներ են լսւում: Կոտորած, աւերմունք ու բռնութիւն է գործ դրւում ամեն տեղ հալի գլխին: Աւ ալս բոլոր հալածանքն ու անգթութիւնը մի սարսափելի միտք, մի դժոխալին նպատակ ունին. ջնջել, ոչնչացնել հալին իր երկրի մէջ. էլ չտեսնել նրան: Միթէ դրա ապացոյցը չէ ալն հանդամանքը, որ վերջին ժամանակներս, ինչ որ հակակախ հարցը սուր կերպարանք է ստացել, կառավարութիւնը առաջւան պէս չէ կանգնեցնում գաղթականութիւնը և ոչ մի արդեւ չէ դնում գաղթել ուղղների առաջ: Ճշմարիտ է, առաջ էլ երբեմն-երբեմն ինչքան էլ գաղթէին թուլտուութիւն էր լինում, բաւց զոնէ ալս էլ էր պատահում որ անցագիր տալու համար գիւղացուն ալնքան քամում, կեղեքում էին, որ շատ անգամ նորա ձարը կարւում էր, գաղթելու միտքը թողնում էր մի առ ժամանակ, մինչև որ կարողանար մի քանի լիրա ձեռք բերել, որ նրանով անցագիր ստանար. թէև օրէնքով անցագրի համար սահմանւած վճարը լիրալից քիչ է: Բաւց առաջ ո՞վ էր նստում օրէնքին: Ինչքան կարողանում էին, զջլում էին. ո՞վ էր միտք անում, թէ գիւղացին ալն

քան փող չի ունենալ, չի գաղթի: Հիմա ինչպէս պատմում են, աղբակէս չէ: Ինչպէս երևում է՝ գաղտնի խիստ կտրգաղրութեան շնորհով՝ առնում են միայն օրէնքով անցագրի համար սահմանած վճարը—մի քանի ղուրուչ: Էլ ուրիշ ոչինչ: Թէնքան քաշում են կաշառք վերցնելուց: Երբեմն նոյն իսկ, ինչպէս պատմում են, չքաւորներից թող էլ չեն պահանջում, տալիս են անցագիրը աչնպէս, առանց փողի, միայն թէ օր առաջ կորչի, դժաշ...

Փոխանակ գաղթելն արգելելու, գաղթողներին չթողնելու, ինչպէս պատմում են, վերադարձող պանդուխտներին է արգելում վերադառնալ հայրենիքը. նրանց չեն թողնում իրանց բնիկ աշխարհը մտնել զանազան անմեղ պատճառներով, որինք՝ իբր թէ անցագրի ժամանակը անցած է լինում, որը երաշխաւոր չէ կարողանում գտնել և ալլն: Ի՛նչ երաշխաւոր պիտի գտնի գիւղացին Բաթումի պէս օտար քաղաքում, ուր իրանց գիւղից ոչ ոք չկալ: Ոչ մշակ և ոչ առևտրական. ուրեմն և ոչ ոք էլ չի ճանաչի իրան: Եւ ինչ բանի համար է պէտք երաշխաւորը—իր աշխարհը, իր հայրենիքը, իր տունը գնալու համար:

Այս բոլորը ապացոյց չէ արդեօք թէն գաղան մտաղրութեան՝ հալը բնաջինջ անելու նպատակին, նպատակի որ դեռևս շարունակում է գործդրւել աչնքան անխաչ ու անգոլթ կերպով, չնայելով աչն բանին, որ ըէֆորմների ծրագիրը դեռ ասպարէզի վրայ է և մարդասէր պետութիւնները մի կողմից շարունակում են չոլս տալ հալածած ու վհատած հալին, միւս կողմից սպառնում բռնաւոր Թիւրքիային:

ԴՐԱՄԱ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐԻԵՍ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆ

«Ազահ», կոմեդիա հինգ արարւածով, Մոլիերի. թարգմանութիւն պ.
Վրոյրի: — «Ասլան-Բալասի», պ. Սարգսարեանի, փոխադրութիւն «Վերք-
Հալաստանի» վէպից:

«Ազահ», Մոլիերի ի նպատտ պ. պ. Վրոյրի և Ստեփանեանի:

«Ազահը» Մոլիերի շատ չաջողած կոմեդիաներիցն է, բայց և այն-
պէս դուրս է աչն երեք կոմեդիաների շարքից, որոնք կազմում են նո-
րա փառքի պսակը: Աստեղ ես ի նկատի ունիմ նորա «Տարտիւֆը»,
«Դոն-ժուանը» և «Միզանտրոպը»: Որքան էլ հետաքրքրական լինի
Ազահի բովանդակութիւնը, տիպերը իրական և կենդանի, խօսակցու-
թիւնները աշխույժ և հոգեբանական, վերլուծութիւնը ճշմարիտ, այնու-
ամենայնիւ նա չէ կարող ունենալ վերջինչեալ տրիտգիալի բարձր նշա-
նակութիւնը: Այդպիսի նշանակութիւն չունի նա աչն պատճառով, որ
նորա մէջ արծարծւած խնդիրը չունի աչն կարևորութիւնը, որ ներկայա-
ցնում են Տարտիւֆը և միւսները:—Հարկաւ, ժլատութիւնը—արատ է, և
ալդ արատը ընդունակ է աղաւաղելու մարդու բնատրութիւնը, բայց նա
այնքան տարածւած և կործանիչ արատ չէ, որքան, օրինակ, Տարտիւֆի
կեղծաւորութիւնը և Դոն-ժուանի իզամոլութիւնը: Ժլատութիւնը, կարե-
լի է ասել, աւելի անհատական բնատրութիւն ունի. ժլատը աւելի ինքն
իրան է մնասում, քան թէ ուրիշներին. ամենաշատը նա կարող է նեղը
ձգել իւր ընտանիքի անդամներին կամ նոցա, որոնք շատ մօտ չարաբե-
րութիւն ունին ժլատի հետ: Բայց չնայած դրան, եւրոպական գրակա-
նութիւնը մշակել է ժլատի մի շարք տիպեր Էսկլիոն՝ Պլաւտոսի, Ժլատ
ասպետ՝ Պոլչկինի ¹⁾, Պլիշկին՝ Գոգոլի ²⁾, Բալզակի՝ «Հալը Գո-

¹⁾ Որի թարգմանութիւնը տրւում է «Մ ու Ր ճ» ի ներկայ համարում:
Նախ. Խմբ.

²⁾ Տես դորա թարգմանութիւնը «Մ ու Ր ճ» 1892 № 5.

րի» և վերջապէս Մոլիերի Հարպագոնը — Եթէ համեմատենք ալս տիպերը, որոնք բոլորն էլ նկարագրւած են տաղանդաւոր հեղինակների ձեռքով, շատ ընդհանուր դժւր կարող ենք գտնել նոցա բնաւորութեան և զգացմունքների մէջ: Որինակ. նոցա ամենքի մէջ բխացած կամ մեռած են մարդու ամենաբարձր զգացմունքները՝ սէր, համակրութիւն, գութ: Միւս կողմից՝ նոցա մէջ մենք տեսնում ենք վերին աստիճանի զարգացած կասկածամտութիւն:—Նոքա մշտական երկիւղի մէջ են, թէ իրանց կարող են կողոպտել: Նոքա դողում են ունեցած չունեցածի վրայ: Նոքա իրանց բերնի հացը կտրում են, իրանց զրկում են, սահմանափակում են իրանց պահանջները: Եւ ալսպիսի ընդհանուր դժեր շատ կարելի է գտնել նոցա մէջ: Բալց տարբեր են նոցա ժլատութեան սկզբնական պատճառները: Պիւշկինը առաջ միայն խնայող կալածատէր էր. կեանքի զանազան պայմանները աւելի և աւելի զարգացրին նորա մէջ խնայողութիւնը, որը զարձաւ կիրք և ապա ժլատութիւն: Ժլատ ասպետը առաջ փառասէր ասպետ էր, որը, չունենալով հոգեկան արժանաւորութիւնների իւր փառասիրութեանը բաւականութիւն տալու համար և իմանալով, որ ոսկով և արծաթով կարելի է իշխանութիւն և ութ ձեռք բերել, սկսեց կուտակել ոսկի և արծաթ, և ալսպիսով առաջացաւ նորա մէջ ժլատութիւնը: Բացի ալ, մէկի ժլատութիւնը աւելի ստոր տեսակի ժլատութիւն է, միւսինը՝ աւելի բարձր: Պիւշկինը հաւաքում և պահում է ամեն բան, ինչ ձեռքն է ընկնում:—մեխեր, երկաթի կտորտանք, պապտեր: Ժլատ ասպետը միայն ոսկի և արծաթ է դիզում:—

Իւր բնենփիսի համար պ. Վրոյրը ընտրել էր Մոլիերի «Ժլատը»: Մեզ հետաքրքրում էր այն, թէ որչափ կարող էր ուսումնասիրել նա մի ալսպիսի դժւար դեր, որպիսին է Հարպագոնի դերը: Եւ ահա մեր ստացած տպաւորութիւնը: Հէնց առաջին անգամից, իւր ոտը բեմի վրայ դնելով պ. Վրոյրը դրանց մեր ուշադրութիւնը, մեր հետաքրքրութիւնը շարժեց: Մեր առջև կանգնած էր մի նիհար, կոշտացած և ցամաքած ծերունի—ապացուց, որ երկարամեակ զրկանքները իրանց դրոշմը դրել են նորա ամբողջ մարմնի վերայ. աչքերը խոր ընկած, որոնք կարող են փալ ստանալ միայն ոսկու առաջ. երեսը և ճակատը սառը և դժգոյն, որոնց վրայ ծալում են կնճիւղները ամեն անգամ, երբ ծագում է նորա հոգում կողոպտած լինելու անախորժ զգացմունքը. նորա բոլոր զգալարանները կարծես, ծառայում են նորան, իբր գանձի պահարաններ. ականջները, սրում է նա, երբ մի շշուկ կամ շան հաջոց է լսում. քթով կարծես ցանկանում է հոստտել գողի ներկայութիւնը. ասես մի բոպէ նորա մըտքից չէ հեռանում, որ թագգըրած գանձ ունի պարտիզում. բաւական է մի կասկածելի ձայն, և ահա նա պատրաստ է ընդհատել խօսակցութիւնը

և վազել դանձի կողմը: Այս բոլորը ամենալն ճշտութեամբ արտապատում էր պ. Վրոյրը: Յետոյ՝ Հարպագոնի հոգին հանգիստ չունի. կասկածամտութիւնը նորան տանջում է. երբեմն նորան թւում է, որ դանձի տեղը գիտեն նորա տանեցիք, և ահա խորամանկ հարցերով նա կամենում է ստուգել ալդ. ծառան, որին նա հեռացնում է իւր տանից, կարող է մի բան թուցրած լինել, և ահա նա նախում է ձեռքերին, քրքրում է գրպանները, չափում է ոտից մինչև գլուխ և վերջումը մի կասկածոտ և լուռ հալեացք է ձգում նորա վերայ: Ալդ. ևս բաւականին չաջող էր պ. Վրոյրի խաղի մէջ: Եւ չնայ ալն ծիծաղելի քնքշութիւնը և ժպիտը, որով նա դիմում էր իւր սիրունուն՝ ալն տեսարանը, որտեղ նա խրատում է իւր ծառաներին թէ ինչպէս պէտք է իրանց սլահեն հիւրերի առաջ, որ չտեսնեն պատառածքը շորի վերայ. ինչպէս արագ անցկացնեն մատուցարանը հիւրերի մօտից, որ շատ չկարողանան վերցնել,—այս բոլորը տպաւորութիւն գործում էր պ. Վրոյրի դերակատարութեան մէջ: Այստեղ մի բան միայն պէտք է նկատել. ալն ծառան, որ իւր ետեւը դէպի հանդիսականները էր դարձնում իւր շորի պատառածքը, ցոյց տալու համար, մոռանում էր, որ գեղարուեստն ունի իւր չափն ու սահմանը, որից չէ կարելի անցնել՝ առանց զզւանք առաջացնելու նախդների մէջ: Հանդիսականներն հաւատում էին, որ նորա շորը կարող է ճղած լինել, և բոլորովին կարօտ չէին նորա քամակը տեսնելու. Հարպագոնը տեսաւ—բաւական է: Առհասարակ դերասանը պիտի խոչս տալ աչդպիսի անլարմար տեսարաններից, նա պիտի հրաժարւի իւր սնտոյի ցանկութիւնից անպատճառ ծիծաղացնել հանդիսականներին ալն րալէին, երբ նոցա միտքը ուրիշ բանով է զբաղւած. թող նա չիչի Համլէտի խօսքերը, թէ աչդպէս վարող դերասանը միայն իւր ողորմելի սնափառութիւնն է արտապատում:—Բացք ալս լիչեցինք փակագծի մէջ: Վերադառնանք պ. Վրոյրի խաղին:—Մինչև չորրորդ արարւածը նորա խաղը մտածւած էր և խելացի: Յետոյ նա սկսեց աւելի և աւելի թուլանալ և հինգերորդ արարւածում անհետաքրքրական դառնալ: Չորրորդ արարւածում կողոպտում են Հարպագոնի գանձը. դա մի անբաղդութիւն էր նորա համար, որի նմանը երբէք նորան չէր պատահել. նորա կեանքի ընթացքը փոխւում է. նորա կուռքը ջարդ ու փշոյր է լինում: Համարեա հառաչելով նա բեմ է գալիս, լալիս է կամ դուռում և սպառնում մարդկանց, հոգին նւաղում է, ձայնը կերկերւում: Ալդտեղ ալնս ծիծաղելու տեղ չէ. զարմանքը սառցնում է ծիծաղը հանդիսականների դէմքին: Նորա մենախօսութեան ժամանակ պ. Վրոյրը բաւականաչափ ազդու չէր: Նա սկսեց իւր մենախօսութիւնը շատ բալձր ձայնով և չնայ կամաց կամաց իջեցրեց ձայնը—դա լաւ էր: Նւաղած ձայնը ապացոյց էր, որ Հարպագոնը հասել է լուսահատութեանը և հոգեպէս ընկճւել է: Նա ալնքան թուլացել է, որ հարկաւոր է մի չնա-

րան՝ կրթնելու համար: Այդտեղ պ. Վրուրը չոքեց իւր տեղումը: Մեզ թուում է, որ աւելի բնական կը լինէր, եթէ նա, օրինակ, այդ բոլորէին ձեռքերն ու գլուխը չենէր աթոռին և այդպիսի դրութեան մէջ մնար մի քանի վայրկեան. հաւանական է, որ այդպէս կ'անէր ընկճւած և չոզնած մարդը, քան թէ իւր տեղումը չոքէր: Յետոյ մեզ թւում է, որ նախկին եռանդով չէր կարող նա, բարձր գոռալ, ինչպէս այդ արեց պ. Վրուրը: Ամենամեծ սպառնալիքը, որով նա ցանկութիւն է չափոնում կախել մարդկանց, բնական կը լինէր արտաշնչել այդ բոլորէին աւելի ցածր և խզած ձաշնով, քան թէ բարձր ձաշնով: Երբ նա սկզբում բարձր գոռում էր, դա բնական էր. նորա հոգին լարւած դրութեան մէջ էր: Բայց երբ նա սկսեց թուլանալ, դեռ ևս չուտով նա չէր կարող ստանալ նախկին զօրութիւնը: Խիստ ձգւած ուժգին ձաշն է հանում, բայց երբ նա թուլանում է, իսկոյն և եթ չէ կարող առաջաւել պէս ձգել. այդ կարող է կատարել միայն կամաց կամաց: Ինչպէս աստիճանաբար իջաւ Հարպագոնի ձաշնը, նոյնպէս աստիճանաբար նա պիտի բարձրանար: պ. Վրուրը շատ պիտի աշխատէ հինգերորդ արարւածի վերաջ: Հանդիսականը ոչ մի վայրկեան չպիտի մոռանալ, որ ժլատին մեծ անբախտութիւն է պատահել: Հարպագոնը այդտեղ աւելի անհանգիստ է, աւելի վշտացած, աւելի բարկացած:—Մանաւանդ թուլ էր ալն տեսարանը, երբ Հարպագոնի ծառան չափոնում է թէ ինքը գիտէ նորա դանձի տեղը: Հարպագոնի հարցին թէ ինչպիսի արկղ էր նորա տեսած արկղը, նա պատասխանում է թէ մեծ էր: Հարպագոնը, որ ուրախացած էր, թէ արդէն գտնուեցին է, դարձեալ չուսահատում է որ ալնուամենայնիւ նորա արկղին է տեսել: Հարպագոնը նորից հարցնում է, թէ ինչպիսի գոյն ունէր: Ծառան դարձեալ սխալում է գոյնի վերաբերմամբ, և Հարպագոնը դարձեալ չուսահատում է: Ահա պարբերաբար միմեանց տեղի տուող այդ ուրախութիւնը և չուսահատութիւնը չերկաց պ. Վրուրի խաղի մէջ: Չնայած այդ բոլորին, պ. Վրուրը ընդհանրապէս ուսումնասիրել էր Հարպագոնի դերը և լաւ տպւորութիւն էր գործում հանդիսականների վերաջ: Բայց նա կարող է աւելի կատարելագործել այդ պատասխանատու դերը, և ապագայում մենք այդ սպասում ենք նորանից: Դժբախտաբար, միջոցս չէ ներում կանգ առնել միւս գերակատարների խաղի գնահատութեան վերաջ:

«Ագահից» լետոյ ներկայացրին «Առաջարկութիւն», վողբելիլ Զեխովի, թարգմանութիւն պ. Աւետեանի: Մենք առհասարակ չենք հաւանում, թէ ինչի համար են թարգմանում և ներկայացնում այդպիսի անկանում, թէ ինչի համար Այդ երեկոյի համար արդէն լիովին բաւական էր «Ագահը», համ վողբելիլնէր: Այդ երեկոյի համար արդէն լիովին բաւական էր «Ագահը», որը մեզ թէ ծիծաղեցրեց և թէ մտածելու նիւթ տւեց: Ել ախորժակ չէր մնացել լսելու առաջարկութիւն անող փեսացուի անվերջանալի «տատի տատը և պապի պապը»:

Հինգշաբթի նոյեմբ. 30: Ասլան-Բալասի, դրամա չորս արարւածածով և հինգ պատկերով, փոխադրութիւն Խ. Աբովեանի «Վէրք Հալաստանի» վէպից, կատարած պ. Սարգարեանի ձեռքով, ի նպաստ պ.պ. Սարգարեանի և Մատինեանի:

Գեղեցիկ միտք էր չղացել պ. Սարգարեանը փոխադրել դրամայի և չարմարեցնել մեր բեմին Աբովեանի չալտնի վէպը: Այս երկրորդ անգամն է ներկալ տարումը, որ Կովկասի պատմութեան երկու նշանաւոր մոմենտները մենք տեսնում ենք բեմի վերալ պատկերացրած: Եթէ նոյն իսկ ուրիշ հետաքրքրութիւն չունենալին այդ ներկայացումները, նոցա պատմական նշանակութիւնը անուրանալի է:—Հալ մելիքութիւնները, Հաւան խանի արչաւանքը Ղարաբաղում, Շուշալ բերդի հիմնարկութիւնը, Երեւանի գրաւելը ռուսներից, հալ ժողովրդի տրամադրութիւնը ալդ ժամանակներում—այս բոլորը պարզում է նոցա համար, որոնք առիթ ունեցան տեսնելու թատրոնում «Ղարաբաղի աստղագէտը» և «Ասլան-Բալասին»: Բայց վերջինս աւելի ևս մեծ կարևորութիւն է ներկայացնում: Աբովեանի վէպի լեզւաբանական, գրականական և կուլտուրական նշանակութիւնը բաւականին պարզ է շատերի համար: Ճիշտ է, վէպը սովորւած է ալժմ, շատերը չունին, որ կարդան, և նա սպասում է մի հրատարակչի՝ երկրորդ անգամ լոյս տեսնելու համար: Բայց նոյն իսկ նոքա, որոնք միջոց չեն ունեցել ալդ վէպը կարդալու, աչնքան լսած և կարօտացած կը լինին նորա մասին, որ նոցա համար «Վէրք Հալաստանին» մի terra incognita է: Իսկ թէ արտասուքով դրած ալդ երկասիրութիւնը մի շատ պատուաւոր տեղ է բռնում մեր XIX դարի գրականութեան պատմութեան մէջ, ալդ ով կարող է ուրանալ? Այստեղ բաւական է լինել միայն, նախ, աչն հանգամանքը, որ արևելեան հալոց գրականութեան առաջին հիմնաքարը ալդ երկասիրութիւնն է, և նորա հետ անմիջապէս կապւում է Պերճ Պոօշեանի «Սոս և Վարթիթերը», և երկրորդ որ, որ նա վերջին վէպի հետ միասին սալիս են քսանական թւականների հալ ժողովրդի զրութեան մի լրացրած և կենդանի պատկեր, աչնպէս որ ալդ ժողովրդի իղէպները, հասկացողութիւնները, հաւատալիքը, սովորութիւնները, լեզուն՝ իւր նուրբ, ձկուն և հաղար ու մէկ դարձածներով, մի խօսքով, նորա մոտաւոր, բարոյական և տնտեսական վիճակը, ամենաչն հարադատութեամբ արտափայլել են ալդ վէպերի մէջ, ինչպէս առարկաները մաքուր ջրի երեսին: Չգիտեմ, նոյն իսկ չափազանցութիւն կը լինի արդեօք իմ կողմից, եթէ ասեմ, թէ դրա հալկական էպոպէսներ են, եթէ ոչ դեղարեւատական, գոնէ կուլտուրական տեսակէտից, և եթէ համեմատեմ «Վէրք Հալաստանին» Իլիականի հետ, և «Սոս և Վարթիթերը» Ողիսիականի հետ:

Այս խորհրդածութիւններով ևս միայն կամեցալ ասել, որ արդարեւ գեղեցիկ միտք է «Վէրք Հալաստանին» դրամայի փոխադրելը, թէպէտ

ալդ միտքը նոր չէ: Դեռ ևս վաթսուհակա՜ն թւականներին մի ալդպիսի փոխադրութիւն արել է Պերճ Պռօշեանը, և ալդ փոխադրութիւնը («Աղա-սի») վերնադրով) տպւած է «Վռուճկի» մէջ և ներկայացւել մի քանի ան-գամ Թիֆլիսում և գաւառներում: Բայց վաթսուհակա՜ն թւականները հե-ռու են մեզանից, ոմանց համար հին փոխադրութիւնը մոռացւած է, միւս-ների համար բոլորովին անլատ:—Նոր սերնդի համար պ. Սարգսբեանի փոխադրութիւնը նորութիւն էր:

Տեսնենք ալժմ, թէ որքան չափող էր վերածւած վէպը դրամալի: Եւ ահա մեր կարծիքը ալդ մասին: Պիեսը շատ շքեղ էր, շատ բազմամարդ և շատ ազմկալից: Էֆֆէկտները շատ էին շլացնելու աստիճանի չափ. ասիա-կան երաժշտութիւն, զինուորական երաժշտութիւն, երգ, կռիւ, անթիւ հրացանաձգութիւններ, սպանութիւններ... Արտաքին էֆֆէկտները, ինչ ասել կ'ուզէ, տպաւորութիւն ևն գործում բեմի վերայ և երբեմն նոքա անհրաժեշտ են: Պոմմեթիսը Էսքիլէսի տրագիկայի մէջ անդունդն է ընկնում կործանող լեռների հետ՝ սաստիկ երկրաշարժի բուռն: Լիր ար-քան թափառում է անապատում որոտումների և կալձակների մէջ. Մակ-բէթը իւր սարսափելի չարագործութիւնը կատարում է խաւար և փոթոր-կալից գիշերը: Բայց, նախ, արտաքին էֆֆէկտները չպէտք է լինեն չա-փազանց շատ, որովհետև, հակառակ դէպքում, նոքա կը տանեն մեր միտքը դէպի ուրիշ կողմ, և փոխանակ հետաքրքրելու հերոսի վիճակով և զաղափարներով, մենք կը կլանւենք ոչ կարևոր բաներով: Եւ բացի ալդ, արտաքին էֆֆէկտները ինքն ըստ ինքեան աւանձին ճշանակութիւն չպիտի ունենան, նոքա միայն պիտի լրացնեն գործողութեան տպաւորու-թիւնը, որ առանց աչն էլ բաւականին զօրեղ պիտի լինի: Չպէտք է մո-ռանալ, որ դրաման աւելի պիտի ազդէ մեր մտքի և զգացմունքների վերայ, քան թէ մեր լսողութեան և աչքերի վերայ: Դրաման պիտի լինի աչնպէս, որ, եթէ մենք հանելու լինինք նորա միջից բոլոր արտաքին էֆֆէկտները, զրեթէ նոյնութեամբ կարողանալ պահպանել իւր ոյժը և ամբողջութիւնը: «Լիր թագաւորը» շատ քիչ բան կը կորցնի, եթէ փոթո-րիկը լինի միայն արքայի սխտամ: Մակբէթի սպանութիւնը դարձեալ սարսափելի կը լինէր, եթէ նա չլաջորդէր ամպերի ճալթիւններով:

Բայց ալդ արտաքին էֆֆէկտները չեն պիտի գլխաւոր թերութիւն-ները. նոքա աւելի հետևանք ևն աչն վերաբերման, որով պ. Սարգսբեանը ձեռնարկել է վէպի փոխադրութեանը: Բանը աչն է, որ փոխադրողը չէ ունեցել մի առաջնորդող զաղափար: Եթէ ալդպիսի զաղափար լինէր, աչն ժա՛մանակ նա հեշտ կարող էր որոշել թէ ինչն է կարևոր պիեսի մէջ և ինչը աւելորդ և զուրս ձգելու բան: Առանց կապող զաղափարի չէ կարող լինել գեղարվեստական ամբողջութիւն: Դրամալի ընթացքում սկզբից մինչև վերջ պարզ և որոշ պիտի լինի աչն զաղափարը, որի անու-

նով նա գործում է, կամ աչն կիրքը, որի զրգամբ գործում է, Համէտի նպատակը վրէժխնդրութիւնն է հօրեղբորից: Շէլլոկի նպատակը վրէժխնդրութիւնն է քրիստոնեաներից: Մակբէթի նպատակը դահն է և արքայական ծիրանին: Ահա մի աղբակիսի որոշ նպատակ, որոշ ձգտում չունի Ասլան-բալասին: Ճիշտ է, նա հալրենասէր է և պարսկատեաց, բայց նորա նպատակը չէ հալրենասիրական մի որ և է գործ կամ թէ վրէժխնդրութիւն պարսիկներից:

Յետո՛ւ պի Սարդարեանը պէտք է աչքի առաջ ունենար, որ վէպի և դրամաի սահմանները տարբեր են. կան բաներ, որ թոյլատրելի են վիպասանին, բայց ողբերգակին—ոչ: Ահա մի օրինակ: Չորրորդ արարւածում Ասլան-Բալասին ծանր վերք է ստանում, որի հետևանքը մահ է: Վիպասանը կարող է վիրաւորին տանել տուն, նկարագրել նորա կեանքի վերջին վայրկեանները, մահը, և դեռ աւելին՝ կարող է նկարագրել նորա թաղումը և ալն: Բայց զրամալի մէջ դոքա ոչ մի նշանակութիւն չունին: Աչն բոպէին, երբ մահացու վերք ստացաւ Աղասին, զրաման պիտի վերջանայ, աշնուհետև մեր հետաքրքրութիւնը կորչում է: Էլ ամենևին հարկ չկար վարագործը նորից բարձրացնելու և ցոյց տալու մեղ հերոսին՝ թախտի վերայ դրած մահաւան մահճի մէջ, լսել տալու մեղ նորա մերձաւորների սուգ ու շիւտնը... Եթէ Աղասին, մեռնելուց առաջ, բան ունէր ասելու, կ'ասէր անմիջապէս գնդակահար լինելուց չետ: Կ'ասէր և հոգին կ'աւանդէր: Դա կը լինէր գեղեցիկ ֆինալ:

Այսպիսով վերջին տեսարանը աւելորդ էր: Չորրորդ արարւածը հիմնւած էր պատահմունքի վերայ և նախապատրաստւած ու նախատեսւած չէր առաջին երեք արարւածներում: Ինչ վերաբերում է առաջին, երկրորդ և երրորդ արարւածներին, նոքա լաւ տպաւորութիւն էին գործում և տեղի էին առաջին բոլոր ծափահարութիւններին: Ընդհանրապէս հասարակութիւնը գոհ մնաց, գուցէ և շատ գոհ: Դորա պատճառը դրամալի հետաքրքրական, հանրածանօթ և ժողովրդական հարուստ նիւթն էր, չետո՛ւ պիեսի կենդանի և շարժուն բնաւորութիւնը և էֆֆէկտները, և վերջապէս հերոսի բնաւորութեան մի քանի չատկութիւնները և գործերը, որոնք շատ համապատասխան են մեր ժամանակակից տրամադրութեանը:

Դալով դերակատարութեանը, պէտք է ասեմ, որ ընդհանրապէս նա բաւարար էր: Միայն արարատեան բարբառի առանձնապատկութիւնները չէին կարողանում արտապատել դերասանները: Նոցա լեզուն մի տեսակ խառնուրդ էր գրականականի և գաւառաբարբառների,—մի բան, որ բաւականին խորթ էր թուում արարատեան բարբառին սովոր մարդու համար: Բայց նկատողութիւններ ունիմ չալտնելու նաև պ. Աբեղեանի վերաբերմամբ: Ես արդէն առիթ եմ ունեցել ասելու, որ նա ձգտում է ուշաւականութեան: Դա գովելի չատկութիւն է: Բայց թող նա չմոռանայ, որ

ռէալականութիւնն էլ ունի իւր սահմանը: Վերջին տեսարանում Աղասին մեռնում է: Հանդիսականները, ի հարկէ, շատ լաւ գիտեն, որ նորա դերը կատարող դերասանը չի մեռնում, այլ միայն ձեացնում է. բայց արդէն ծիծաղ էր չարուցանում ալն, որ նա ամեն կերպ աշխատում էր նմանել ի մեռնողի և ալդպիսով տպաւորութիւն գործել: Նորա լեզւին ջուր էին կաթեցնում, և նա բերանը բաց ու խուլի էր անում,— դա իբր թէ նշան էր, որ մեռնողի վերջին վալրկեանները հասել են: Ալդպէս վարել նշանակում է գեղարւեստի սահմանից դուրս գալ: Կան հանդամանքներ, երբ գեղարւեստը գիտմամբ խուսափում է խիստ իլլիւզիաներից, որովհետեւ պատահում է, որ, ճիշդ իրականութեան տպաւորութիւն գործելու տեղ, նա ծիծաղ է չարուցանում: Օրինակ, մարմարիոնից շինած լաւ արձանը մեղ դուր է գալիս, և մենք չենք պահանջում, որ ամեն կերպ արձանը նման լինի մարդուն: Բաւական է, որ աչքերին դուր տանք, սե կամ կապույտ, մարդու աչքերին աւելի նմանեցնելու համար— և մենք դորանով կը փչացնենք արձանը և կը դարձնենք մանրկէն:

ԼԵՒՈՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

«ՄՈՒՐՃ»-Ի ԲՅՃԱՆՈՐԴՆԵՐԻ ԹԻՒՐ 1895 թվականին ղերադանցեց անցեալ 1894 թվականինը. իսկ 1896 թվականի համար մինչև ղեկտեմբերի վերջը՝ այս տարի մօտաւորապէս կրկնապատիկ աւելի են զուածքան անցեալ տարի մինչ նոյն օրը՝ 1895 թվականի համար: Մնում է միայն ցանկանալ որ այս հոսանքը շարունակի նաև նոր տարւոյ չունար ամսին:

«ՄՈՒՐՃ» ՆՈՒՐՈՂՆԵՐԻ 1896 թվականի համար «Մուրճ» նւիրել են՝
 1) Ա. Աղէլեան—Թիֆլիսի գաւառի Գ ու ռ ն ու է ղ ղ ի ղ ի հալոց եկեղ.—ծխակ. դպրոցին (խմբագրութեան ընտրութեամբ և դպրոցի հոգաբարձութեան խնդիրքի համաձայն)—2) Պր. Արքայաւ Բ ու ռ ի ա թ ե ա ն—Գողթանի Յ ղ ն ա ղ ի ղ ի հալոց եկեղ.—ծխակ. դպրոցին.—3) Ն ու ն ը—Ջ ա ք ա թ ա լ ի հալոց եկ.—ծխական դպրոցին (երկուսն ևս նւիրողի ընտրութեամբ).—4) Պր. Յակոբ Յ ա լ ո բ ե ա ն—Գեղաբէկի հալոց դպրոցին.—5) Պր. Սարգիս Կ ո ժ ե ն ի կ ե ա ն—Մոզզոկի հալոց դպրոցին.—6) Բ ժ. Թաղէս Ջ ա ք ա ռ ե ա ն—Բա նանց ղ ի ղ ի հալոց դպրոցին (խմբ. ընտրութեամբ).—7) Ն ու ն ը—Խանքենդի հալոց դպրոցին (խմբ. ընտրութեամբ).—8) Պր. Յովհաննէս Կ ի տ ա չ ե ա ն—Հաշտարխանում—Նոր-Բաղաղեթեան պահեստի ղնդի հալ ղ ի ն տր ն եր ի ն Նրեանում (խմբ. ընտրութեամբ).—9) Ն ու ն ը—Նորալ պահեստի ղորքի հալ ղ ի ն տր ն եր ի ն (խմբ. ընտ.).—10) Պր. Ալէքսանդր Մ ե լ ի ք—Ա ղ ա ռ ե ա ն—Ռաշտի հալոց գրադարանին: (Շարունակութիւնը կը ղեւեղենք չունարի համարում):

ԱՊԱՌԻԿ ԲՅՃԱՆՈՐԴՆԵՐԻ ՆՈՒՐՈՂՆԵՐԻ Զնալած որ մենք չապարարում ենք բաժանորդագրութեան պայմանները, բայց գտնուում են բաղմաթիւ անձինք, որոնք ճշդութեամբ չեն չարգում ալդ պայմանները, և վճարը կատարում են անկանոն և խմբագրութեան համար շատ անպարտաւոր կերպով, աչն է թողնելով վճարը մինչ տարւոյ վերջը և նոյն իսկ մինչ չաջորդ տարւոյ սկիզբները: Մենք ալդ հանգամանքը առանձին ուշադրութեան չէինք առնիլ, եթէ միայն ապառուկների գումարը մեզ համար կարեւորութիւն չհերկաւացնէր և

տարւայ մանաւանդ վերջին ամիսները խմբագրութեան նեղը չը-
ձգեր, ստիպելով մեզ անձիշդ գտնել գէպի տպարանը, թղթավաճառը
և ալլն: Մեր լաժանորդների առանձին ուշքն ենք դարձնում աչն
հանգամանքի վրայ, որ լաժանորդային չ մի անգամից վճարելու
գժարացողները՝ կարող են մաս-մաս վճարել՝ ստորագրելիս
3 ու և մինչ մարտի 1-ը ևս 3 ու, մնացածը մինչ չուլիսի 1-ը լրա-
ցնելու պարտաւոր:

ԷՆԿԻԻՐԻԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ նշանակած է Թէւֆիզ փաշա, նախկին միւ-
շիւր վեցերորդ զօրաբանակին Բաղդատում: Նորա օգնական նշանակ-
ւեց Մուսթաֆա էֆէնդի, Իթէքի նախկին միւլիմարիֆը:

ԷՏԻՐՆԷԻ նահանգապետի օգնականն Նշ. Արիֆ Փաշա (Եսիրնէ գտնուող
Փէրիզներից):

ՀԱԼԷՊԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ նոր նշանակած է Զիննի փաշա (փոխարէն Հա-
սան փաշայի):

ԳԱՂԹ ԴԵՊԻ ԹԻՒՐԲԻԱ. Հոկտեմբերի 1-ից մինչ նոյեմբերի 5-ը «ալ և
ալ տեղերից» Կ. Պոլիս էին եկած 391 տուն 2126 զաղթական,
որոնք նահանգներ են զրկւած հաստատուելու համար (Ալղպէս են
զեկուցանում Կ. Պոլսի թերթերը, առանց որոշելու թէ ինչ զաղթա-
կաններ են դոքա, որտեղից եկած և ո՞ր նահանգները զրկած: Բայց
հասկանալի է որ դոքա կաղմում են շարունակութիւնը Հիւս. Կով-
կասի Կուբանի նահանգի չէրքէզ մահմեդական լեռնաբնակների
զաղթին, որոնց մի մասը թողվ 1232 հոգի, Թիւրքիայում (Էնկիւ-
րիի նահանգում) հաստատուելու լուրը հաղորդեցինք «Մուրճ»-ի անցեալ
9—10 համարում, էջ 1335): Եւ դեռ երևի մինք առիթներ ենք ու-
նենալու ալդ քաղթի մասին նոր տեղեկութիւններ տալու, որով-
հետեւ, (ինչպէս հաղորդեցինք ամսագրիս № 7. էջ 1038) զաղթող-
ները Կուբանից մինչ 1000 տուն են: Անկարեւոր չէ ստույգ տեղեկու-
թիւններ ունենալ թէ արդեօք ի՞նչ հոգեր են չատկացնում Թիւր-
քիայում հաստատուող ալդ զաղթականներին—ազատ հոգեր, թէ
հալ գիւղերը տներելուց և հայերի ցրելուց պարապմտացած հոգերը:
ԲԱՐՆՆՈՐՈՒՄԻՄԵՆԵՐԻ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ մի մասը (Ֆէրրիզ Սադէդին
փաշա, Իբրայիմ և Զեմալ Բէյերը) եղաւ Գիւմրիւխանէ, ուրկից ան-
ցաւ Բաբերդ. իսկ միւս մասը (Սամի Էֆ., Ֆերիզ Արդուլլահ փաշա
և Րիւշարի Էֆ.) Ամասիայում իրենց գործը վերջացնելուց չտու՛
ցել է Թոքատ:

ԿՈՎԿԱՍՍԵՑԻՔ ԵՐԿՐԻՍ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. Պետերբուրգի «Նո-
վոե վրեմիա» մօծ օրաթերթին պատասխանելով՝ Թիֆ

լիսի «Ն ո վ ո ճ Ա ք ա զ ր ա ն ի ն» օրաթերթը իւր համարում առ 29 նոյեմբերի, հետեւեալ թւանշաններն է առաջ բերել, հիմնելով «Կովկասեան Օրացոյց» ռուս պաշտօնական հրատարակութեան վրայ, Կովկասի Կաւալարչապետի խորհրդի մէջ տեղացիք (հաչ, վրացի, թուրք) կազմում են պաշտօնեաների թւի մէջ 40% (ալսինքն ոչ մի տեղացի չկայ), Կաւալարչապետի կանցեւարիւնում տեղացիք կազմում են պաշտօնեաների 19% (խակ ոչ տեղացիք՝ 81%): Պետական կաւաճներն մինխտրի լիազօրի վարչութիւնը Կովկասում (չհաշւած սահմանաշաղկ պաշտօնեաներին և տակաւնորդներին) տեղացիք կազմում են պաշտօնեաների 25%: Զրաբաշխական հաստատութիւններն մէջ տեղացիք կազմում են 8% (ուրեմն ռուսներ և առհասարակ ոչ-տեղացիք 92%): Նահանգապետների և փոխ-նահանգապետների մէջ տեղացիք կազմում են 17% (ոչ-տեղացիք 83%): Կովկասեան զինւորական շրջանի դատարանի մէջ տեղացիք կազմում են 0% (ուրեմն ոչ մի տեղացի), Թիֆլիսի դատարանական պալատում (չհաշւած կանցեւարիան) տեղացիք կազմում են 4% (ոչ-տեղացիք 96%): Թիֆլիսի նահանգական դատարանում (չհաշւած կանցեւարիան) տեղացիք կան 16% (ոչ-տեղացիք 84%): Քուլթալիսի նահանգական դատարանում (կանցեւարիան չհաշւած) տեղացիք 12% (ոչ-տեղացիք 88%): Գանձակի նահանգական դատարանում (կանցեւարիան չհաշւած) տեղացիք 13%: Երեւանի նահանգական դատարանում (կանցեւարիան չհաշւած) տեղացիք 17% (ոչ-տեղացիք 83%): Քաղաքացիական կաւալարչութեան բժշկական մասի վարչութեան մէջ տեղացիք կազմում են 17% (ոչ-տեղացիք 83%): Կովկասեան ռուսաբանական շրջանի վարչութեան մէջ տեղացիք 0% (ուրեմն ոչ մի տեղացի):

ՄԱՀՄԷԴԱԿԱՆ ՀՈՒՆԻՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ Անդրկովկասում: 1894 թւականին Պետական խորհուրդը, թուլատրելով պետական զանձարանից ռոճիկ տալ մահմէդական հոգևորականութեան Անդրկովկասում, դարձրեց ներքին գործերի մինխտրութեան ուշքը աչս բանի վրայ, որ պէտք է շտապեցնել ալդ հոգևորականութեան պահպանողութեան աղբիւրների խնդրի լուծումը, որովհետեւ ալդ գործի համար պետական ծախքը վճռւած էր տալ ժամանակաւորապէս, մինչև որ կը պարզւի թէ մահմէդական հոգևորականութեան գոյքերից ինչ եկամուտ է ստացւում և որքան ազատ է մնում: Կովկասի կաւալարչապետը ալդ առիթով ցատնեց, որ մահմէդական հոգևորականութեան մասին պոլոժենիի մէջ լիշւած տուրքեր և նւիրաբերութիւնները վաղուց չեն ստացւում ոչ չիա և ոչ սուննիտ զաւանութիւնների համար, և որ վաքուփալին զրամա-

զելու շիա մեշիդների համար կալ 70.000 ռ., սուլթանների համար 16.000 ռուբլի, և որ զոցա եկամուտները բոլորն էլ գնում են մեշիդների և ուսումնարանների պահպանութեան վրայ: Այդ պատճառով, Կառավարչապետի կարծիքով, մահմէդական հոգևորականութեան պահպանութիւնը պէտք է կատարուի պետական գանձարանից: ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԵՍԻՆ Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդարանը ընտրեց իւր անդամներ իմջից՝ Ալէքս. Մանթաշեանին, Կոնստ. Ալիսանեանին և Միք. Շահպարտեանցին: Դեպուտատների մէջ կը լինի նաև քաղաքապետ իշխ. Նիկ. Արդուլթեան-Ներկաճարազուկ: Բոլոր ընտրւածները Թիֆլիսի ֆինանսական աշխարհից են:

Գանձակ քաղաքից պատգամաւորներ ընտրւած են հաշտարար դատաւոր Ն. Ն. Մելիքեան, Ա. Խան Զիադխանով:

ԳԵՈՐԳ. ՏԵՐ-ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍԵԱՆ, որ իգմիրի հայոց աղագային վարժարանների տեսուչն էր անցեալ ուսումնական տարին, ընտրւած է Կ. Պոլսի կենտրոնական ուսումնական խորհրդի կողմից իբր Կ. Պոլսի աղագային վարժարանների կրթական տեսուչ: Պր. ՏԵՐ-Բարթողիմէոսեան աւարտած է Գէորգեան ճեմարանը, ուր և դասախօսած է ապա Բրուսայի մէջ պաշտօն վարած և անցեալ տարի իգմիր էր հրաւիրւած: Իւր նոր պաշտօնը Կ. Պոլսում ստանձնելուց առաջ՝ պ. Գ. ՏԵՐ-Բարթողիմէոսեան այժմ մեկնած է Նւրոպա, ուր մի տարի պիտի մնայ՝ ուսումնասիրելու համար Զւիցերլանդի, Գերմանիայի և Ֆրանսիայի վարժարանները, մասնաւորապէս նախակրթարանների կազմակերպութիւնը, կարգ ու սարգը, ծրագիրները, ներքին սպասարկութիւնը և այլն:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ, Վլադիկաւկազում ներկայ դեկտեմբերին սկսեց հրատարակել «Կազբէկ» անունով ուսաց օրաթերթ, որ պիտի լուս տեսնի շաբաթը երեք անգամ: Հրատարակիչն է Ս. Կազարով, խմբագիրը՝ Ա. Կալուբէչկո:

«ՇԱԽԻԴ» ԵՒ «ԱՍՏԴ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ» Վերջին անունով 1896 թւականին թեհրանում մի թերթ է հրատարակելու շաբաթը մի անգամ. արտօնատէրն է Մակար Մակարեան: Այսպիսով Պարսկաստանի մայրաքաղաքը կ'ունենայ երկու հայերէն թերթ—«Շ ա լ ի դ» և «Ա ս տ դ Ա ռ Ե Լ Ե ա ն»: Վերջինիս լատարարութեան թերթը մեզ վրայ տրաւ այն տպաւորութիւնը, որ նոր թերթի հրատարակութիւնը հետեանք է մի լատինի խմբի ցանկութեան՝ կուեւ Շ ա լ ի դ ի դէմ: Պարսկահայերի փոքրիկ թիւը և թէ նոցա ահազին մեծամասնութեան մտաւոր-բարոյական ստոր դրութիւնը աչքի առաջ ունենալով՝ մենք չուրինք թէ թեհրանի երկու խմբագրութիւնները կարողանան գա-

ղափարական կուլի պատշաճ սահմաններում մնալ և պահպանել իրենց գույուլթիւնը իբր երկու բանակների ներկայացուցիչներ: Այդ պատճառով պարսկա-հայերի մանաւանդ երիտասարդութեան պարտքն է բազդի բերմունքին չթողնել խնդիրը, ալ գիտակցական բուռն միջամտութիւն գործել աչն թերթի օգտին, որը ապագայ է խոստանում: Եւ մենք կարծում ենք որ Շաւիղը իւր փոքրիկ անցեալով կարողացել է կենդանութեան և առողջ զարգացման մի քանի գրաւականներ տալ, որոնց գնահատելը պէտք է: Իսկ ինչ վերաբերում է «Աստղ Արեւելեան» թերթին, — մենք նորա մասին կը դատենք միայն գէթ մի տարի գործի մէջ տեսնելուց չետոյ:

ՆԻԻՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՆԻ ԿՏԱԿՆԵՐ.

Ղզլարեցի հանգուցեալ Տէր-Մովսէսեան-Ֆիլեանի ազգականները 3000 ռուբլի ցտկացրել են զանազան բարեգործական նպատակների, 1000 ռ. երկսեռ եկեղ. ծխական դպրոցներին, 400 ռ. նոյն դպրոցներին՝ մի մի աշակերտ և աշակերտուհի պահելու համ. ր, 500 ռ. Ղզլարին մօտիկ Ղարաջալիլ գիւղի դպրոցին, 300 ռ. վանքին, 300 ռ. գերեզմանական եկեղեցուն և 500 ռ. Ղզլարի բարեգործական ընկերութեան:

Հանգուցեալ կոմսուհի Ա. Խ. Դեւեանեան, (ռուսաց լուսաւորութեան միւնիստր կոմս Դեւեանովի կինը), ծնեալ Լազարեան, կը տակով թողել է՝ 49,000 ռուբլի Մոսկւայի Լազարեան ճեմարանում վեց որդեգիր պահելու, 10,000 ռ. Պետերբուրգի հալոց եկեղեցուն կից ապաստարան շինելու վեց աղքատ պառաւ կանանց համար:

Բերբերեանի կտակի բովանդակութիւնը մենք արդէն հաղորդել ենք «Մուրճ»-ի ընթերցողներին: Կտակատարների հրատարակած հաշիւը որ վերաբերում է ժամանակամիջոցին չուլիսից մինչ 1-ն օգոստոսի, երևում է որ առ 1-ն օգոստոսի 1895 կար 126,071 ռուբլի 99 կոպ., որի մէջ են տներ և հողեր 102,500 ռուբլու:

Տիկ. Մարգարիտ Լալաչեան (Բագու) Նւիրի է չանուն ս. Սինոդի 600 ռ. և 2000 ռ. ի նպաստ Գէորգեան ճեմարանի:

Գրիգոր Սերբրակեանց կտակով թողել է 40,000 ռուբլի, որի տոկոսիքը պիտի տրւին ազգային զանազան հաստատութիւններին:

ՎՐԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ: Բուլթալիոյ նահանգի Բաճա գաւառի Խաւնճկարա գիւղում վախճանւած իշխ. Կոնստ. Օտիւիչ Կիպիանի կտակել է գիւղացիներին հողեր, որոնք ցտկացրած էին սոցա կանոնադրական թղթերով (ռուսաւն՝ ըեա գրամոտը): Հողերի արժէքն է 20,000 ռուբլի:

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆԻ ԿՏԱԿԻ գործադրութեան մասին ստացանք Սանասարեանի կտակատարներից մի հաշիւ, որից տեղեկութիւն կը տանք զալ ամիս:

ԱԼԵԳՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ հաղորդում են ալդ քաղաքում զեկտեմբերի 4-ին պատահած ժափքի բառականին զգալի հարւածների մասին, որոնցից առաջինը հղաւ առաւօտեան մօտ ժամ 5-ին, երկրորդը ցերեկայ ժամ 11-ին և երրորդը՝ գիշերը ժամ 12-ի մօտ։ Վնասներ չեն եղել։

ԻԳԴԻՐԸ ՄՆՈՒՄ Է ԳԻԻՂ։ Ներկայ դեկտ. 10-ին Խզդիրի հասարակութիւնը առաջարկութիւն ստացաւ կառավարութիւնից՝ Խզդիր գիւղը քաղաք դարձնելու։ Առ ալդ՝ Խզդիրը կաղժոդ երեք հասարակութիւնները (բուն Խզդիր, Խզդիրմաւա և Բհարլու գիւղերի բնակիչները) դեկտ. 17-ին կապարած համախօսականով գրեթէ միաձայն մերժեցին կառավարութեան առաջարկը։ Մերժման պատճառաբանութիւնը այն է որ Խզդիր գիւղը միւլքադարական է, և ալդ պատճառով հողերը դեռ պէտք է չկտ դնեն կալաժատէրերից, որ անկարող են, և որ գիւղացիք կը զրկեն երկրագործութեամբ պարասելու հնարաւորութիւնից և ալլն։

ՀՈԳԱՐԱՐՁԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՇՈՒՇՈՒՄ։ Շուշայ թեմական զբարանոցը, որ 1894 թականի վերջում տեղի ունեցած դէպքերից չետոյ կառավարւում էր հողերի իշխանութիւնից ընտրւած ժամանակաւոր մասնաժողովի ձեռքով, Վեհ. Վաթողիկոսի հրամանով ալժմ նորից պիտի կառավարի կանոնադրութեան համաձայն, ալսինքն ժողովրդից ընտրած հոգաբարձութեան ձեռքով։ Առ ալդ՝ զեկտեմբերի 10-ին կատարւեցին քաղաքի չորս եկեղեցիներում հոգաբարձական պատգամաւորների ընտրութիւններ, տասը-տասը հոգի ամեն միւսում, որոնք և պիտի ընտրեն հոգաբարձուներ։

ՊԵՏՐՈՒԻ ՄԵՆԱՇԵՆՈՐՔ ԹԻԻՐ-ԲԻԱՅՈՒՄ։ Թիւրքիայի պետական խորհրդի անդամ Պետրոս էֆ. առաջարկած է տաճիկ կառավարութեան՝ Թիւրքիայի մէջ վաճառող պետրոլը (կերոսին) մենաշնորհ անել և այս նպատակով օսմանեան անանուն (ակցիոներական) ընկերութիւն կազմել։ Պետրոս էֆ. ցոյց է տւած որ այս մենաշնորհ տարեկան 250.000 ոսկի կարող է բերել ընկերութեան, որից 50.000 ոսկի պիտի մնայ ընկերութեան, իսկ 200.000 ոսկի կը վերցնի պետական դանձարանը։ Ալդ առաջարկութիւնը նպատաւոր ընդունելութիւն է դտած և ելմական միւնիստրութիւնը որ ալդ առաջարկը, քննելու պաշտօն ունէր, ալս մասին մի քանի տեղեկութիւններ է խնդրած հանրօգուտ շինութիւնների միւնիստրութիւններից։

ԹՈՇԱԿ։ Ալէքսանդրապոլի հայոց զպրօցների հոգաբարձութեան Վաթողիկոսի կոնդակով թուլատրւած է հանգուցեալ ուսուցիչ Մկրտիչ Արաբաջեանի ալրիւն այս տարի տալ 300 ռ. և աճուհետե ամեն տարի վճարել 100 ռուբլի մինչև ալրիւ որդիքը չալիահասութեան կը հասնեն։

ՍԻԳԱՐԻ ԹՂԹԻ ՄԵՆԱՇՆՈՐՀ ԹԻԻՐՔԻԱՏՈՒՄ խնդրել է ձեռիլ բէջ անուն մի ոմն իւր ընկերներով, որի համար Բ. Դուռը ելմտական մինիստրութիւնից մի քանի լուսաբանութիւն է խնդրել:

ՔԱՆՈՐԱԿԱՆ ԳԱՆՁԱՐԱՆ ԲԱԹՈՒՄ: Բաթումի մէջ Ծովեան և ընկ. նաւթալին գործարանի բանւորները 1894 թւականի յուլիսի 1-ից հիմնել են մի «Բանւորական փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւն» որի առաջին տարւաջ գործունէութիւնը երևում է հետեւեալից.

ՄՈՒՏՔ յուլիսի 1-ից 1894 թ. ցվերջն յունիսի 1895 թ.	
Որաւարձ ամսավճարներից	1681 ու. 30 կ.
Ամսավարձ անդամավճարներից.	17 » 20 »
Նւէր Ծովեան. և ընկ. գրասենեակից	200 » —
Յովհաննէս Ծովեանցից.	100 » —
Արշակ Մովսիսեանից	3 » 40 »
Մասնաւոր եկամուտներ (հաց, թէյ, կերակուր վաճառելուց)	44 » 40 »

Ընդամենը մուտք 15 » »

ՆԻՔ յուլիսի 1-ից 1894 թ. ցվերջն յունիսի 1895 թ.

Ծախքեր	28 ու. 20 կ.
Գեղատոմսերի	214 » 19 »
Գործարանի ղեղաւորան համար	29 » 17 »
Բժշկի տարեկան վարձ	100 » —
Անդամավճարներ հաւաքելու ծախք.	17 » 21 »
Հիւանդներին օգնելու համար	83 » 95 »

Ընդամենը ելք 472 » 72 »

ՎԻԼՀԵԼՄ II-ի ՆԿԱՐԸ, Գերմանիայի կայսր Վիլհելմ II կասեւէլ քաղաքում եղած ժամանակ մի նկար էր զծագրել, որի նկարչական լրացումները լանձնել էր կասեւէլի գեղարւեստագէտ պրոֆեսոր Կնակֆուտին: Այդ նկարից մի մի օրինակ նշանակւած են պետութիւնների ղլուխ կանգնածների համար, և, համաձայն դորան՝ առաւօթ մի օրինակ Վիլհելմ II պարզև գրկից Ռուսաստանի կայսրին, երկրորդը Ֆրանսիական Հանրապետութեան Նախագահին: Նկարի փոքրացրած դիրքով փորագրել կլիշէն տրւած է Լաւպրիգի Illustrierte Zeitung պատկերազարդ շաբաթաթերթին՝ ալ թերթերի դրանից ձրիաբար օգտւիլը թուլ տալու որոշ պալմաններով: Նւ արդէն իսկ Ներսիսի ըստը պատկերազարդ թերթերում նա տպւեց: Նկարը ներկաւայնում է ձախ կողմում բարձրութեան վրա կանգնած կանանց մի խումբ, հին անտիկ պատերազմական հագուստ-

ների մէջ զլուսները սաղաւարտներով ծածկւած, որի ձեռքում վահան, որինը սուրհինգակ, և նոքա անհանգիստ, թէև ոչ ամենքը հաւասար աստիճանով՝ նալում են դէպի հեռուն, ուր (նկարի աջ կողմը)՝ բոցերի ու մուխի մէջ, որոնք զուրս են գալիս մի Դրակոնի բերնից՝ անտարբեր հալեացքով ծալապատիկ նստած է Բուդդա՝ն։ Նկարի տակ վիլհելմ II իւր ձեռքով գրել է՝ Völker Europas, hütet euer heiligsten Güter. Wilhelm I. R. («Եւրոպայի ազգեր, պահպանեցէք ձեր ամենասուրբ գոյքերը»։ Վիլհելմ կ(ալսր) թ(ագաւոր))։

Պրոֆեսոր Կնակֆուս մի նամակում, որ ուղղել է Թալմս լրագրին, բացադրեց նկարի իմաստը անպէս թէ՛ դրակոնը ներկայացնում է անիշխանականութեան (անարխիալի) քանդող ուժերը, իսկ Բուդդան ներկայացնում է անտարբերութիւնը դէպի քրիստոնէութիւնը։

ՁՄՆՈՐ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ։ Ներկալ տարին յուրորդ սկսեց զգացել Թիֆլիսում առաջին անգամ նոյեմբերի 2-ին, որ օրից ջերմաչափը ընկաւ 10 աստիճանից ներքև։ Առաջին անգամ ձիւնը եկաւ դիշերը 7-ից դէպի 8-ը դեկտեմբերի, բայց առանց շարունակութեան հետեւեալ օրերը։

1896 Ք. ՕՐԱՅՈՅՑՆԵՐ։ Մենք ստացանք Ս. Էջմիածնի օրացույցը 1896 թ. համար. և Մակար Չմշկեանի երկու տեսակ օրացույցները 1896 թ. համար, որոնցից մէկն է «Վիականտար ժողովրդական-պատկերազարդ Տարեցույց 1896 թ.» և միւսը «Պատի օրացույց 1896 թ.»։ Ս. Էջմիածնի այս տարեալ օրացույցը պարունակում է իբր չաւելած մի ընդարձակ լողած «Առաքելական չափողք Հայաստանի» խորագրով, ուր տեսութեան են առնւած Ս. Դրիգ, Լուսաւորիչ, Ս. Արիստակէս, Ս. Վրթանէս, Ս. Յուսիկ, Մեծն Ներսէս, Սահակ Պարթև, Յովսէփ Կաթողիկոս, Գիւտ Կաթ., Յովհան. Մանգակունի։

Մակար Չմշկեանի «Տարեցույցը», բացի օրացույցից ունի մի չաւելած, ուր տրւած են տեղեկութիւններ 1) Հոգևոր կառավարութեան ալմաման անձնական կազմի մասին, 2) Աստեղագիտական, 3) Օգերևութաբանական, 4) Խմաստներ, 5) Բժշկական, 6) Առողջապահական, 7) գիւղատնտեսական, 8, Տնտեսիկին, 9) Գիւտ և արւեստ, 10) Հետաքրիւ տեղեկութիւններ, 11) Ժամանակագրական, 12) Աշխարհագրական, 13) Ժամացույց, 14) Վիճակագրական, 15) Վաճառականական, 16) Երկրագնդիս պիտութիւնները, 17) Կենսագրական (Սահակ Պարթև), 18) Դատարանական, 19) Ճանապարհորդական (նաւագնացութիւն, պոստ, երկաթուղի), 20) Տեղեկատու և չափաբարութիւններ։

Գրքուէլը զարգարւած է ժամանակակից հետաքրքրութիւն ներկայացնող ալ և ալ՝ մեծ մասամբ նուրբ՝ պատկերներով։

Գինն է 25 կոպէկ:

Չենք մոռում մանրամասնութիւնների մէջ թէ որքան խնամքով են կազմւած այդքան բազմատեսակ բաժինները. ժամանակագրականի բաժնում մեր աչքին ընկան մի քանի ժամանակադրական սխալներ. օրինակ, հախկին «Փորձ» ամսագրի հրատարակութիւնը դրւած է 1873 թւականի տակ, («Մուրճ»-ինը 1892-ի տակ, Խրիմեան Հալիլի օծումը նույնպէս 1892-ի տակ:

Պատի օրացույցի մէջ կան նաև արևի և լուսնի ծագման և մալր մտնելու ժամերը. այլ նաև թերթերի առանձին գոյներով ցույց են արւած հալոց տօները առանձին և կիրակի և ռուսաց տօները առանձին: Արժէ 50 կոպէկ:

4. Գ. ՈՒՇԻՆՍԿԻՆ ԳԻՇԱՏԱԿԻՆ, նորա մահուան 25-ամեակին (դեկտ. 21) ռուսաց մամուլը չօղւածներ նւիրեց: Պետերբուրգում հոգեհանգիստ կատարւեց և օր առաջ արեց առանձին գրական-մանկավարժական երեկոյ: Ուշինսկին ռուսաց ամենանշանաւոր մանկավարժն էր, և ստեղծեց ռուսաց գիտնական-մանկավարժական գրականութիւնը: Նորա «Родное Слово» (մալրենի լեզուն, որի օրինակով Նիկ. Տէր-Ղևնդկամ թարգմ. կազմեց իւր «Մալրենի լեզու» գասագ.) 25 տարում տարածւել է 4.272.000 օրինակ: Շատ ժողովրդական է նաև նորա «Дѣтскій Миръ» (մանկական աշխարհ), «Մարդը որպէս կըրթութեան տուրկաց» և այլ շարադրութիւնները:

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆՈՒՄ: Հեռագիրը Թեհրանից հաղորդեց որ դեկտ. 21 և 24 սաստիկ երկրաշարժ եղաւ, ուր կոտորւել են բազմաթիւ մարդիկ, տաւար, ոչխար: Մանրամասնութիւնները բաւականաչափ չալտնի չեն:

ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ ԹԻՖԼԻՍ-ԲԱԹՈՒՄ շարունակում է մնալ խանգարւած: Ուղին կարգի բերելը ամիսների գործ է:

ՍԱՍՈՒՆԻ ՔԱՐՏԷԶԸ հրատարակելու համար խմբագրութեանս ստացած կանխավճարները կը մնան մեզ մօտ մինչ չունւարի վերջը, և եթէ մինչ այդ ժամանակ նոցա տէրերի կողմից որ և է կարգադրութիւն չստանանք՝ կը վերադարձնենք ըստ պատկանելուն, որովհետև կանխավճարների գումարը բաւարար չէր մեր ենթադրած քարտէզը հրատարակելու համար:

ՆՈՐ ՍՏԱՅԻԱԾ ԳՐԳԵՐ

- 1) ԱՐԾՐՈՒՆԻ, Վահան (բժշկ.).—Գլորոցական առողջապահութիւն. Հր. Թիֆլ. Հր. Ընկ., 1895, տպ. Յ. Մարտիրոսեանցի, գինն է 50 կոպ.
- 2) ԳԱՐՇԻՆ, Վ.—Գոռոզ Արմաւիրին: Թարգ. Հ. Ա. Հր. Թիֆլ. Հ. Հր. Ընկ. (ժողովրդական գրադարան), Թիֆլ., տպ. Շարաձէ. գինն է 5 կ.

3) ՆԵՄՈՒՐՈՎԻՉ ԴԱՆՉԵՆԿՈ, վաս. Ի.—Կեղեքիչ (վէպիկ): Հր. Թիֆլ. Հ. Հր. Ընկ. (ժողովրդական գրադարան), Թիֆլ., տպ. Շարաձէ. գինն է 10 կոպ.

4) СОВѢТЪ СЪѢЗДА НЕФТЕПРОМЫШЛЕННИКОВЪ. Краткій обзоръ бакинскоѣ нефтяной промышленности съ 1-го января по 1-ое сентября 1895 г., съ приложеніемъ свѣдѣній за сентябрь мѣсяцъ и свѣдѣнія о нефтяной промышленности въ Америкѣ за первые девять мѣсяцевъ 1895 года Баку, Тип. „Апоръ“.

6) CARRIERE, A., profess. à l'école des langues orient. vivantes, directeur d'études à l'école des hautes études.—La Légende d'Abgar dans l'histoire d'Arménie de Moïse de Khoren.—Extrait du Centenaire de l'Ecole des langues vivantes. (Ա. Կ ա ո ի է ո, ուսուցչապետ «Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցում» և կառավարիչ ուսումնասիրութիւնների «Բարձր ուսումնասիրութիւնների դպրոցում») Աւանդութիւնը Արգարի մասին Մովսէս Խորենացու Հաջոց Պատմութեան մէջ.—Յաւելատիպ «Հարկւրամեակ Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցի» հրատարակութիւնից) Paris. Imprimerie nationale, 1895.

7) ԱՐԱՔՍ, գրական և գեղարւեստական պատկերազարդ հանդէս, 1894—1895 թւականի գիրք Ա.: Ս. Պետերբուրգ, տպ. Լիբերմանի, 1895 թ., գինն է 2 ռ. 50 կոպ.

8) ՏԱՂԱԻԱՐԵԱՆ, Մ զ ո ջ ա. Մագուն հայ գրեց. վիճենա տպ. Մխիթարեան 18:5, գինն է 2 ֆրանկ:

9) ՀԱՆԻԿԱՆ, Յ. Կ.—Հնութիւնք Ակնայ. Հրատ. Թիֆլ. Հ. Հր. Ընկ. Թիֆլիս, տպ. Մ. Ռոտինեանցի, 1895 թ. գինն է 2 ռ. Յաւելաժ՝ Շար Ակնայ ժողովրդական երգերի: Ձալնագրեց Կոմիտաս վարդ. Սողոմոնեանց: Տպ. սրբ. Էջմիածնի, 1895.

10) ԺԻՒՈՏՈՎՍԿԻ.—Տաքութիւն և Օդ: Ռուսերենից թարգմ. Ռուբէն Մելիք-Մուսեանց: Հրատարակ. Պետերբուրգի հայ ուսանողների մի խմբի. Պետերբուրգ, տպ. Լիբերմանի, 1895 թ., գինն է 12 կոպէկ:

11) ՕՐԱՅՈՅՑ 1896 ճահանջ Թւականին Քրիստոսի և Հալոց—4387—88 և տոմ. Թւականին ՌՅԽԵ—1345, 'ի վաղարշապատ. 'ի տպարանի Սրբոյ Էջմիածնի, գինն է 20 կոպէկ:

12) ԶՄՇԿԱՆ Մակար.—Լիակատար ժողովրդական-պատկերազարդ Տարեցոյց 1896.: Ինքներորդ տարի Թիֆլ., տպ. Ռոտինեանցի, 1895. գինն է 25 կոպէկ:

13) ԴԱՐՇԻՆ, Վ. Մ.—Ճանապարհորդ գորտ. հեքեաթ: Թարգմ. Հ. Ա. Հր. Թիֆլ. Հ. Հր. Ընկ.—Թիֆլիս, տպ. Ռոտինեանցի, 1895, գինն է 3 կոպէկ:

ՎՐԻՊՆԱԿՆԵՐ «Մուրճ» № 11-ում: «Կինը Հին-Նախիջևանի դաւառում» Թ. Գնունու լօղւածում՝ 1414₂₃ (ալսինքն էջ 1414, տող 23-րդ) պիտի լինի՝ հաւասարութեան ձեռք. 1417₆ ներքեից՝ Եկեղեցում, պսակի ընդէին, մարդդ, իրաւ է, լսել է. 1418₅ «անիծւի աչն օրը» (և ոչ՝ անիծում էր):

Մի.ք. Տէր-Յովհաննէսեանի «Խոշոր ինդուստրիալի զարգացում» լօղւածում էջ 1457 ծանօթութեան առաջին երկու տողերը («Բիս-մարկի մարդիկ իսկույն հրատարակեցին, որ իբր թէ չանցաւորները տցիալիստ բանւորներ են եղել») լօղւածի հեղինակինն են, իսկ չա-ջորդ տողերը միայն խմբագրութեանն են:

Հաւկական թատրոն լօղւածում էջ 1518₁₆ ներքեից կարդալ՝ տեսակէտից (և ոչ՝ տեսակից):

Լուրերում, 1533₉ կարդալ՝ Լաֆոնտէն:

«Վրաստանի անցեալը» լօղւածում 1447.3-2 ներքեից պիտի կարդալ՝ Վերնի թւերը մեր աչքի առաջ ունենալով, մենք. և ալն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

„ՄՈՒՐՃ“ ԱՄՍԱԳՐԻ

Եօթներորդ ասրէշնանի

1895 թ. № 1, 2, 3—4, 5, 6, 7, 8, 9—10, 11, 12.

№ 1

1 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ. . .	1 Ուղիղ ճանապարհ:
2 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՑ, ԼԵՒՈՆ. . .	9 Հիասթափութեան էլէզիա (բան.):
3 ԳԷՕԹԷ՛ԻՑ ԼԵՒՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ	10 Հերման և Գորոթէա (վէպ):
4 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ. . .	36 Իմ օրագրից (բանաստ.):
5 ՇԱՆԹ.	38 Երազ օրեր (լիշատակարանից):
6 ԱԴԱՄԵԱՆ Պ. Հ.	66 Բարեաւ մնաք իմ ցնորքներ:
7 ԱՐԾՐՈՒՆԻ ԲԺՇԿ. Վ.	71 Բնական հիպնոտիսմ:
8 ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ.	80 Քուրդի շուլին (բանաստ.):
9 ՏԷՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ	83 Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը ուսուցման մէջ:
19 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՑ, ԼԵՒՈՆ. . .	92 Գպրոցական նամակներ VII:
11 ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ, ՄԻՔԱՅԷԼ	97 Խոշոր ինդուստր. զարգացումը, II:
12 ԱՐՍԷՆ, Խ.	111 Վերջին խօսք (բանաստ.):
13 ՍԷՅԼԱՆ.	112 Սասուն (պատմական նիւթեր):
14 Յ. Տ.-ՄԻՐԱՔ.	122 «Ներս. զպր. սաների ճանապարհ»:
15 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ. . .	125 Ժամանակակից Տեսութիւն:—Հաշկական խնդրի նորագոյն զարգացումը (Իրերի զրութիւնը. Տաճիկ կառավարութեան դործողութիւնները. Քննիչ լանձնաժողով. Գլադատորի միջամտութիւնը. Հաշկական խնդիրը ներկայումս):

16 ԽՄԲ. 175 Զանազան լուրեր.—Տեղեկություններ «Մուրճ»-ի մասին. ջողածները հալոց խնդրի մասին. բաժանորդագրությունը «Մուրճ» ներողներ.—«Մուրճ»-ի տաժը 1889-ից մինչ 1894 թ.—«Սասուն» ջողածը.—Վեհափառ կաթողիկոսը.—Նոր արքեպիսկոպոսներ.—Կարասկետ եպ. Ալազանը.—Ուսումնարանական տեղեկագիր Թիֆլիսի թեմի.—Շուշալ դպրանոցի տեսուչ Ե. Մաղաթեան.—Վասպուրականցիք և Բաֆֆին.—Նոր գրականական հանդեսների առթիվ.—Հալոց թատրոն.—Ներարբերություններ.—Արհեստաւորաց «Մուրճ» ընկերությունը.—Ռուսաց գրականներին և գիտնականներին օգնություն.—Հեռագրական սինդիկատ.—Մուղաշի դաշտը.—Անդրկովկասեան երկաթուղու եկամուտը.—Վրենսպի «Հանդես ամսօրեան».—Իշխ. Մ. Ի. Խիլկով.—Գրիբոեդովի ծննդեան հարիւրամեակը.—Ռուսի և Բերլինգի սինդիկատներ.—Հալոց բարեգ. ընկերության ուշադրությունը.—Բժ. Բ. Նաւասարդեանցի արարքը.—Ֆրանս. հանրապետության նախագահ.—Ֆրանսիական նոր միևնույնությունը.—Ընթերցասիրաց գրադարանական ընկերությունը Թաւրիզում.—† Գիրս.—† Լորդ Ռանդոլֆ Չորչիլ.—† Մագառտ Սիմոն-Բէլ.—Նոր գրքեր:

2

1 ԳԵՐԹԵՒՅ Լ. ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ	201 Հերման և Դորոթեա (վէպ, շար.)
2 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ	224 Ճմարտութեան գաղափար (բան.)
3 ՇԱՆԹ	225 Նրազ օրեր (լիշատակարանից)
4 ՆՈՅՆԸ	249 Դուն կ'աղօթէի (բանաստեղծ.)
5 ՓԱՓԱՋԵԱՆՑ, Վ.	250 Քար ջարդողներ (պատմածք)
6 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ.	258 Թող ցամառ վիշտը... Ահա կաթիլը... Մ. Ա.-ին, Սոնէտ (բանաս.)
7 ՍԷՅԼԱՆ	261 Սասուն (շարունակություն)
8 ԱՐՍԷՆ, Խ.	277 Պատասխան չկալ (բանաստեղծ.)
9 ՏԵՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆ, ՅՈՎՀԱՆ.	278 Քաղաքակրթութեան պատմությունը ուսուցման գործում (շարունակ.)
10 Լ. Մ.	285 «Մոռացած աշխարհ» ձուգորեանի
11 Լ. Մ.	287 «Բարեգործ. դիմակի տակ» Տէր-Գրիգորեանի
12 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԼԵՏԻԲ.	292 Նիւթեր հալկական խնդրի նորագույն դարգացման պատմ. համար.
13 «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»-ԻՅ	305 Պատր. ընտրութ. Մ. Իզմիրեան:

- 14 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ. . . 315 Վեցամսեալ ժողովածուն. առի-
թով:
- 15 ՍԵԻԵԱՆՑ, Հ. 320 Թատրոնի շուրջը, II:
- 16 ՄՈՒՐԱՒԵԱՆՑ, Թ. 323 Ախալցխ. մի քանի հալ դիւղերը:
- 17 ԶԼԻՅԵԱՆ, Ա. 332 Նամակ վ. Ազուլիսից:
- 18 ՓԱՓԱԶԵԱՆՑ, Վ. 335 Նամակներ Անգլիայից, II:
- 19 ԽՄԲ. 343 Զանազան լուրեր: — պ. Վնուճու-
լօղւածի մասին: — «Մուրճ» նւիրողներ: — Վհափառ կաթողիկոսը: —
Խորէն եպիսկոպոս Ստեփանէ: — Ս. Էջմիածնի Սինդիկ նոր ան-
դամ: — Ս. Էջմիածնի նոր միաբան: — կ. Պոլսից: — Մոսկւայից: Ամի-
րան Մանդինեանի 25-ամեայ լօրեկեանը: — Հայոց Բարեգործական
Ընկերութիւնը: — Գրադարան-Ընթերցարան կարտում: — Նւիրաբերու-
թիւններ: — Իշխան Լորանով-Ռոստովսկի: — Արտիստ: — Էդմոն դը Գոն-
կուր: — Կիլի ջրանցքը: — Հակակահն խնդիրը «Տարազ»-ում: — Է. Լոն-
վարդապետ Խօջաբեան: — Է. Պոլոս Իզմայլեան: — Է. Իշխան Աշիլ Միւ-
րաւ: — Է. Վաքըրի: — Է. Զախէր Մաղոխ: — Նոր գրքեր:

№ 3—4

- 1 ԱԴԷԼԵԱՆ, Ա. 261 Նրա ցաւը (պատմածք):
- 2 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ. . . 385 Անտէր դերեզման (բանաստեղծ.):
- 3 ՇԱՆԹ. 387 Երազ օրեր (վերջ):
- 4 ՆՈՅՆԸ. 420 Երնէկ (բանաստեղծութիւն):
- 5 ԳԷՕԹԷՒՅ Լ. ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ. . . 422 Հերման և Գորոթէա (վերջ):
- 6 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ. . . 435 Բարի գիշեր (բանաստեղծութ.):
- 7 ԺԵՐՈՄ, Ժ. 436 Սրտառուչ պատմութիւն:
- 8 ՏԷՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆ, ԹՈՎՀԱՆ. . . 444 Ատրիճանաբար ուսուցումը (վերջ):
- 9 ՍԷՅԼԱՆ. 455 Սասուն (չարունակութիւն):
- 10 Գ. ԱՍՏ. 474 «Հակակահն» Դ. Տէր-Մկրտչեանի:
- 11 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ. . . 476 Ժամանակակից Տեսութիւն: — Հալ-
կական խնդրի նորագոյն զարգա-
ցումը: (Յօղւած երրորդ: Բնդհա-
նուր տեսութիւն: Նոր միախնդներ
Անգլիայում: Նոր լապտնութիւններ
Բանակուի Դէլի Տեղեկրաֆի գէմ:
Քննիչ Յանձնաժողովը: Նոր կոտո-
րածների սպառնալիք: Բանտար-
կեալները: Հակակահն խնդիրը):
- 12 ՍԵԻԵԱՆՑ, Հ. 550 Թատրոնի շուրջը, III:
- 13 Հ. 553 Գաղաքական Տեսութիւն: — Զին-

հապոնական պատերազմի վերջը:
Սիմոնոսեկի հաշտութեան դաշնը:
Հալիական խնդիրը: Բիսմարկի չո-
քեկեանը:

- 14 ԽՄԲ. 557 Զանազան լուրեր:—Խմբագրութիւն-
նից:—Վերջացող չօղւածներ:—Սասունի քարտէզը:—Վեհափառ Կա-
թողիկոսը:—Շամախու թիմակալ առաջնորդ:—Սենատոր Ա. Ֆ. Կոնի:
Անցաթուղթ հաշտութեան հոգևորականներին:—Հայոց և վրաց գրականական
ֆոնդեր:—Բաքուի Մարդասիրական Ընկերութեան հաշիւը 1894-ի
համար:—Թիֆլիսի Մողեու ս. Գէորգ եկեղեցու եւքի և մուտքի հա-
շիւը 1893—1894-ի համար:—Րաֆֆի Ընկերութիւն:—Ներարբերու-
թիւններ և կտակներ:—Սեդրակ Մանգլիսեան:—Ուսուցչական չօքե-
լեան Գ. Յ. Խաչատրեանցի:—Կարա-Մուրզայի չօքեկեան:—Յօքեկեան
արքեպ. Աւանեսէի:—Տպագրական գործի ցուցահանդէսը:—«Մաղիկ»
հանդէս:—«Շաւիղ»:—«Մշակ»:—«Արձագանք»:—Հանդուցեալների մա-
սին:—«Արարատ»:—ը:—Մամուլ:—Գիւղատնտեսական վարկի ընկե-
րութիւն:—Ֆիլիսոփայի դէմ:—Դիւրեղ եպիսկոպոս Սրապեան:—
Դ Զորջաճէ:—Դ Մալիֆ:—Վրիպակներ:—Նոր գրքեր:

№ 5

- 1 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՑ, ԼԵՒՈՆ . . . 579 Սասուն (բանաստեղծութիւն):
2 ԼԵՐՄՈՆՏ՝ Յ. ՏԵՐ-ԳԵՈՐԳԵԱՆ 581 Մցիրի (պոէմա):
3 ԶԼԱՏՈՎՐԱՏՍԿԻ 596 Գիւղի վարժուհին (պատմածք):
4 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ. 602 Խմ օրագրից (բանաստեղծ.):
5 ԶՈՒԴԵՐՄԱՆ, Հ. 603 Բարեկամի խոստովանքը (պատմ.):
6 ԼԵՌԵՆՑ 612 Խորունկ երկնքից (բանաստեղծ.):
7 ՆԵՄԻՐՈՎԻՉ-ԴԱՆՉԵՆԿՈ. . . 613 Զաղովա էրօի երգիչները (պատ.):
8 ՇԱՆԹ 620 Նրգ (բանաստեղծութիւն):
9 ՆՈՅՆԸ 621 Սիմֆոնի (բանաստեղծութիւն):
10 ԶԱՔԱՐԵԱՆ, ԹԱԴԷՈՍ ԲԺ. 622 Ժառանգականութիւն:
11 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ . . 632 Փոթորիկներ (բանաստ.):
12 ՆՈՅՆԸ 633 Լացող ուռենի (բանաստ.):
13 ՍԷՅԼԱՆ 634 Սասուն (վերջ):
14 ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ, Գ. 663 «Հողալին և անձն. իրաւ. Հին-Հա-
լատանում» Ս. Բահաթրեանցի:
15 Ա. Ա. 667 «Պատմութ. հաշ լրագրութեան» և
«Հայոց պարբերական մամուլը»:
16 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ. . 681 Ժամանակակից Տեսութիւն (Հալ-
կական խնդիրը):

- 17 ՍԱՐԳՍԵԱՆ, ԳԱՐԵԳԻՆ. 710 Մոսկւայի հալ ուսանողութիւնը:
 18 ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ. 715 Նամակներ Անգլիայից III:
 19 ԽՄԲ. 726 Զանազան լուրեր:—Սասուն լոգ-
 ւածը:—Մցիրի:—Սասունի քարտէզը:—Գարադաշեանի «Քննական
 պատմութիւն հայոց»:—«Մուրճ»-ի ապառիկները:—Վեհափառ Կաթո-
 ղիկոսը:—Էմիլ Դիլլոն:—Հայոց գրականական ֆոնդ:—Հայոց Հրա-
 տարակիչական ընկերութիւնը:—Նւիրաբերութիւններ և կտակներ:—
 Մրցանակներ Նոնէ Ղամբարեանի:—Թիֆլիսի Նոր քաղաքագլուխ
 իշխ. Նիկողայոս Արղութեան-Նրկալնաբազուկ:—Նրկրաշարժներ:—
 Մեծ հրդեհներ Ռուսաստանում:—Հրդեհ Կ. Պոլսում:—Նաւարկութիւն
 Սեանայ լճի վրայ:—Բանկ երևանում:—Սմբատ Դաւթեան:—Զին-Նա-
 պոնական զործերը:—† Գուստաւ Ֆրէյտագ:—† Մելիք-Ղարապետ-
 ցեան:—Վրիպակներ:—Նոր գրքեր:

№ 6

- 1 ԼԵՐՄՈՆՆ՝Յ. ՏԵՐ-ԳԵՈՐԳԵԱՆ 747 Մցիրի (պոէմա).
 2 ՀԱՅՆԷԻՑ՝Ա. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ. 758 Երգեր (բանաստեղծութիւն):
 3 ՔՆՈՒՏ, ՀԱՄՍՈՒՆ. 760 Գաղտնիք:
 4 ՇԱՆԹ. 770 Զգուշ (բանաստեղծութիւն):
 5 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ. . . 772 Գպրոցական Նամակներ, IX:
 6 ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ. 782 Պատկերներ (բանաստեղծութիւն):
 7 ԶԱՔԱՐԵԱՆ, ԹԱԴԵՈՍ ԲԺ. 784 Ժառանգականութիւն:
 8 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ. . . 801 Հրաժեշտ (բանաստեղծութիւն):
 9 ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ, ՄԻՔԱՅԷԼ 802 Խոշոր ինդուստր. զարգացումը, III:
 10 ԳԱԼՈՒՍՏ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՋԵԱՆՅ. 809 Գարադաշ. «Քննակ. պատմ. Հայոց»:
 11 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ. 822 Ժամանակակից Տեսութիւն:—Հայ-
 կական խնդրի նորագոյն զարգա-
 ցումը. լոգւած չորրորդ:
 12. 848 Հակական ռեֆորմների ծրագիրը:
 13 Ա. Ա. 868 Վարչ. ռեֆ. ծրագրի ամփոփումը:
 14 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, Ա. 872 Լեոն վարդապետ Խօջապեան:
 15 ՍԵԵԱՆ, Հ. 876 Թասարոնի շուրջը, IV:
 16 Շ. 880 Բաղաքակ. Տեսութ. — Ռուս-ֆրան-
 սիական դաշնադրութիւն:—Հանո-
 տո'ի ճառը:—Մինիստրական փո-
 փոխութիւն Անգլիայում:—Ընտրո-
 ղական պաարաստութիւններ և
 չուսեր:—Հակական խնդիրը, Ան-
 գլիան և Խաւիան:—Պարլ. ընտ-

լուծիւններ իտալիացում: — Մի-
նիստրակ. փոփոխութիւններ Աւ-
ստրիայում:

- 17 ԽՄԲ. 886 Զանազան լուրեր: — Հակական
ռեֆորմների ծրագրի հաւերէնը:—Գալուստ Տէր-Մկրտչեան «Մուրճ»-
ում:—Վեհ. Կաթողիկոսը ռուսաց մալրաքաղաքներում:—Կիլիկիայի
կաթողիկոս:—Արիստակէս եպիսկ. Աեդրակեան:—Ներս. զպրանոցի
տեսչական ընտրութիւն:—Աստրախանի թիմի զպրանոց:—Պետական
նոր զպրոցներ:—Կանանց ինստիտուտ:—Ազգադրական հանդէս:—
Արտիստ հանդէս:—Տաճկահայոց սահմ. տարեդարձ:—Ղ. Աղսեանց:—
Թատրոնի պատմութիւն Վրոյրի:—Նւիրաբերութիւններ:—Եկմալեան:
Շանթ:—Կործանւած գիւղեր:—Գործարանի չօրելեան:—Երկաթուղի
կարս:—Սասունի երգ:—«Արձագանք» ի գեղարւեստական ճաշակը:—
Արշակ Թումանեանց:—«Մշակ» ի գեղարւեստագէտը:—Մեծ հրդեհ:—
Բալախանիդ:—† Ելիսէեւ:—† Բունզէ:—† Հոքսլէ:—Նոր գրքեր:
- 18 ԽՄԲ. 905 Բովանդակութ. «Մուրճ» № 1—6:

№ 7

- 1 ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ. 915 Թեթև հաճուքներ (պատմածք):
- 2 ՊԼԵՇԵՆԻՅ—ԱՐՍԷՆԻ . . . 923 Ձեր կենացը (բանաստեղծ):
- 3 ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ. 924 Ալիշա (պարսկական պոէմա):
- 4 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. . 929 Դարձեալ տիրոջ կեանք (բանաստեղծ):
- 5 " " 930 Կալծեր (բանաստեղծ):
- 6 ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆ, ԳԵՈՐԳ. . . 931 Վրացի իւանէ (պատմածք):
- 7 ՇԱՆԹ. 944 Ինչպէս մէջը (բանաստեղծ):
- 8 " " 945 Սեւրու մէջ (բանաստեղծ):
- 9 ԴԵՄՐԻՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ . . . 947 Մ.-ին (բանաստեղծ):
- 10 ՍԷՅԼԱՆ 948 Տաճկա-Հայաստանի ազգաբնակչու-
թիւնները:
- 11 ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, ԳԱԼՈՒՍՏ . . 962 Դարազաշ. «Քննակ. պատմ. հայոց»
- 12 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ . . . 979 Ժամանակակից տեսութիւն:—Հայ-
կական խնդրի նորագոյն զարգա-
ցումը: Յօդած հինգերորդ: Բան-
տերը և բանտարկեալները:
- 13 ԽՄԲ. 1028 Զանազան լուրեր: — Հակական
խնդիրը, Անդլիայի թագուհու զահական ճառից և Գլադստոնի ճա-
ռից չեստոյ:—Վեհափառ Կաթողիկոսի վերադարձն Ս. Էջմիածին:—
Կիլիկիայի Կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը և Գրիգորիա
արքեպ. Ալէքսանդրի ընտրութիւնը և պատրիարք Իզմիրլեանի

կոնդակը ընդդէմ դաւադիր եկեղեցականներին:—Ներսիսեան զպրա-
նոցի տեսչի ընտրութիւնը և կաթողիկոսի կոնդակը 12 թու. 1895
թ.:—Օգնութիւն սասունցիներին և Մուշի առաջնորդարանի լաւո-
րարութիւնը:—Քաղաքալին ինքնավարութեան ներմուծումը կով-
կասի մանր քաղաքներում:—Հայոց գրականական ֆոնդը:—Գաղթ
զէպի Թիւրքիա կուրանի նահանգից:—«Մշակ» լրագրի հրատարակ-
չութիւնը:—Հալեթէն լեզուն և պետական զարոյցների աշակերտները:
—Մատնիչ Մամբէ:—Իզմիրեանի լուսանկարները:—Կործարանա-
կան լօբեկեան կարասետ Բաքալեանի:—Կերմանական համալսա-
րանները կանանց համար:—Խոռովութիւններ Թաւրիզում:—Նրկրա-
շարժներ Անդրկասպիում:—Հալեթի գիւղի կալածական դործը:—
Պարլամենտական ընտրութիւնների արդիւնքը Անդրիապոլ 1895 թ.
—† Ստամբուլում:—† Գնալստ:—† Մարիամ Մելիք-Աղամալեան:
—† Տուտուխեան Յարութիւն:—Նոր ստացած գրքեր:

№ 8

- 1 ԴՆ ՄՈՊԱՍԱՆ, ԳԻ 1051 Լուսնկալ գիշեր (պատմածք):
- 2 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ . 1058 *-* ի ալբոմում (բանաստ.):
- 3 » » . 1059 Շատ ևս փափագում (բանաստ.):
- 4 ԼԵՐՄՈՆՏ, ՏԷՐ-ԳԵՈՐԳԵԱՆ . 1060 Փախստական (պոէմա):
- 5 Ա. Շ. (ԹԱՐԳՄ.) 1066 Զուլթակ (պատմածք):
- 6 ԿՐՈՏԿԻՅ Թ. 1074 Համոզմունքի մարդ (պատմածք):
- 7 ՄՈՒՐԱԳԵԱՆՑ Յ. 1079 Փոթիլից-Քուլթախ (ճանապ. նկա-
տողութիւններ):
- 8 ԲԱՀԱԹՐԵԱՆՑ, ՍԱՐԳԻՍ . . 1093 Հողալին և անձն. իրաւ. Հին-Հալ-
աստանում, Հրէական իրաւունքը:
- 9 ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ, ԳՐԻԴՈՐ. . 1116 Ալֆոնս Գոգէի «Փոքրիկ ծուխը»:
- 10 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ, ԱԻԵՏԻՔ . 1121 Ժամանակակից տեսութիւն — Նիւ-
թեր հալկական խնդրի նորագոյն
զարգացման պատմ. համար, Խնդրի
դրութիւնը, Զեստէրի միտինգը և
Գլադստոն, Ռոզբերի և Սոլսբերի
Քենիչ լանձնաժողովը, Ալլ Նիւթեր:
Ցուցակ Ստուենի աւերած զիւղերի:
- 11 Ա. Ա. 1156 Թիֆլ. քաղաք. զար. խնդիրը:
- 12 ՍԵԻԵԱՆ, Հ. 1161 Թատրոնի չուրջը V.
- 13 ՓԱՓԱԶԵԱՆ, Վ. 1165 Նամակներ Անդրիապոլի IV.
- 14 ԽՄԲ. 1174 Զանազան լուրեր:—Վ.Կ.Տ. կաթո-
ղիկոսը Նրեանում:—Արխատակէս Սկզրակեանը իբր արքեպիսկոպոս:

—Նրեանի թեմի փոխանորդ Անանիա եպիսկոպոս։—Նրեանի թեմա-
մական տեսուչ Բենիկի հրաժարեցումը։—Նրեանի թեմական դպր.
տեսուչ Տ. Յովհաննիսեան։—Յովհաննէս Տէր-Միրաքեանց իբր տե-
սուչ Ալեքսանդրապոլի հալոց եկեղ. ծխական դպրոցներին։—Հաղար-
ամեակ Տաթևի վանքի։—Սասունի կոտորածի տարեգարձը։—Ու-
սուցչական դրամարկդ (համակ Նր. Ղազարեանի)։—Մշակի խմբա-
գրութեան կարգերը։—Ընկերութիւն «Կախեթիա»։—Շերամապահ-
ների ընկերութիւն Քութաիսի նահանգում։—Ուղղափառութեան ըն-
կերութիւնը Կովկասում և հաշիւը 1892 թ.։—Թիֆլիսի հասարակաց
գրադարանը (գրքերի թիւը)։—Մուղանի դաշտի հետազոտութիւնը։
—Գանձակի ձիաքարչ երկաթուղին և երկրագործ. գործիքների պա-
հաստ։—Գիւղատնտեսական դպրոց, Ախալքալակում։—Հարկերամեակ
Բեդլիւի մահւան։—Անտրկասպեան երկաթուղու շարունակութիւնը։
—† Ֆր. Էնգէլս—† Եւանդուկեան Կատարինէ։—Նոր ստացած
գրքեր։

№ 9-10

- 1 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ, ԼԵՒՈՆ. 1187 Գալիլէ և Միլտոն (պոէմա)։
- 2 ԱՌԵԼԵԱՆ, Ա. 1215 Ծանր խնդիր (նմանողութիւն)։
- 3 ՊՈՒՇԿԻՆԻՑ՝Ա. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ 1225 ***, Բլբուլ (երկու բանաստ.)։
- 4 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ. 1226 Ինձ ասում են (բանաստ.)։
- 5 ՄՈՒՐԱԿԵԱՆՅ, 1227 Փոթիից-Քութաիս (վերջ)։
- 6 ՇԱՆԹ. 1241 Պատկեր, (բանաստ.)։
- 7 ՆՈՅՆԸ 1242 Ասուպը (բանաստ.)։
- 8 ՂԱԶԱՐԵԱՆ, ԵՐՈՒԱՆԴ. 1243 Ազատւած Բողաքարիան։
- 9 ԳԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ 1257 Ռոմանա (բանաստ.)։
- 10 ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ 1259 Նամուս և Ղէլրաթ (բանաստ.)։
- 11 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ 1260 Կովկասը հարիւր տարի առաջ։
Ազա-Մահմադ-խանը և Թիֆլիսի
աւերումը։
- 12 ԹԱՌԱՅԵԱՆՅ, ՍԵՒՐԱԿ 1292 Մեղ.-Թանդեանի «Մշակ և Նոր-
Դար կուսակցութիւններ»։
- 13 ՂԱԶԱՐԵԱՆՅ, ԵՐՈՒԱՆԴ. 1295 Մամիկոնիսեանի «Հաղարից մէկը»։
- 14 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, Ա. 1299 Ժամանակակից տեսութիւն։—
Հակական խնդրի նորագոյն զար-
գացումը. Նոր կոտորածները և
Իեֆորմների հաստատումը։
- 15 ԽԱԶ-ՊԱՊԵԱՆ, ԱՏ. 1306 Նամակներ Կ. Պոլսից. Հակական
մեծ ցոյց և կոտորածն. Կ. Պոլսում։

- 16 Ա. Ա. 1314 Մեծ եպարքոս Քեամիլ-փաշա.
 17 ԼՈՒՍԻՆԻ. 1316 Նոր-Պար և «Չարիքների վերջը»:
 18 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ, ԼԵՒՈՆ. . . 1322 Դրամա և բեմական զեղարեստ:
 Հակական թատրոն, I.
 19 ԽՄԲ. 1334 Զանազան լուրեր:—Նահապետ վ.
 զիւանապետ Կաթողիկոսի:—Խորէն եպ. Ստեփանէի հրաժեշտը Աս.
 տրախանից:—Ալեքսանդրապոլի չաջորդ Բագրատ վարդ. Թաւաքա-
 լեան:—Զերքէզների զագթ Ռուսիայից Թիւրքիա:—Աշխատութեան
 տներ Ռուսաստանում և Բարձրագոյն հրաման:—Ֆրանցիսկ Սկուդա-
 մոր:—Ռաֆայէլ Էրիստովի Յօրէլեան:—Կանանց բարձրագոյն դպրոց.
 Պետերբուրգի Բեստուժեան կուրսեր:—«Հայրենիք»-ի հանդանակու-
 թիւնը վարժուհիներ սլատրաստելու համար:—Փաշաջուկ և Սաւրա-
 հայ գիւղերը և գիւղատիրական հարկը:—Խարբեղից (պանդուխտ-
 ների թիւ. ֆրանսերէնը և անգլերէնը դպրոցում):—Ուսանող-
 ների նպաստամատուց ընկերութիւն Կ. Պոլսում:—Ալեքսանդրապո-
 լից (լուրեր):—Դրոզնո'ի նաւթը:—Մուղանի դաշտի հետազօտու-
 թիւնը:—Սուխումից (լուրեր):—Նոր Նահանգ (Չերնոմորեան):—
 Մահաւան պատիժ:—«Մուրճ»-ը «Հայրենիք»-ում:—Բաղմաւէպը օտար
 բառերի մասին:—Հրդեհ Բաքում:—Ֆրանսիա Մաղակառկարում:
 —Միսիոնարների կոտորում Չինաստանում:—Կորէա (վերջին դէպ-
 քեր):—Աւտորիական միսիստրութիւնը (Բաղենի):—† Լուի Պաս-
 տիօր:—† Ստասովա:—Նոր ստացած դրքեր:

№ 11

- 1 ՇԱՆԹ. 1351 Դուրսեցիները (վէպ):
 2 ՊՐԻԻԴՈՄ, ՍԻԻԼԼԻ. Ա. ԾԱՏ. 1381 Երկրի վերայ (բանաստ.):
 3 ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, ԱԼԵԲՍԱՆԻՐ. 1382 Երկու ալիք (նմանողութիւն):
 4 ԳԻ ԳԸ ՄՈՊԱՍԱՆ. 1383 Կնունք (պատմածք):
 5 ԼԵՐՄՈՆՏՈՎ, Մ. ԻԻՐ. . . . 1390 Հաջի Աբրէկ (պոէմա):
 6 ՇԱՆԹ. 1406 Ծով (բանաստ.):
 7 ԳՆՈՒՆԻ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ . . . 1408 Կինը Հին Նախիջևանի գաւառում:
 8 ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ. 1421 Աչեր (բանաստ.):
 9 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ. 1422 Վրաստանի անցեալը:
 10 ԳԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԳԵՐԵՆԻԿ . . 1450 Խորհրդածութիւն (բանաստ.):
 11 ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ, ՄԻԲԱՅԷԼ 1451 Խոշոր ինդուստ. զարգաց. (վերջ):
 12 ԽԱՏԻՍԵԱՆ, ՏԻԿՈՆ ՄԱՐԻԱՄ 1462 Հայ գրողը քննադատութ. առջև:
 13 ՎԱԶԱՐԵԱՆ ԵՐԻԱՆԴ. . . . 1472 Բժ. Արծրունու «Դպրոցական առ-
 ողջագրահութիւն»:
 14 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ. . . 1476 Ժամանակակից տեսութիւն—Հայ

- կական խնդրի նորագոյն զարգացումը:
- 15 1483 Տաճկա—հալկական ռեֆորմները: Հալկական ռեֆորմների տաճկական իրադէն:
- 16 Ա. Ա. 1493 Հայերի կոտորածները Տաճկաստանում:
- 17 1503 Սալսբիւրիի ճառերը:
- 18 ԽԱԶ-ՊԱՊԵԱՆ, Ա. 1509 Նամակներ Կ. Պոլսից:
- 19 ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ, ԼԵՈՆ. 1518 Հալկական թատրոն, II.
- 20 ԽՄԲ. 1525 Զանազան լուրեր:—Նոր բաժանորդագրութեան բացումը:—«Մուրճ» № 9—10-ի համարը:—Զէյթունի ապստամբութիւնը:—Տաճկա-Հայերի ցրելը:—Տաճկական բռնութիւն լրագրութեան վրայ:—Ուսումնարանական վարչական լանձնաժողովի նոր կազմը:—Ղարսի նոր չաջորդ Եղիշէ վարդապետ Մուրատեան:—Դպրոց էնդելիում:—Ի. Լ. Գորեմէլին մինիստր ռուսաց ներքին գործերի մինիստրութեան:—Կարինի նահանգապետ Բէուֆ փաշա:—Խարբերդի նահանգապետ Բէուֆ-բէլ-Ալլանի նահանգապետ Քեամիլ-փաշա:—Պատեօրի չաջորդ Դիւլլօ:—Հեղեղներ Կովկասում և Երկաթուղու վնասելը:—Հեղեղ Գորի:—Հեղեղ Փոթիում:—Պղնձի և Երկաթի հանքեր Նիկ. Տէր-Ղևոնդեանի:—Կրիզիս Կախեթիայում:—Երևանի քաղաքապետ Մ. Բունիաթեան:—Գանձակ քաղաքի ինքնավարութեան համար ընտրողների թիւը:—Ընդհանուր զինուորագրութեան օրէնքի 25-ամեակը Ռուսաստանում:—Տառնամակ Կիրակնօրեալ Դպրոցի Կալդանովալի Թիֆլիսում:—Հայր Ալանեանի Զօրելեանը:—Ռաֆ. Էրիստաւի Զօրելեանը:—Ֆրանսիայի ինստիտուտի 100-ամեակը:—Նւիրաբերութիւններ:—Օր. Մարգարիտ Բեզլարեան:—Սուխումից (տներ գնելու ընկերութիւն):—Անկարդութիւններ Գութալիսում:—Մահաւան պատիժ:—Տնաշինութեան և կահաւորման ցուցահանդէս Օդէսայում:—Իշխան Լովանով-Ռոստովսկի և գններալ Դրազովիրով Ֆրանսիայում:—Ֆրանսիական Նոր մինիստրութիւն (Լէօն Բուրժուալի կարինէտը):—Գերեվաճառութիւնը Զանգիբարում:—Վ. Ալեքսանդր Դիւնա-Որդի:—Վ. Բարթելլեմի Սէնտ-Լիէր:—Վ. Բ. Նիկ. Վերմիլեան:—Նոր ստացած գրքեր:

№ 12

- 1 ՓԱՓԱԶԵԱՆ Վ. 1545 Նոր.Տարի (ղաղանդի պատժ.):
- 2 ՊԼԵՇՉԵԼԵՒԻՅ Ա. ՇԱՏՈՒՐ. 1554 Յառաջ!
- 3 ՇԱՆԹ 1556 Դուրսեցիները (վէպ, շարուն.):

- 4 ՊՈՒՇԿԻՆԻՅ-ՏԵՐ-ԳԵՈՐԳԵԱՆ. 1592 Ժլատ ասպետ (զրամակ. պատ.):
- 5 ՇԱՆԹ 1611 Ստերդ (Բանաստ.):
- 6 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, ԴԵՐԵՆԻԿ. . . 1612 Իդէալիստ (պատմածք):
- 7 ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ, ԳԱՐԵԳԻՆ, ԲԺ. 1625 Շիճաբուժութիւն:
- 8 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ. . 1631 Վիեննայի Մխիթարեանները:
Պատմական տեսութիւն Հ. Ագ-
տնեանի լօրեկեանի առիթով:
- 9 ԲԱՐ. 1662 Նրզնկեանի «Պատմ. մանկավար-
ժութեան»:
- 10 ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՅ, ԱԻԵՏԻՔ. . 1667 Ժամանակակից տեսութիւն:—Հալ-
կական խնդրի ներկազ դրու-
թիւնը:
- 11 ԱՐԿՈՄԷՒ, Տ. 1670 Նրեանի քաղաքագլխի ընտրու-
թիւնը:
- 12 ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ, ԳԵՈՐԳ. . . 1676 Զանազրութ. գաստուութիւնը:
- 13 ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ, ՅԱԿՈԲ . . . 1680 Ս' ծովի ալիերից, IV:
- 14 ՄԱՆՈՒԼԵԱՆՅ, ԼՆԻՈՆ . . . 1687 Հակական թաարոն:
- 15 ԽՄԲ. 1695 Զանազան լուրեր—«Մուրճ»-ի բա-
ժանորդագրութիւնը 1896 թիւն:—«Մուրճ» նւիրողներու—Ապառիկ
բաժանորդագրութիւնը:—Էնկիւրի նահանգապետ Թեւֆիզ փաշա:—
Էտիրնէի նահանգապետի օգնական Արիֆ փաշա:—Հալէպի նահան-
գապետ Զինի փաշա:—Գաղթ գէպի թիւրքիա:—Բարենորոգումների
չանձնաժողով:—Կովկասեցիք երկրիս վարչութեան մէջ:—Մանկա-
կան հոգ. օրականութեան պաշտպանութիւնը Անդրկովկասում:—Ներ-
կալացիներ թաղադրութեան հանդէսին:—Գէորգ Տէր-Բարթո-
ղիմէոսեան:—Կովկասեան մամուլ:—«Շաւիլ» և «Աստղ Արեւելեան»—
Նւիրաբերութիւններ և կտակներ:—Վրաց բարեգործութիւն:—Սա-
նասարեան կտակի գործադրութիւնը:—Ալեքսանդրապոլից:—Իզդիրը
միում է գիւղ:—Հոգաբարձական ընտրութիւններ Շուշում:—Պետրոլի
մենաշնորհ թիւրքիալում:—Թոշակ:—Սիգարի թղթի մենաշնորհ թիւր-
քիալում:—Բանտրական գանձարան Բաթումում:—Վիլնիւ II-ի
նկարը:—Զմեռը թիֆլիսում:—1896 թ. Օրացուցներ:—Կ. Դ. Ուշին-
սկու լիշատակին:—Ներկաշարժ Պարսկաստանում:—Ներկաթուղին
Թիֆլիս-Բաթում:—Սասունի քարտէզը:—Նոր ստացւած գրքեր:
- 16 ԽՄԲ. 1706 Բովանդ. «Մուրճ» 1895 № 1—12:

ԹԻՖԼԻՍԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԲՈՒԺԱՐԱՆ

Մուխրանսիրայա փողոց, տուն Կուզանեանի № 15:

Հիւանդների ընդունելութիւն ամիսն օր, բացի կիրակի օրերից, ձմեռը
առաւօտեան ժամ 9-ից մինչ 1-ը (ամառը՝ լունիսին, լուիսին և օգոստոսի՝
առաւ. 8-ից մինչ 12-ը):

1) Ա. ր. ծ. ր. ս. լ. ե. ր. (Վ. Մ.)—Ներքին, երկխանց և ջղապն հիւանդութիւնների, ժամ 10¹/₂—12, ամեն օր: 2) Ղ. ո. ն. ե. ա. ն. ց. (Կ. Ա.)—Ներքին և երեխանց, ժամ 10¹/₄—12, ամեն օր: 3) Գ. ո. ս. լ. ո. ս. լ. ե. ա. ն. ց. (Գ. Գ.)—խիւրուրդիական և մէլի անդ. ժամ 11—12, ամեն օր: 4) Կլին-բժիշկ Ի. ս. ա. հ. ա. կ. ե. ա. ն. ց. (Մ. Ա.), կանանց հիւանդութիւնների, ժամ 9—11, ամեն օր: 5) Կ. ա. ս. ո. ս. մ. ե. ա. ն. (Լ. Գ.)—Ներքին և երեխանց, ժամ 12—1, ամեն օր: 6) Մ. ի. ր. ա. ք. ի. ե. ա. ն. (Մ. Ա.)—Ներքին և վնեւրական, ժամ 12—1, երկուշ, չորեքշ, և չաբ. օրերը: 7) Մ. ո. ս. լ. ր. ց. ա. ե. ա. (Ա. Գ.)—աւանջի, կոկորդի և քթի, ժամ 9—10 ամեն օր, բացի հինգշաբթից: 8) Կլին-բժիշկ Մ. ո. ս. լ. ո. ա. ր. ի. ն. ո. կ. ա. չ. ա. (Լ. Կ.)—կանանց, ժամ 11—12 ամեն օր: 9) Ռ. ա. զ. ա. մ. ա. տ. (Լ. ա. Ա.)—Ներքին, երեխանց և ատամի. ժամ 9—10, ամեն օր: 10) Ս. տ. ե. փ. ա. ն. ե. ա. ն. (Գ. Ն.)—կառավարիչ քաղաք. բուժարանի—Ներքին, մէլի անդ. և վնեւրական, ժամ 11—12 ամեն օր: 11) Թ. ա. ր. խ. ա. ն. ե. ա. ն. (Գ. Ա.)—Ներքին և խիւրուրդիական, ժամ 11—12 ամեն օր: 12) Կլին-բժիշկ Շ. մ. ի. ց. (Ս. Ա.)—աչքի և կանանց, ժամ 11—12 ամեն օր: 13) Ա. տ. ամուսնացած 0. ր. բ. ե. լ. ի. (Ա. 0.)—ատամների, ժամ 10—11, ամեն օր:

Բժշկական խորհուրդներ (կոնսուլտացիա) երեքշաբթի և ուրբաթ օրերը, ժամ 11—12: Մաղկի պատւաստումն—չորեքշ. և չաբաթ օրերը, ժամ 9—1:

ՀԱՒԼԱԲԱՐԻ ԲԱԺԱՆԺՈՒՆՔ

Կախեթի նահապետ փողոց, տուն Տէրտէրեանի

1) Քաղաքի թաղապետ (Մ. Ա.) — ժամ 11—12, ամեն օր: 2) Կենտրոնի խորհուրդի նախագահ (Մ. Ա.) — կանանց, ժամ 11—12 երեքշաբթի և ուրբաթ օրերը:

ԽԱՐՓՈՒԹԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

Բաններեա փորտտա, տուն էն՝ Ֆիաճեանի

1) Գ. է. Ր-Ա. ստանուրեան (Գ. Բ.)—ժամ 11—12, առիճն օրը։ 2)
Արևելահայկական հասարակություն (Մ. Ա.)—հաշվառման, ժամ 11—1
հունվարին օրերը։

Մ ա ն օ թ ու թ իւ ն: Զքատար անձերին բժշկական խորհուրդ և դե-
ղեր տրւում են ձրի:

Բացւած է տաղիկայ 1896 թ. քաժանորդագրութիւնը

պատկերազարդ **ԱՂԲԻԻՐ** ամսագրի եւ **ՏԱՐԱԶ** շաբաթաթերթի

Կը հրատարակւի ինչն ուղղութեամբ, ծրագրով, ղերքով եւ աշխատակիցների մասնակցութեամբ

ԱՂԲԻԻՐ եւ ՏԱՐԱԶ հանդէսների №№-ը հրապարակի վրայ են. ընթերցողն անշուշտ փաստերն աւելի կը գերադասէ պէրձ խօսքերին: Հէնց այդ պատճառով ոչ մի խոստում չենք անում առաջիկայ տարւոյ համար: Կաշխատենք, որքան հնարաւոր է, որքան կարող ենք մեր ընթերցողներին գոհ անելու:

ԱՂԲԻԻՐ-ՏԱՐԱԶի բովանդակութիւնն աւելի եւ ճոխ ու բազմակողմանի լինելու համար կարեւոր հոգացողութիւններ արւած են:

ԱՂԲԻԻՐ-ՏԱՐԱԶի տաղիկայ 1896 թ. համար կլիչէներ: զանազան տառեր ստացւած են Լոնդոնից, Պարիզից, Խտալիայից մեծ քանակութեամբ:

տ. XIV **ԱՂԲԻԻՐ** XIV տ.

միամսեայ պատկերազարդ հանդէս

մանուկների, ծնողների եւ դաստիարակների համար: Տարեկան 12 №№, իւրաքանչիւր №-ը 2—3 թերթ. ամառւոյ սկզբի եւ վերջին №№-ը լոյս են տեսում միասեղ:

ԱՂԲԻԻՐԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Ջարթեցնել եւ զարդացնել հայերեսալի մէջ բարի նախանձ գէպի վեհմն ու ազնիւը եւ ատելութիւն գէպի չարն ու վնասակարը:

Աղբիւրը իր մատաղ բնիկ ցողների սրտերում ցանում է գիտութեան, ինքնաճանաչութեան, անվեհերութեան սերմեր:

ԱՂԲԻԻՐԻ ԾՐԱԳԻՐԸ

Տանկան բոժին

Մանրալիպ, Զրոյց, Հէքիւտ, Բանաստեղծութիւն: Առաջ: Ճանապարհորդութիւն: Կենսագրութիւն: Վիտութիւն եւ Արեւատ:

ա. VII **ՏԱՐԱԶ** VII տ.

Վեղարեստական-գրական երգիծաբանական պատկերազարդ շաբաթաթերթ

ընտանեական ընթերցանութեան համար: Տարեկան 48—50 №№, իւրաքանչիւր № 1—2 թերթ: Տարագրում տպագրում են թէ արդի, եւ թէ անցած գիտցած հայ կեանքից աշխարհից, նոյնպէս գեղարեստի բոլոր ճիւղերի վերաբերեալ ընտիր պատկերներ եւ նկարներ:

ՏԱՐԱԶԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Տարազը Աղբիւրի հասունացած սաների խնդակցութեան եւ վշտի արտայայտողն է: Նրանց մտքերի, զգացումների թարգմանը:

Տարազը ձգտում է առաջադիմութեան ուղիղ ճանապարհով ընթացող, առաքինութեամբ օժտւած, գիտութեան անշէջ լուսով զարդացած, եղբայրասիրութեամբ բոլորքւոյն հայ տեղաւորներ սնուցանել:

ՏԱՐԱԶԻ ԾՐԱԳԻՐԸ

Վեղարեստ եւ գիտելիւն: Պատմական ժամանակակից վէպեր: պատկերներ:

Հետաքրքրական տեղեկութիւններ Այլե-
ալլք: Թաւառական խնդիրներ Առած:
Նուառսեւուկ: Անեկդոտ: Հանելուկ: Բա-
ռախալ: Նրդ նոտաներով: Բեքուս:

Զննողէնք և դատողութիւններ: Բաժին

Կրթութեան և դաստիարակութեան վե-
րաբերելու յօդաւածներ: Մատենախօսու-
թիւն: Խորհուրդներ, առաջարկութիւններ:
Մանկական և դպրոցական առողջապա-
հութիւն: Խառն լուրեր: Պատասխաններ:
Ցայտարարութիւններ:

• Աղբիւրի տարեկան բաժանորդա-
գինը 3 ռ. է, արտասահման 4 ռ.
կամ 12 ֆռ.

Թատրոնական գրածներ: Բանաստեղծու-
թիւն: Քննադատութիւն: Կենսագրու-
թիւն: Ճանապարհորդութիւն և արկածք:
Երաժշտութիւն: Թատրոն և նկարչու-
թիւն: Յօդոթներ: Սեփեռան: Իրախո-
սութիւն: Տնային արդիւնաբերութիւն և
անտեսութիւն: Կար, ձև, ձեռագործ և
ամեն նորութիւն: Լուրեր: Տեղեկութիւն:
Ներքին Այլ և այլք: Մաղը, առած, կատակ:
Հարցեր: Խորհուրդներ: Սուրհանդակ:
Նախամթ և այլ խողեր: Ցայտարարութիւն:

Տարազի տարեկան բաժանորդա-
գինը 6 ռ. է, արտասահման 10 ռ.
կամ 25 ֆռ. ամիսը 50 կ. իրաքան-
չիւր № 25 կ.

Աղբիւր—Տարազի 1896 թ. պրեմիաները

ԱՂԲԻՒՐ ԵՒ ՏԱՐԱԶ միևնոյն հասցէով բաժանորդ գրւողը կը-
ստանայ ԱՂԲԻՒՐԻ № 1-ի հետ հետեւեալ պրեմիաները:

1

ՊԵՂԱՐԻԵՍԱԿԱՆ ՊԱՐՈՒՄ-ԱՂ-
ՄԱՆԱՅ

Պատկերներ եւ նկարներ, մի ստաւար շքեղ
հրատարակութիւն:

I վեց տերութիւնների վեհապետ-
ներ: II Հալաստանի բարձրատիման
հաղեւորականներ: III վեց պետու-
թիւնների նախարարներ, դեսպան-
ներ: IV Հրապարակախօսներ: V Քա-
ղաքական գործիչներ: VI Հալաս-
տանցիներ: VII Հալաստանի տեսա-
բաններ: VIII վեց պետութիւնների
մարաքաղաքներ: IX Զէյթուն, Կի-
լիկիա: X Հալաստանի քաղաքներ:

ԱՂԲԻՒՐ-ՏԱՐԱԶԻ գեղարեւոտա-
կան ալբոմ-ալմանախը ստանալու
համար պէտք է ուղարկել 60 կոպ.
(կարելի է և պօստի մարկաներով):

(Այդ հրատարակութիւնը առանձին ար-
ժէ 3 ռ.)

Հասցէն՝ Тифлисъ, редакция иллюстр. жур. «Агбюръ-Таразъ», Tif-
lis, (Caucase) Red. des jour. «Agbiour et Taraz».

Խմբագիր հրատ. ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ.

2

ԱՆՎԵՆԵՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ
ԻԶՄԻՐԼԵԱՆԻ

Մեծագիր (28+41 ս.) շքեղ պատկեցի
ցենսրատիւ վրնյ:

Գեղարեւոտական սքանչելի մի
գործ ! Ննդոնում պատրաստուած, փա-
ռաւոր և անհրաժեշտ զարդ ամեն
հաշի տան:

Պատկերը պէտք չունի առան-
ձին շրջանակի, բոլորովին պատ-
րաստ է, ունի չինարան և ուղարկ-
ւում է բաժանորդներին (չունւարի
1-ից հերթով) առանձին խնամքով
պատրաստած կրկնակի արկղների մէջ

Այդ պատկերն ստանալու ճանա-
պարհի, մաքսի և արկղների ծախս
պէտք է վճարել միայն 2 ռ.

(Ճենապակու վրայ այս պատկերն առան-
ձին արժէ ճանապարհածախսով 6 ռ.)

„ՄՈՒՐՃ“ ԱՄՍԱԳՐԻ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Վաճառում էն հետեւեալ գներով

«ՄՈՒՐՃ» 1889 թ. անկազմ	4 ռ. — կ.
«ՄՈՒՐՃ» 1890 թ. անկազմ	5 » — »
«ՄՈՒՐՃ» 1891 թ. անկազմ	10 » — »
«ՄՈՒՐՃ» 1892 թ. անկազմ	9 » — »
«ՄՈՒՐՃ» 1893 թ. անկազմ	10 » — »
«ՄՈՒՐՃ» 1894 թ. անկազմ	7 » — »
«ՄՈՒՐՃ» 1895 թ. անկազմ	8 » — »
ԲՈՂՈՐ 7 ՏԱՐԻՆԵՐԸ ՄԻԱՍԻՆ անկազմ	45 » — »
» » » » կազմով 14 հատոր	50 ռ. — »

ՎՃԱՐԸ ԿԱՆԽԻԿ

Ճանապարհածախքի համար ուղարկուած է մի-մի ռուբլի
ամեն տարւայ համար:

Դիմել՝ Тифлисъ, въ редакцію журнала „Мурчъ“.
Tiflis, Rédaction de la Revue „Mourtech“.

Բ ա զ լ ա ծ է

„ՀԱՆԴԵՍ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ“

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ

VII եւ VIII գրքերի ըաժանորդագրութիւնը

Երկու գիրքը ամփոփւած կը լինի մի հատորում և բաղկացած
մինչև 600 երեսից: Ի միջի ալոց նշանաւոր տեղ կը բռնէ հան-
գուցեալ Միքայէլ Նալբանդեանի ընդարձակ կենսագրութիւնը:
Գիրքը լոյս կը տեսնէ առաջիկայ նոյեմբերին: Բաժանորդագրինն է
3 ռ., տպագրութիւնից յետոյ—4 ռ.: Յանկացողները դիմում են
հետեւեալ հասցեով. Москва, Мясницкая, д. . Ермакова

Հրատարակիչ՝ ՄԿՐՏԻՉ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

Այլ հրատարակելի թիֆլիսումն ունի գիրք ըստ նույն պրոգրամով և նույն ուղղութեամբ: Մենք ստանում ենք սեփական հեռագիր ընդ «ՄՇԱԿ» տարեկան գինը թէ ինչպիսիք ամսական թէ Արտասահմանում 10 բուլլի է, տասն և մէկ և տասն ամսաւանը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսաւանը՝ 8 ռ., եօթ ամսաւանը՝ 7 ռ., վեց ամսաւանը՝ 6 ռ., հինգ ամսաւանը՝ 5 ռ., չորս ամսաւանը՝ 4 ռ., երեք ամսաւանը՝ 3 ռ., երկու ամսաւանը՝ 2 ռ., մի ամսաւանը՝ 1 բուլլի: Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 դոլլար: Եւրոպայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 30 ֆրանկ:

«ՄՇԱԿԻՆ» գրեւէ կարելի է ԽՄԹԱՆԻՐԱՏԱՆԸ (Բաղարնաւա և Բարոնսկաւա փողոցների անկիւն): Կախարութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրեւէլու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է գրիմէ հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից Tiflis. Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յարտարարութիւններ ընդունւում են թէ հաշիւէն, թէ ռուսերէն և թէ օտար լեզուներով. բառին վճարւում է 2 կոպէկ:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ե Ց

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԲԱՐԻՍՈՒԴԱՐԵԱՆՅ

Գ Ի Ն Ն Է 50 Կ Ո Պ.

Վաճառւում է Կենտրոնական գրավաճառանոցում:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՐՏԱՏՊԻԱԾ „ՄՈՒՐՃ“ ԱՄՍԱԳՐԻՑ

	Բ.	Կ.
1. ՊՈՇԵԱՆՅ, ՊԵՐՃ. — «ՅԵՅԵՐ» (վէպ).	1	—
2. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅ, ԳՐԻԳՈՐ (ՂՂԼարցի)՝ «Մանուկների մարտը թ. զործարանների հիւանդութիւնները» . . .	—	05
3. ԱՏՐՊԵՏԵԱՆ, Ս. — «ԽԵԻ-ԿԱՐԱՊԵՏ», վէպ հայ-կաթողիկեների կեանքից	1	—
4. ԼԷՅ. — «ԿՈՐԱԾՆԵՐ» (վէպ).	—	50
5. Մ.-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՅ, Ս. — «ՀԱՅ ԳԻՂԱՅՈՒ ՍԵՒ ՕՐԸ» (Կեանքից պատկեր).	—	40
6. ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ. — «ԱՅՅ ԹԻՐԻՔԱՅ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ» . . .	—	60
7. ՊՈՇԵԱՆՅ, ՊԵՐՃ. — «ԲՂԴԷ», վէպ	1	20
8. ՓԱՓԱԶԵԱՆՅ, Վ. — «ԽԱԹ-ՍԱՐԱ» (հայ բողան. կեանքից . . .	—	15
9. ՄԱՐԻՍԵԱՆ, ԽԻԿԻՆ Մ. — «ՀԵՂԻՆԷ» (մեծ վէպ), ա. մասը . . .	—	50
10. , , , , բ. մասը	—	75
11. ՂԱՐԱԳԵՕԶԵԱՆՅ, Յ. — «ՍԵՒ-ԼԵՈՆՅԻՔ» (տոհմագ. պատկ.) . . .	—	15
12. ՆԱՄԱԼԵԱՆ, ԱԼԵՔՍԱՆԴ. — «ՀԱՐԵՒԱՆՆԵՐ»	—	03
13. , , «ՄԻՆԱՍԻ ԵԶԸ»	—	03
14. , , «ԵԶԻԴ ԱՂԶԻԿԸ»	—	05
15. , , «ԾԱՆՐ ՔԱՐԸ»	—	03
16. , , «ՆԻԱԶԻԱԾ ԿԵԱՆՔԸ»	—	03
17. , , «ՄԵՐ ԻՆԶԸ ԿԸ ՊԱԿՍԻ»	—	03
18. ՔԻՇՄԻՇԵԱՆՅ, ԱԼ. — «ԲՈՅՍԵՐԻ ՄԵԾԱՐԱՆՔԸ»	—	15
19. ԲԱԼԱՂԵԱՆ, ՍԱՄՈՒԷԼ. — «ՄԻԿՐՈՖՆԵՐԸ»	—	10
20. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ. — «ԶԱԼԱԲԻՆԵՐԻ ԱՐՇԱԽԱՆՔԸ» . . .	—	10
21. ՏՈՒԷՆ, ՄԱՐԿ. — «ԶԻԱՐՃԱԼԻ ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ»	—	15

22. ՎՐՈՅՐ, Մ.—«ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ»	— 20
23. ԱՐԾՐՈՒՆԻ, Վ. ԲԺՇ.—«ՀԻՊՆՈՏԻՍՄ», Մասն ա.	— 50
24. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ.—«ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ»	— 50
25. ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԷ.—«ԱՐՍԷՆ ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ»	1 50
26. ՍԵՆԿԵԻԻՉ, ՀԵՆՐԻԿ.—«ԱՌԱՆՅ ԴԱԽԱՆԱՆՔԻ»	
27. ԱՂԱՅՅԵԱՆՅ, ՂԱԶԱՐՈՍ.—«ԻՄ ԿԵԱՆՔԻ ԳԼԽԱԻՈՐ ԴԷՊՔԵՐԸ»	
28. «ԱԴԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՍԱՆԴՐՈՒՆ», յառաջաբանով և ընտրութեամբ ՎՐՈՅՐԻ	— 20
29. ԱՐԾՐՈՒՆԻ, ԲԺ. Վ.—«ՀԻՊՆՈՏԻՍՄ», մասն բ.	— 50
30. ՂԱՐԱՋԵԱՆ, ԳԷՈՐԳ.—«ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎԱՅՈՒՄԸ Արևմտեան Եւրոպայում և Ռուսիայում»	— 50
31. ԲԱՀԱԹՐԵԱՆ, ՍԱՐԴ.—«ՀՈՂԱՅԻՆ ԵՒ ԱՆՁՆԱԿ. ԻՐԱԻ. ՀԻՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ»	— 40
32. ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ.—«ՏՈՒՐԻՍԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՅ» (պատ- կերներ)	— 40

ВЫШЛА И ПРОДАЕТСЯ

ИСТОРИЯ АРМЕНИИ

Моисея Хоренского

НОВЫЙ ПЕРЕВОДЪ

Н. О. Эмина

(съ примѣчаніями и приложеніями)

Цѣна 2 р., съ пересылкою 2 р. 25 коп.

МОЖНО ПОЛУЧАТЬ

въ Канцеляріи Лазаревскаго Института восточныхъ языковъ Москва.

ԲԱՅԻԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1896 թիի

Գ. ՏՄՐԻ

„ՉԱՎԻԳՆ“

ՏՄՐԻ Դ.

Գրականակ. եւ քաղաքակ. շարաքարերի

Կը հրատարակւի թէհրանում ճոն ուղղութեամբ եւ ճոն ծրագրով: «Շաւիգի» բաժանորդագիրն է Պարսկաստանի համար մէկ թուման, կէս տարւանը վեց ղուան: Արատաստանի համար 3 ռուբլի կամ 8 ֆրանկ. կէս տարւանը 2 ռուբլի կամ 5 ֆրանկ:

Ռուսաստանից դրամական ծրարները պիտի ուղարկեն անպատճառ հետեւեալ հասցեով: Черезъ Баку въ Эрзели Россійской ИМПЕРАТОР-СКОЙ Миссіа въ Тегеранѣ, пер. А. Бекъ-Назарову. Խնդրում է ուշք դարձնել ճիշտ ալս հասցեով եւ առանց մի բառ մոռանալու ուղարկել դրամները, ալլապէս չեն ընդունելի: Եւրոպայից ուղարկել պէտք է փոխանակագրով կամ թղթագրամով. Հասցէն Եւրոպայի համար Téhéran, Rédaction «CHAVIGH», ալլ հասցէին պիտի լինին նաեւ Ռուսաստանից խմբագրութեան ուղղած թղթակցութիւնները:

Խմբագրութիւնը ունի գործակալներ հետեւեալ տեղերում:

Կովկասում. — Թիֆլիս՝ պ. Սպենդիարեան. «Մուրճի» խմբագրութեան մէջ պ. Յակովբեան. պ. Յ. Արղումանեան: Բաթում. — պ. պ. Գ. Գրիգորեան, Ստեփան Քէսէեան: Բագու — Տպարան «Արար»։ Որդիք Բ. Արղումանեանք: Բալասանի — պ. Բալասի Ա. Գաբրիէլեան: Կարս. — պ. Աբէլ Ապրեսեան: Շուշի. — պ. Թումաս Մհերեան: Ախալքալաք. — պ. Զաւաթ Տ. Գրիգորեան: Օդեսա. — պ. Որդիք Բ. Արղումանեանք: Եւրոպա. Ռուսուք. — պ. Ֆ. Հաղլեան: Պարսկաստանում. — Սալմաստ՝ պ. Յ. Ապրեսեան (եղբարք Ս. Արղումանեանք). Արլարիլ՝ պ. Յակովբ Էլլիբէկեան: Նոր-Ջուղա՝ պ. Յովսէփ Բարսեղեան: Բուշիր՝ Ն. Զէյթունեան, Ռաշտ եւ Էնդէլի՝ պ. Ալէքսան Զովսէփեան: Մարաղա՝ պ. Մելքոն Խալափեանց:

Գործակալ չեղած քաղաքներից բաժանորդագիրն կարելի է ուղարկել պարսկական ճամակագրոյններով:

Ապառիկ բաժանորդագրութիւն ոչ մի դէպքում չէ ընդունում:

Պարսկաստանի համար հասցէն Rédaction «CHAVIGH» Téhéran.

Ա. Արաւիւսեանցի
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԳԵՐԻ
ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

(Զարգարւած Հին եգիպտական, փիւնիկական և ասորական գրու-
թիւններով և Արեւելքի Հին պետութիւնների քարտէզով):

281 երես, յառաջաբան եւ նիւթերի ցանկ

Կաշիւ է 800 օրէնէ, փայլուն լւղէի վերայ

Գինն է ճանապարհածախսով միասին 1 ռուբլի

Պէտք է դիմել կամ հեղինակին՝ Тифлисъ, въ редакцію ЖУРНАЛА
„МУРЧЪ“, և կամ՝ Въ центральный книжный магазинъ. Աւտովարան-
ներին անուամբ է 20% զիջում:

Լոյս տեսաւ
ԻԻԱՆ ՏՈՒՐԳԵՆԵԻԻ
„ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ“

(Стихотворенія въ прозѣ)

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Թարգմանեց

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ԺԱՏՈՒՐԵԱՆ

Գինն է 50 կ., ճանապարհածախսով 60 կ.

Ցանկացողները դիմում են Թիֆլիս Կենդրոնական գրավաճա-
սանոցին կամ Թարգմանչին հետևեալ հասցեով՝ Москва, Боль-
шая Басманная Контора М. Л. Шоршорова.

Александрю Цатурянъ.

ԼԱԶԱՐԵՄԸ ՃԵՄԱՐԱՆ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԼԵԶԻԱՑ ՄՈՍԿԻԱ

Հանգուցեալ Պետական Խորհրդական

ԴԱՆԻԷԼ ԳԱՐԻԲԵԼԵԱՆ ՔԱՆԱՆԵԱՆԻ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏԻԱԾ ՄՐՅԱՆԱԿԻ ՆԻԻԹԸ

«ՀԱՅԵՐԸ ԲԻԻԶԱՆԴԻԱՅՈՒՄ՝ ՄԻՆՉԵՒ ԽԱՉԱԿՐԱՑ
ԱՐՇԱՒԱՆՔԸ» (մանաւանդ Բիւզանդական աղբիւրների հիմամբ):

Շարադրութիւնը կարող է ներկայացել Հայերէն, Ռուսերէն, Ֆրանսերէն կամ Գերմաներէն:

Շարադրութիւնը պէտք է ներկայացւի ոչ ուշ քան 1-ն Յունւարի 1898 թ.:

Լաւագործ շարադրութիւնը լիչեալ նիւթի մասին կը պարգեւատրւի Խորհրդարանի կողմից 5 000 Կոբէ - ք - Է Է մրցանակով:

Վերատեսուչ ձեմարանի Գ. Քանանեան:

Քարտուղար Խորհրդարանի Գ. Խաչմէնց:

10/11 Հոկտեմբերի, 1895 թ.

Մոսկւա.

De la part du Conseil des Classes Spéciales de l'Institut
Lazareff des Langues Orientales, à Moscou.

Sujet donné pour le concours au prix fondé avec autorisation
supérieure par le feu conseiller d'état

D. G. KANANOFF:

„Les Arméniens à Byzance jusqu'à l'époque des Croisades“ (en s'appuyant de préférence sur les sources Byzantines).

Les travaux peuvent être présentés dans les langues: arménienne, russe, française allemande.

Le terme fixé pour la remise des travaux ne peut dépasser le 1-er janvier 1898.

Il sera accordé par le Conseil un prix de sept cents roubles (à peu près 2000 francs) au meilleur travail sur le sujet ci-dessus donné.

Le directeur de l'Institut G. Kananoff.

Le secrétaire du Conseil G. Khalatiantz.

Le 10/11 Octobre, 1895.

Moscou.

ԻՍԿԱԿԱՆ ԿԱՐԵՄԵՔԵՆԱՆԵՐ „ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆԳԵՐԻ“ ՆԻՒ-ԵՕՐԿՈՒՄ

ԱՐԺԱՆՅԱԾ

աշխարհի մէջ կարեւորեցանք ընդհանուր պահանջներով

ԱՄԵՆԱԲԱՐՁՐ ՊԱՐԳԵՒՆԵՐԻ

Կարճ ընկերներ տան արկիւնների և աղնիլ օղնականեր
ընդհանուր արհեստագործների համար

ԳՏՆԻՈՒՄ ԵՆ ՄԻՄԻԱՅՆ

Բեռնում, Զինգերի ընկերութեան կենդրոնական պահուստում, Գո-
սթոնի պրոսպեկտի վերայ, Մեքսիկոյի տան և նրա բաժանմունք-
ներէ մէջ:

Բազում, Մեքսիկոյի փողոցում,
Մեքսիկոյի Մեքսիկոյի տան
Բաժանմունքում, Բուլվարի վրայ
Մեքսիկոյի տան
Բաժանմունքում, Մեքսիկոյի տան

Կոնցում, Կոնցումի տան
Սոստանալում, Կոնցումի տան
Տ. Սոստանալի
Ներսիսում, իմ ճամբարը գործա-
կալների մօտ:

և նրանց ճանապարհորդող գործակալներէ մօտ

Միջին եւ Հիսպանիայի եւ Եւրոպայի ՀԱՄԱՐ ԶԻՆԳԵՐԻ ԵՒ ԸՆԿԵՐ.
ԳԼԽԱՌՈՐ ԳՈՐԾԱԿԱԼԻ ՄՕՏ

Գ. ՆԵՅԳԻԼԻՆ ԳԵՐ

Գնորդները կարող են, եթէ կամենան, իրանք հետզհետէ վճարել սակաւ քանակութեամբ, աչն է՝ չարաթով կամ
ամսով և կամ ժամանակամիջոց ստանալ զրաւակալող զրամբ վճարելու համար:
Յ. Գ. Զինգերի և ընկ. ընդհանուր պահանջներով գտնուում են մեքսիկոյի պատկանելի գործիքները, ինչպէս և
ասեղներ, թել, մուտքս և այլ մեքսիկոյի պատկանելի իրեղէններ ամենաշափաւոր գներով:

արտաւորութիւն ստացած

առևտրական գրոշմը

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

„ՐՈՍՍԻԱ“ „РОССИЯ“

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏԻԱԾ 1881 թ.

Ս. Պետերբուրգում, Большая Морская № 37.

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆԻ՞ՊԱՀԵՍՏԻ ԳՐԱՄԱԳՆՈՒԽՆԵՐ 20,500,000 ՐՈՒԲԼԻ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ տոկոսաբեր թղթերը պահում են պետական բանկում:

Ընկերութիւնը ընդունում է՝

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ապինքն դրամագլուխների և եկամուտների, ապահովելու ընտանիքը կամ սեփական ծերութիւնը, բաժինը աղջիկների համար, թոշակները տղաների համար և այլն, առանձին շահաւէտ պայմաններով և ապահովագրողների մասնակցութեամբ Ընկերութեան օգուտներին:

1894 թվի չունարի 1-ին «Րոսսիա» ընկերութեան մէջ ապահովագրած էին 28,246 անձ 75,621,010 ռուբլի դրամագլխով:

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԻԺԲԱՂԴ ԴԵՊԳԵՐԻՑ

առանձին անձների, և թէ համադումար ապահովագրութիւններ գործարաններում ծառայողների և բանւորների, — պակասեցնելով ապահովագրական վճարները՝ ղիւրգէնդի փոխարէն:

ՀՐԴԵՀԻՑ՝ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ամեն տեսակ շարժական և անշարժ կալածքների (շինութիւնների, մեքենաների, ապրանքների, կահկարասիքի և այլն):

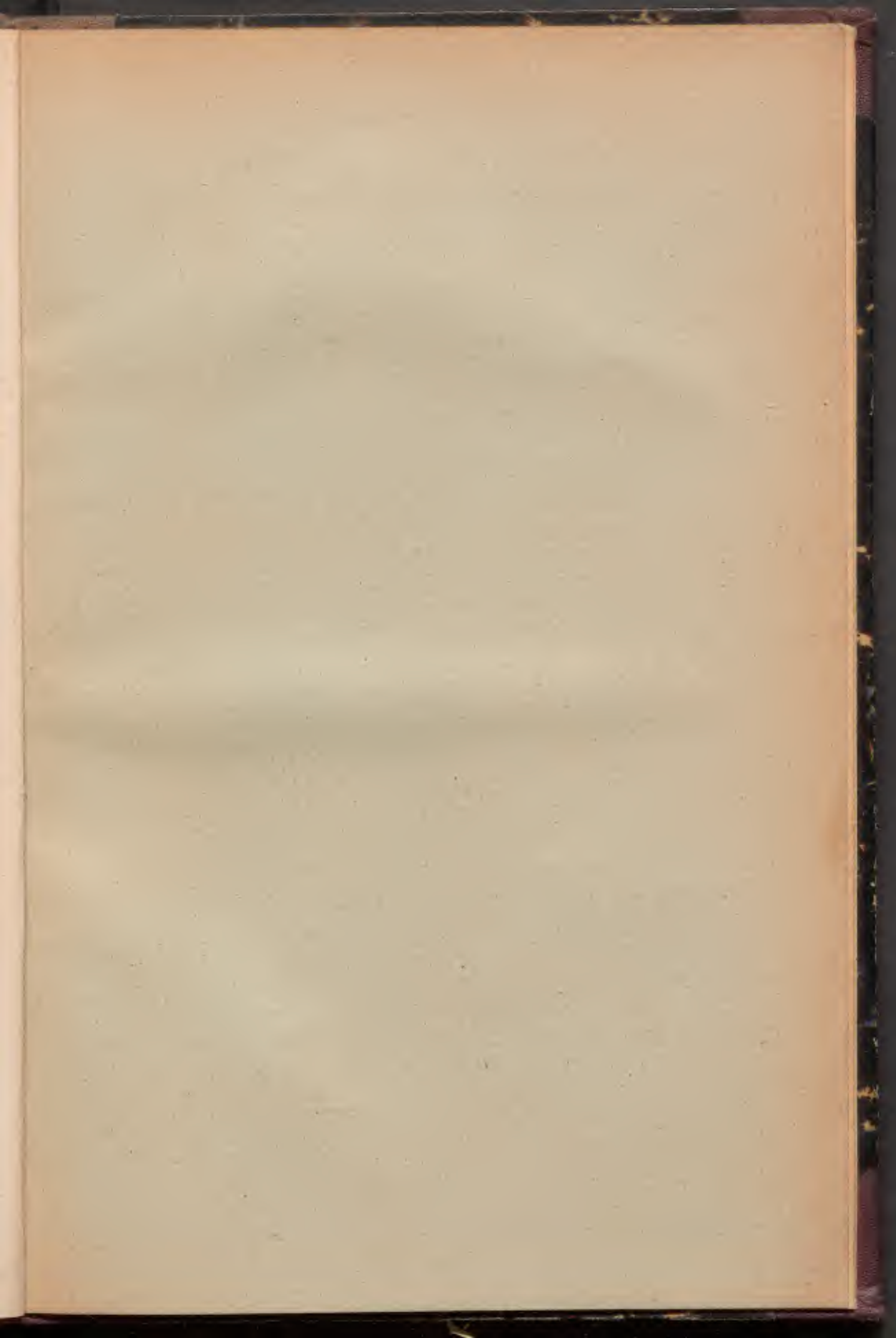
ՏՐԱՆՍՊՈՐՏՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

գետալին, ցամաքալին և ծովալին. ապահովագրութիւն նաւերի:

Ապահովագրութեան մասին չափաբարութիւնները ընդունում են և ամեն տեսակ տեղեկութիւններ հաղորդում են վարչութեանը Ս. Պետերբուրգում (Большая Морская, սեփական տուն, № 37). Կովկասեան չըրչանի համար ընկերութեան վարչութեան մէջ՝

ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ, Սերգիւսկայա փ. տուն № 6. և բոլոր գործակալութիւններում կաշարութեան բոլոր քաղաքներում:

Ապահովագրական տոմսակներ՝ ճանապարհորդներին ապահովագրելու համար դժբաղդ դէպքերից՝ երկաթուղիներով և չոգենաւերով ճանապարհորդութեան ժամանակ տրւում են նույնպէս երկաթուղիների կապարաններում և չոգենաւալին նաւահանգիստներում:

„Մ Ո Ւ Ր Ճ“

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ — ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1896 ԹԻՍՎԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՑԻՈՒՄ Ե

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ տարեկան 10 ուղբլի, կամ 30 ֆոանկ: Ուսուցիչները և ուսանողները վճարում են 8 ուղբլի, արհեստավորները 7 ուղբլի: Կարելի է վճարել մաս-մաս, 3 ուսկզբում, 3 ուսմինչ մարտի 1-ը, ֆնացեալը մինչ յուլիսի 1-ը:

ԳԻՄՆԻ՝ Թիֆլիս, Վելիամինեան փողոց, տուն № 8: Այլ քաղաքներից՝ Тифлисъ. Въ Редакцію журнала „МУРЧЪ“. Արաստահմանից՝ Tiflis. Rédaction de la Revue „MOURTCH“. և կամ հետևեալ անձերին:

ԲԱՔՈՒ—պ.պ. Ֆրիդոն Մարգանեանին և Սեդրակ Թառայեանին:

ԲԱԼԱԽԱՆԻ—պ. Արշակ Դաւթեանցին (Ե. և Ա. Մելիքովների մօտ):

ԲԱԹՈՒՄ—պ. Սարգիս Մակարեան, Ծովիանեանի բանկ. գրասենեակ:

ԵՐԵՒԱՆ—պ. Դէորգ Ղարաջեանցին. Առևտր. բանկի ճիւղը:

ԿԱՐՍ—պ. Աբէլ Ապրեսեանին, գործակալ «Նադեժդա» ընկ.

ԱԳՈՒԼԻՍ—պ. պ. Ստեփան Արասխանեանց և Աւետիս Դաւթեանց:

ԳԱՆՁԱԿ—պ. Կոնստ. Գիւլնազարեանցին:

ՆՈՒԻԻ—պ.պ. Աբրահամ Բոլնիաթեանց և Խաչատուր Խոջամիրեանց:

ՂԱԼԱՐ—պ. Հմայեակ Մաթինեան:

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՂԱՐ—պ. Արամ Շապովալեան:

ՄՈՍԿՒԱ—պ. Ալեքսանդր Ծատուրեան, Մ. Շորշորովի գրասենեակ:

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ—պ. Քր. Բաշինջաղեանին (Гостин. дворъ № 7):

ԹԱՐԻԻԶ—պ. Յակոբ Սառիկեանին (ուսուցիչ):

